

SOTAMUSEO

III

1950

SOTAMUSEO

1950

SOTAMUSEO

III

1950

HELSINGISSÄ 1950

Publisher:
WAR MUSEUM,
Helsinki

Satakunnan Kirjateollisuus Oy:n kirjapaino, Pori, 1951

Paavo Talvio:

MIEKKARITARIKUNNASTA MANNERHEIMIN- RISTIIN

I.

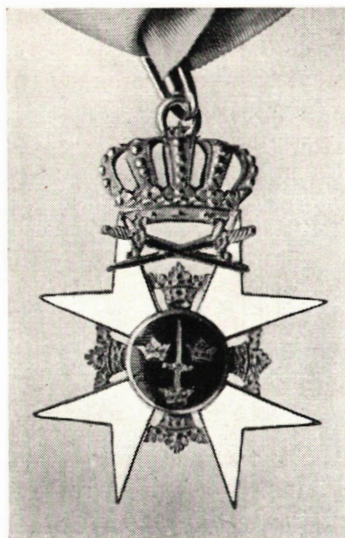
Sotilasritarikuntien kehityksessä sisäiset syyt, kuten armeijain vakinaistamisesta johtunut upseerien virkanimitysten siirtyminen valtiolle, upseerihierarkian kiteytyminen ja aatelittoman päällystöaineksen kasvu, aiheuttivat ansion, pitkäaikaisen, nuhteettoman palveluksen tuoman etuisuuden, keskeisen merkityksen. Sodat ulkonaisina tekijöinä taas korostivat urheuden ja erityisten rintama-ansioiden arvoa.

Ranska oli edelläkävijämaa armeijanuudistuksen alalla ja aatelittomille oli siellä mahdollista päästä upseerinvirkoihin, komppanianpäälliköiksi saakka, jo v. 1629 annetun asetuksen nojalla. Tämän upseeriaineksen ja yleensä ansioituneen päällystön palkitseminen tuotti vaikeuksia erityisesti Ludvig XIV:n aikana, jolloin vuosia kestäneet sodat moninkertaistivat armeijan miesvahvuuden. Ranskan aseiden kärsiessä tappioitakin ylhäinen syntyperä, sotilasarvo yms seikat menettivät yhä merkitystään sotilaskunnan ja urheuden, mutta myös uskollisen palveluksen rinnalla. Tämä kaksijakaisuus ilmenee jo ensimmäisen uudenaikaisen ansioritarikunnan (Ordre royal et militaire

de St. Louis, v:lta 1693) ohjesäännössä, vaikka sen ritari-merkin vaalilause ("Bellicae virtutis praemium"), laakeri-seppele ja miekka viittasivatkin tarkoitukseen palkita lähinnä miehuullisuutta sodassa.

Ruotsi-Suomi sai sotilasritarikuntansa vasta v. 1748. Siitä huolimatta Miekkaritarikunta on ansioritarikunnista aikajärjestyksessä toinen, esikuvana P. Ludvigin ritaristo.¹⁾ Ruotsissakin ritariluokan jäsenten lukumäärä jätettiin rajoittamatta eikä aatelistarvoa vaadittu muilta kuin komentajilta. Nuhteeton upseeri sai ritariksi päästäkseen palvella vähintään 20 (Ranskassa 25) vuotta, ellei hänellä ollut tilaisuutta kunnostautua sodassa, jolloin yksi vuosi saattoi vastata useaa rauhanvuotta. Haavoittuminen ja ulkomailla isänmaalle kunniaa tuottanut palvelus luettiin ansioksi. Komentajaksi tai suurristin komentajaksi (v:sta 1772), joita yhdellä kertaa sai olla korkeintaan neljäkolmatta (v:sta 1814 kolmekymmentä), pääsy edellytti everstin arvoa aatellisen syntyperän lisäksi; viimeksi mainitusta vaatimuksesta luovuttiin sitten v. 1809 hallitusmuodon muutoksen seurauksena.

Nykyaikaisen määritelmän mukaan, joka vastaa vallalla ollutta käytäntöä, Miekkaritarikunnan ritarimerkki annetaan upseerille "urheudesta ja oivallisista palveluksista sota-aikana sekä ansiokkaasta ja pitkäaikaisesta toiminnasta."²⁾ Miekkaritarikunta, joka oli rauhan aikana perustettukin, piti silmällä lähinnä viimeksi mainittua tarkoituserää. Aloittaessaan sodan Venäjää vastaan Kustaa III sotänäyttämölle lähtiessään (23. 6. 1788) perusti k.o. ritarikuntaan uuden, Suurristin ritarit (riddare med stora korset)-nimisen arvon, jonka saaneiden tuli olla ritareita ja ainakin rykmentinupseereita; aatelistarvosta vaieetaan.³⁾ Muina — hallitsijaakin koskevana — vaatimuksina

Kuva 1. Miekkaritarikunnan suurristin ritarin ritarimerkki, kuulunut kenraali, vapaaherra Kustaa Mauri Armfeltille. Kuten ritariluokan merkki, mutta komentajanristin kokoa. Kulta, tummansinisen keskilevyn kääntöpuolella miekka kärkeä ympäröivine laakeriseppeleineen sekä deviisi "Pro patria". Nauha keltainen sinisin reunajuovin. — Suurristin komentajilla oli k.o. arvon tunnukseksi vasemmalla puolella rinnassaan, tähden alapuolella, kaksi pientä, ristissä olevaa hopeamiekkää. Komentajilla ja Serafim-ritareilla oli vain yksi miekka, joka v. 1814 jäi 1. luokan tunnukseksi; 2. luokan ritareilla oli ritarimerkki kaulassa. — Valok. Kansallismuseo.

Badge of the Knight of the Great Cross of the Order of the Sword, belonged to general, baron Gustaf Mauritz Armfelt. The same as the badge of the knighthood class, but of the size of the commander's cross. Gold, a sword with a laurel wreath around the blade on a dark blue background with the device "Pro patria". The ribbon is yellow with blue stripes at the edges. — The commanders of the Great Cross had as a distinctive mark of their rank two small crossed silver swords below the star worn on the left side. The commanders and the Serafim-knights had only one sword, which in 1814 remained the 1st class badge; the 2nd class knights wore their badge around the neck.

Photograph National Museum.

olivat "erinomainen urheus" ja "todelliset urotyöt"; nämä käsitteet jäävät pelkän maininnan varaan. Vain erityisen pitkän rauhankauden jälkeen, mikäli ehdokkaina olivat Miekkaritarikunnan komentajat, sen suurristin komentajat tai Serafim-ritarit (sotilaina vähintään kenraaliluutnantit) voitiin vaatimuksista tinkiä.⁴⁾ Tämä uusi ja oma-peräinen ritarimerkki oli tarkoitettu jaettavaksi vain sotatilan aikana.

V. 1814 tapahtunut Suurristin ritarit-arvon kahtiajako ulotettiin suomalaisiinkin ritareihin. Ensimmäisen luokan suhteen oli vaatimuksena vähintään kenraalimajurin arvo ja divisioonankomentajan asema, toisen luokan ritarien tuli olla sodassa ainakin pataljoonankomentajina toimineita upseereita.⁵⁾ Suurristin ritarin arvoa ei samalle henkilölle ole myönnetty kahta kertaa, mutta 1. luokan ritariksi voi poikkeustapauksessa päästä sellainen, joka ei ole saanut 2. luokan ritarimerkkiä; urotöiden tulee silloin olla "loistavia".⁶⁾

Miekkaritarikunnassa tapahtui 1800-luvulla eräitä muitakin uudistuksia, mutta niillä ei suomalaisten suhteen enää ollut merkitystä. Jo v. 1812 meikäläistä sotaväkeä jälleen pantiin jalkeille — tällä kertaa Venäjän lipun alla.

II.

Suomella ei Venäjään liittämisen jälkeenkään ollut itse asiassa mahdollisuuksia saada omaa ritarikuntalaitostaan, kaikkein vähiten sotilasritarikuntaa. Miekkaritarikunnan sijaan tuli P. Yrjön nimelle omistettu ritarikunta, jonka 2. luokan ristin olivat v. 1808 saaneet mm. kreivit Buxhoevden ja Kamenski, viimeksi mainittu nimenomaan "toiminastaan Suomessa".¹⁾

"P. Yrjön, suurmarttyyrin ja voittajan, sotaritarikunta" oli perustettu v. 1769, mutta oli suunnitelmassa valmis jo kuusi vuotta aikaisemmin, mistä päättäen seitsenvuotinen sota oli jouduttanut sen, kuten eräiden muidenkin sotilaritarikuntien syntymistä. Merkittävin niistä oli Maria Teresian v. 1757 perustama (Orden militär Maria Theresia). Tämä Itävallan kuuluisa urhoollisuudenristi oli mm. eräiden saksalaisten sotilasristien esikuvana. V. 1759 Ranska, sotiessaan Englantia ja Hannoveria vastaan, sai toisen sotilaritarikuntansa (Ordre les mérites militaires), vierasmaalaisia upseereita varten; sen valkea andreaksenristi koristi jonkin suomalaisenkin upseerin rintaa, Royal Suédois-rykmentissä ansaittuna.²⁾

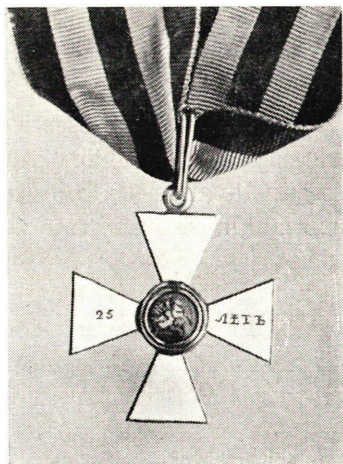
P. Yrjön ja Maria Teresian ritarikuntien ohjesääntöjen vertailu paljastaa eräitä sanamuotoonkin saakka ulottuvia yhtäläisyyksiä. Venäläinen ohjesääntö korostaa kuitenkin sotapalveluksen merkitystä urheuden rinnalla jo vaalilauseessaan ("Palveluksesta ja urheudesta"). Uskollisuus, (kilpailuhenkinen) uutteruus ja viisaat neuvot mainitaan ansioina. Uskontoon, päin vastoin kuin P. Ludvigin ritarikunnassa, syntyperään tai "vihollisen edessä" saatuihin haavoihin ei kiinnitetty huomiota.

Maria Teresian ritarikunta laajeni kolmiluokkaiseksi v. 1765, vastaava venäläinen käsitti alusta alkaen neljä luokkaa. Vain alin niistä oli kaikkien upseerien tavoiteltavissa. Hallitsija myönsi kahden ylimmän luokan ritari-merkit, ns. Yrjönduuma muut. Ritarien luku ei ollut rajoitettu; 3. luokan risti edellytti kuitenkin 4. luokan yrjönristiä. Urheuteen rinnastettiin venäläisessäkin ohjesäännössä 25. vuoden nuhteeton palvelus upseerina kenttäarmeijassa tai laivastossa, jossa sitä vastasi myös 18 pitkänmatkan purjehdusta. Näin sen vuoksi, ettei "uskolli-

sella isänmaan pojalla aina ollut tilaisuutta häikäiseviin utteruuden ja urheuden osoituksiin".³⁾ Rauhan aikana jaettiin kuitenkin vain 4. luokan yrjönristejä.

Paavali I lienee suunnitellut Yrjönristin lakkauttamista ja jätti tämän kunniamerkin jakamatta. Sen sijaan hän v. 1797 kotiutti Venäjälle Holsteinin P. Annan ritarikunnan ja muutti sen kolmiluokkaiseksi, alimman luokan merkki sivuaseen nuppiin kiinnitettävänä urhoollisuuden-ristinä. Aleksanteri I palautti tilanteen Yrjönristin suhteen ennalleen v. 1801, perustipa vielä v. 1807 aliupseereita ja sotamiehiä varten 4-luokkaisen, sodanaikaisen alaoston. Toisen Paavali I:n hylkimän ritarikunnan, Pyhälle Wladimirille omistetun, neljännen luokan ritarimerkkejä ruusukenuhoin alettiin hänen aikanaan jakaa urheudesta kentällä, ensimmäisen kerran v. 1806. Keisari perusti myös P. Annan ritarikuntaan 4. luokan v. 1815; se sai 3. luokan siihenastisen merkityksen, jota vielä korosti v:sta 1829 käytäntöön tullut kaiverrus "urheudesta" aseiden poikkitangossa. V. 1816 annettiin määräys rauhan aikana jaettavien 4. luokan yrjönristien varustamisesta merkinöin (kultaista "25 vuotta" tai "18 purjehdusta").

Nikolai I:n aikana, v. 1833, P. Yrjön ritarikunta sai uuden, entistä seikkaperäisemmän ohjesäännön. Määräaikaisen palveluksen lisäksi se vaati osallistumista joko yhteen sotaretkeen tai ainakin yhteen taisteluun, laivastossa kahdeksaan purjehdukseen. Mainitunlaista palvelusta vastasi 20 purjehdusta; jos a.o. oli ollut mukana "vihollista vastaan", riitti 18 seitsemän kuukauden meriretkeä. Epävirallinen oikeus vähentää näistä määrärajoista enintään kolme vuotta tai kaksi purjehdusta vahvistettiin nyt; kysymykseen tulivat nimettyihin taisteluihin tai sotaretkiin sekä dekabristikapinan kukistamiseen

Kuva 2. P. Yrjön ritarikunnan 4. luokan ritarimerkki "25. vuoden nuhteettomasta palveluksesta upseerina". Kultaa, keskilevyssä punaisella pohjalla hopeinen P. Yrjö ratsain; otsaripa, peitsi ja silat kultaa, lohikäärme musta. Kääntöpuolella kultaista C & G-kirjaimet (= P. Yrjö) valkealla pohjalla. Nauhassa kolme mustaa ja kaksi punakeltaista juovaa.

Valok. Kansallismuseo.

The 4th class badge of the Order of St. George for "25 years of irreproachable service as an officer". Gold, St. George on horseback in silver on a red background; the diadem, lance and the harness gold, the dragon black. The golden letters C and G (St George) on a white background.

The ribbon had three black and two orange stripes.

Photograph National Museum.

osallistuneet, joista P. Wladimirin ritarikunnan 4. luokan ritarimerkin ansainneet ja eräät muut oikeutettiin suurimpaan vähennykseen. Kun yrjönritarien luku yhä lisääntyi,⁴⁾ määrättiin v. 1855, että vast'edes sallittaisiin vain "erityisen suuren miehuuden ja urheuden ja oivallisten sotilaallisten urotekojen" palkitseminen yrjönristeillä ja niiden jakaminen 25. vuoden palveluksesta kiellettiin toistaiseksi.⁵⁾ Sijaan tuli P. Wladimirin ritarikunnan 4. luokan

kan ritarimerkki vastaavin merkinnöin. Sitä oli ruusuke-nauhoin jo v:sta 1845 alettu myöntää myös "nuhteetto-masta 25 vuoden palveluksesta upseerina". V. 1855 an-nettiin määräys miekkojen liittämistä sotilasansioista annettaviin ritarimerkkeihin. Yrjönristiin, jota siviili-henkilöt eivät missään tapauksessa saaneet, ne eivät kuu-luneet; ruusukenuhaakin sai käyttää vain jos määrä-aikaisesta palveluksesta yrjönristin ansainneena uudelleen urheudesta saman luokan ritarimerkillä palkittiin. Yrjön-ristin rauhan aikana saaneille esiupeereille annettiin ilman muuta P. Wladimirin ritarikunnan vastaavan luokan ritari-merkki; yliupseerit saivat P. Stanislauksen ritarikunnan 2. luokan merkin.

Yrjönristin sai v:n 1769 ohjesäännön mukaan mm. up-seeri, "joka rohkaisten omalla esimerkillään käskynalai-siaan ja heitä johtaen lopuksi valtaa laivan, patterin tai muun vihollisen hallussa olevan paikan".^{o)} Mainittu ohje-sääntö luetteli vain muutamia urotöitä, v:n 1833 sääntöön niitä sisältyi liki seitsemänkymmentä. Niinpä esim. jalka-väen upseeri, joka mieskohtaisesti johtaen joukkoaan saa-vutti täydellisen voiton vihollisesta tai valtasi linnoituksen, patterin yms., kesti sitkeän piirityksen, murti vihollisen rintaman "vertaansa vailla olevalla ponnistuksella", tuo-den apua saaretuille joukoille jne., ansaitsi 3. luokan yr-jönristin. Samoin tykistöupseeri, joka tyrehtytti vihollisen hyökkäyksen ja tehokkaasti avusti sen lyömistä omien joukkojen käydessä vastahyökkäykseen tai vaiensi kaksi kertaa vahvemman vihollistykistön, esti vihollisen maihin-nousun tykistötulella jne. Esikuntaupseerin suhteen tuli v. 1833 vain yksi suoritus kysymykseen, mikäli he halusivat saada uuden yrjönristin: oli ilmeiseen hengenvaaraan antautuen tiedusteltava vihollisen asemat ja keksittävä

Kuva 3. P. Wladimirin ritarikunnan 4. luokan ritarimerkki miekoin ja ruusukenauhoin. Saatu urheudesta kentällä. Kulta ja tummanpunaista, lasitettua emalia. Keskellä mustalla pohjalla kärpännahkakentässä mustat CB-kirjaimet (= P. Wladimir), joiden yllä kultainen suuriruhtinaan kruunu; lakki punainen. Kääntöpuolella mustalla pohjalla hopeisena ritarikunnan perustamisaika (22 syyskuuta 1782). Nauha karmininpunainen, juovat mustat. — Valok. Sotamuseo.

The 4th class badge of the Order of St Wladimir with a sword and bow. Given for valour on the field. Gold and dark red, glassed enamel. In the center the black initials CB (St Wladimir) on a black background in an ermine field, above which there is a golden grand duke's crown; the cap is red. On the reverse side the date of the establishment of the order in silver on a black background (September 22, 1782). The ribbon is carmine red with black stripes. — Photograph War Museum.

yhteydet, joita myöten voitiin täysin yllättävästi suorittaa tuhoisa isku melkoisten vihollisvoimien selustaan; oli myös itse johdettava joukot tavoitteeseen. Pioneeriupseerilla ei vielä ollut mitään mahdollisuutta saada 3. luokan yrjönristiä, päin vastoin kuin esim. meriupseereilla. Viimeksi mainituilta vaadittiin esim. rannikkolinnoituksen turvin puolustautuvan ylivoimaisen tai tasavertaisen vihollisen voittamista, jolloin myös aluksia oli tuhottava tai

anastettava; samanveroisia urotöitä olivat murtautuminen vihollisen laivaston läpi ja vahvistuksien tuominen sen saartamalle linnoitukselle tai vihollisalusten takilan, purjeiden yms. tuhoaminen takaa-ajossa. V:n 1913 ohjesääntöön, jossa määräaikaispalvelusta ei enää mainita, sisältyivät edellisten ohjesääntöjen urotyöt ytimenä. Uudet, taistelutilanteita muuttaneet aseet, kuten konekiväärit ja sukellusveneet, jopa ilma-asekin, mainitaan tässä viimeisessä ohjesäännössä. Merisodan alalla ohjesäännön vanhentuminen oli tuntuvin. Viestipalveluksessa ei vielääkään edellytetty urotöitä, joiden suhteen yrjönristi olisi tullut kysymykseen; aselajille sinänsä ei tosin ratkaisevaa merkitystä pantu. Tässä ohjesäännössä luetellaan toista sataa suoritusta yrjönristin saamiseksi. Mitä voimakkaimman vihollisen saartorengaasta murtautuminen sotasaalista menettämättä (sekä maalla että merellä), sillanpääaseman muodostaminen, paniikin aikaansaaminen vihollisen selustassa (ratsuväki ja laivasto) jne. tuottivat entisten vaatimusten lisäksi 3. luokan yrjönristin. Eräänlaisena yleisohjeena mainitaan, että vain upseeri, joka "silminnähtävästi halveksuen vaaraa ja osoittaen uljasta rohkeutta, mielenmalttia ja pelottomuutta, suoritti täydelliseen menestykseen johtaneen ja ilmeistä hyötyä tuottaneen oivallisen sotilaallisen urotyön", oli saava yrjönristin.⁷⁾ Tärkeän maastokohdan, tykin, konekiväärin, lipun jne. valtaus, sukellusveneiden upotus, vihollisen lippulaivan upotus tai vaurioittaminen, panssarilaivan tuhoaminen rannikolta käsin vihollisen voimakkaasti tulittaessa, tuloksetas väkivaltaisen tai muu tiedustelu, ponttoonisillan rakentaminen vähimmäisessä mahdollisessa ajassa ymm. neljännenkin luokan yrjönristin vaatimuksina olevat urotyöt tuskin olivatkaan mahdollisia ilman mainittuja edellytyksiä. Henkilökoh-

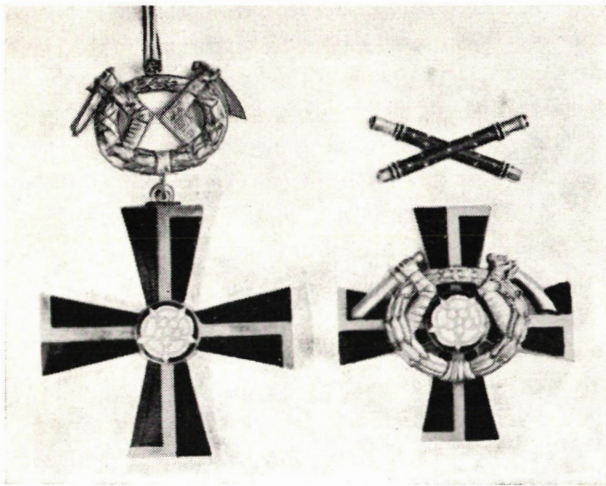
taista rohkeutta ja johtoa vaadittiin; komppanianpäällikkö, joka ensimmäisenä ennätti vaille, ansaitsi yrjönristin yhtä hyvin kuin linnoituksen valtausta johtanut komentaja. Myös oma-alotteisuus ja suorituksen arvo kokonaisuuden kannalta katsottuna otettiin huomioon. Taktillisellekin kyvyille näyttää annetun arvoa. Niinpä esim. sotalaivan tai laivasto-osaston päällikkö, joka vihollisen yrittäessä maihinnousua "taitavilla liikkeillä taistellen estää vihollisen operaation toteutumisen" tai joka "alkaen taistelun sitoo siihen ylivoimaisen vihollisen, pidättää sitä ja siten ratkaisevasti edistää laivastomme lähestymistä ja voiton saavuttamista", palkittiin yrjönristillä.⁸⁾

Sotilaallisista ansioista P. Annan, P. Wladimirin ja P. Stanislauksenkin ritarikunnan 3. luokan ritarimerkkejä jaettiin miekoin ja nauharuusukkein 1800-luvun puolivälistä alkaen. Nämä ritarikunnat olivat kuitenkin yhteisiä siviili- ja sotilashenkilöille, lukuunottamatta ensiksi mainitun 4. luokkaa. Näiden kunniamerkkien kantajain joukossa oli runsaasti sekä Suomen oman sotaväen että Venäjän armeijan joukko-osastoissa palvelevia suomalaisia upseereita. Yrjönritarit sitä vastoin olivat harvinaisia eikä esim. Suomen Kaartin mukana Venäjän sotiin osallistuneista upseereista yksikään saanut tätä arvokkainta venäläistä sotilasristiä; aliupseereista sitä vastoin monet palkittiin sotilasteillä (v:n 1913 ohjesääntö otti näistä "Sotataritarikunnan kunniamerkeistä" käytäntöön nimityksen "yrjönristi"; se muutti myös ns. kultaiset aseet "yrjönaseiksi" ja v:n 1878 urhoollisuudenmitalin "yrjönmitaliksi"). Venäjän armeijassa palvelleista suomalaisista upseereista todennäköisesti vain kaksi on lyöty 3. luokan yrjönritareiksi; 4. luokan yrjönristin sai urheudesta kentällä ehkä kolmisenkymmentä suomalaista upseeria.⁹⁾

Kerenskin hallitus teki v. 1917 merkittävän päätöksen muuttaa Yrjönristin jakoperusteita sikäli, että myös aliupseerit ja miehistö olisivat päässeet ritarimerkeistä osallisiksi. Tämä päätös, mitkä motiivit sen takana lienevät olleetkin, kohtasi Yrjönduumassa ankaraa vastarintaa. Suomen suhteen muutoksilla ei enää olisi ollut merkitystä, vaikka ne olisivat toteutuneetkin.

III.

Suomen irtauduttua Venäjältä kysymys oman sotilasritarikunnan perustamisesta tuli päiväjärjestykseen aikaisemmin kuin rauhallisissa oloissa olisi tapahtunut. Kenraali Mannerheimin aloitteesta perustetun Vapaudenristin maaliskuussa v. 1918 vahvistetun väliaikaisen ohjesäännön mukaan vapaudenristejä ja -mitaleita jaettiin "urheudesta sodassa ja onnistuneesti suoritetuista sotilaallisista liikkeistä" sekä "kansalaisansioista". Ritarikuntaan kuului aluksi suurristi, neljä ritarimerkki- ja kaksi mitaliluokkaa, joten se edusti "normaalia" tyyppiä. Jo väliaikainen ohjesääntö antoi mahdollisuuden myöntää 3. ja 4. luokan ritarimerkkejä eli varsinaisia urhoollisuudenristejä¹⁾ myös ali-päälylystään ja miehistään kuuluville sodan aikana; muualla tavallisesti vain alin ritarimerkkiluokka on tässä mielessä yhteinen. Vapaudenristin jo v. 1918 perustettu erikoiskunniamerkki, 1. luokan vapaudenmitali ruusukenauhoin, on ritarikunnan puitteissa omaperäinen; kenraali Mannerheimin tarkoituksena oli, että sitä jaettaisiin vain korkearvoisille, erityisen ansioituneille upseereille. Ohjesäännön mukaan se on "korkein kunniamerkki, mikä annetaan upseerille, joka jo on saanut kaikki muut merkit,

Kuva 4. Vapaudenristin ritarikunnan 1. ja 2. luokan Mannerheiminristit. Kultaa ja mustaa emalia, ristin keskellä kultareunainen, valkoemalinen heraldinen ruusu mustalla pohjalla, ristin haaroihin upotettuna kultainen haka-risti. Ristin yläpuolella 1. luokan merkeissä kultainen laakeriseppele Karjalan vaakunan panssaroituine käsivarsineen; 2. luokan ristin yläpuolella on kaksi marsalkansauvaa ristissä: solki, joka kuuluu siihen, kun se toisen kerran myönnetään samalle henkilölle. Viimeksi mainittua ristiä kannetaan 1. luokan rautaristin tapaan, 1. luokan ritarimerkkiä kaulassa. Nauha on punainen kapein valkein reunajuovin. — Valok. Sotamuseo.

The 1st and 2nd class Mannerheim crosses of the Order of the Cross of Freedom. Gold and black enamel, in the center of the cross a yellow bordered heraldic rose of white enamel on a black background, a swastika in gold engraved in the arms of the cross. In the 1st class badges above the cross a golden laurel wreath with armoured arms; above the 2nd class there are two crossed marshal's staves; a buckle belonging to it when awarded for the second time to the same person. This cross is used in the same manner as the 1st class iron cross, the 1st class badge around the neck; the ribbon is red with narrow white stripes at the edge.

Photograph War Museum.

mitkä hän arvonsa mukaan voi saada". Ruusukenauha on tällöin upseerin kunniamerkin tunnus.²⁾

Sodan v. 1939 puhjettua Vapaudenristin ritarikunta uudistettiin entisenlaisena. Vasta sodan jälkeen ryhdyttiin uudistuksiin. Asetuksen mukaan Vapaudenristin ritari-merkkejä ja mitaleita annetaan "urheudesta ja ansiokkaasta toiminnasta vihollisen tulen alaisena rintamalla tai sotatoimien ansiokkaasta johtamisesta", mutta myös "muista sotilaallisista ansioista sodan tai rauhan aikana tai siviilihenkilöille kansalaisansioista sodan aikana".³⁾ Ritarikunta muutettiin tällä asetuksella pysyväksi ansioritarikunnaksi; mitaliluokkien lukua lisättiin.⁴⁾ Ensimmäisen luokan vapaudenmitalia ruusukenauhoin, jota sodan aikana oli jaettu ensimmäisen kerran — ylipäällikölle, joka sitä ennen oli saanut Vapaudenristin suurristin jalokivin — ei p.o. asetuksessa mainita; se perustaa sitä vastoin uuden erikoiskunniamerkin: Vapaudenristin Mannerheiminristin. "Erinomaisen urheuden, taistellen saavutettujen erittäin tärkeiden tulosten tai erikoisen ansiokkaasti johdettujen sotatoimien palkinnoksi voidaan", sanotaan asetuksessa, "Suomen puolustusvoimain sotilas hänen sotilasarvostaan riippumatta nimittää Vapaudenristin 1. tai 2. luokan Mannerheiminristin ritariksi". Perustamissytyt käyvät ilmi mm. eräästä presidentti Rytin lausunnosta: "Se sankarillisuus ja se sotilaallinen kunto ja taito, jota puolustusvoimamme talvisodan raskaissa taisteluissa kauttaaltaan olivat osoittaneet, antoi sodan jälkeisenä aikana aiheen perustaa Vapaudenristin ritarikuntaan . . . Mannerheiminristin kunniamerkin kahdessa luokassa."⁵⁾

K.o. ritari-merkin perustaminen on eräs ilmaus siitä, kuinka vaikeata ansioritarikunnan merkeillä, jotka sodan aikanakin ainakin suurin piirtein on sidottu sotilasarvoi-

hin, on palkita erityisiä rintama-ansioita. Ranskassa jo Kunnialegioona, jonka alimman luokan merkkejä jaettiin runsaasti myös alipäällystään ja miehistään kuuluville, antoi kehitykselle uuden suunnan. Länsimaiden urhoollisuudenristit (esim. Englannin Viktoria-risti, Ranskan Sotilasristi ja -mitali, Yhdysvaltain Kunniamitalit, Erinomaisen palveluksen-risti jne.) eivät enää olekaan varsinaisia ritarikuntia, vaan ns. ansioristejä ja -mitaleita ja soveltuvat sellaisina parhaiten eriarvoisten sotilaiden ”poikkeuksellisen sankaruuden” ja ylipäänsä mieskohtaisen urhoollisuuden, jota suurimmassa arvossa pidetään, tunnustukseksi. Samaan ryhmään kuin ne, kuului Rautaristi, joka myöskään ei ollut varsinainen ritarikunta. Sen ja Mannerheiminristin välillä on tiettyjä yhtäläisyyksiä, mutta viimeksi mainittu jatkaa kuitenkin lähinnä Miekkaritarikunnan Suurristin ritarit-luokan perinteitä.

Ohjesäännön mukaan ”Vapaudenristin kunniamerkkejä annetaan sodan ja rauhan aikana Suomen puolustusvoimain päällystään, alipäällystään ja miehistään kuuluville ”sotilaallisista ansioista sekä puolustusvoimien hyväksi työskenteleville siviilihenkilöille puolustusvoimiin kohdistuvasta ansiokkaasta toiminnasta”.⁶⁾ Rauhan aikana voidaan näitä kunniamerkkejä erinäisin ehdoin jakaa määrällä aikaisen, nuhteettoman palveluksen (upseereilla ja sotilasvirkamiehillä kymmenen, aliupseereilla mitaliluokasta riippuen kahdeksan ja viisi) jälkeen.

Ohjesääntö vahvisti myös 20. 8. 1941 annetun määräyksen tammenlehväkoristeesta sotilashenkilöiden 1. luokan ja sitä alemmissa vapaudenristeissä. Sen saaminen edellyttää ”erityistä rintamasuoritusta tai sodanaikaista johtajatoimintaa”, lähinnä ensiksi mainittua. Sodan (v.v. 1941—1944) aikana annettiin eräitä kertoja 1. luokan vapauden-

risti miekoin ja rintatähdin tammenlehväkoristeella. Samoin myönnettiin rintatähti tammenlehvin annettuun ensimmäisen luokan vapaudenristiin, saatettiinpa rintatähti ja tammenlehvä antaa yhtäaikaan. Ennestään olevaa vapaudenristiä korkeampaa ristiä ei ole tapana antaa tammenlehvin. Viimeksi mainittua ei myöskään liitetty vapaudenristiin, joka myönnettiin aliupseerille tai sotamiehelle haavoittumisen johdosta. Sitä vastoin poikkeamia tavallisesta jakojärjestyksestä tapahtui; kapteenin arvoinen upseeri saattoi esim. saada 2. luokan ja sotamies 4. luokan vapaudenristin tammenlehvin.

Saksassa tammenlehvä (kolme kultaista lehteä) vanhastaan kuului ainakin Pour le Mérite-, Punaisen Kotkan ja Badenin Zähringenin Leijonan ritarikuntien eräisiin luokkiin sekä Rautaristiin. Viimeksi mainitun ns. ritariristiä jaettiin toisen maailmansodan aikana eräitä kertoja miekoin, tammenlehvin ja jalokivin koristettuna. Tammenlehteä vastaava on palmunlehväkoristeen käyttö, mikä Ranskassa on tapana (esim. v:n 1914 "Sotaristi").

Ohjesääntö mainitsee jälleen 1. luokan vapaudenmitalin ruusukenuhoin, erikoiskunniamerkeistä toisena järjestyksessä. Ritarikunnan suurmestarilla on oikeus antaa se omasta aloitteestaan "korkeammalle, eri aselajeista kokoonpannun yhtymän komentajalle erityisen menestyksellisesti suoritettujen sotatoimien palkitsemiseksi". Viimeksi käydyn sodan aikana tätä kunniamerkkiä ei jaettu kertaakaan.⁷⁾ Mannerheiminristin suhteen ohjesääntö ei sisällä muutoksia, mutta sitä vastoin erään lisäyksen: "Uusiutuneista samanlaisista ansioista voidaan Suomen puolustusvoimain sotilaille suoda toisen kerran Vapaudenristin 2. luokan Mannerheim-risti." Päin vastoin kuin esim. Rautaristin suhteen oli laita, Mannerheiminristin 1. luokka

Kuva 5. Vapaudenristin ritarikunnan 1. luokan vapaudenmitali ruusukenuhoin. Hopeaa, tekstinä "urheudesta/för tapperhet", kääntöpuolella suljetun seppeleen sisällä "Suomen kansalta" sekä a.o. sodan alkamisvuosi. Nauha sininen, juovat valkeat. — Valok. Sotamuseo.

The 1st class medal of freedom with a bow of the Order of the Cross of Freedom. Silver, with the inscription "For valour", on the back of the medal the inscription "From the Finnish people" in a closed wreath and the year of the outbreak of the war. The ribbon is blue, the stripes white. — Photograph War Museum.

voidaan — ainakaan asetuksen sanamuoto ei tässä ole esteenä — jakaa henkilölle, joka ei ole saanut 2. luokan ristiä; tällöin on kysymys yhtä poikkeuksellisesta toimenpiteestä kuin Miekkaritarikunnassa.

Mannerheiminristin saaneista liki kahdestasadasta sotilaasta enemmistö oli upseereita, heistä yliupseerit ja kapteenit suurimpana ryhmänä. Kaksi sotilasta on saanut 1. luokan Mannerheiminristin, neljä 2. luokan ristin toistamiseen.⁸⁾ Yli puolet ritareista edustaa jalkaväkeä; lentäjät muodostavat seuraavaksi suurimman ryhmän. Aliup-

seereista ja sotamiehistä taitavat ja kylmäveriset konetuli- ja lähitorjunta-aseiden käyttäjät, partiomiehet, syöksy- ja taistelupioneerit sekä jääkärit ovat enemmistönä. Ansioituneimpiin kuuluvat kaukopartiomiehet.

Henkilökohtainen rohkeus ja johto, oma-alotteisuus, neuvokkuus mitä vaikeimmissa oloissa, vaikeuksien kasvaessa terästyvä sitkeys yms. todellisen rohkeuden tunnusmerkit ovat olleet Mannerheiminristin ritareillekin ominaisia. Miltei jokaisen tilillä oli ritariksi nimitettäessä useita mainittavia suorituksia; yhden urotyön ansiosta a.o. kunniamerkkiä ei yleensä ole myönnetty. Useissa tapauksissa päin vastoin jo talvisodan aikaiset ansiot otettiin huomioon. Näissä suhteissa Mannerheiminristi eroaa Yrjönrististä, jonka alimman luokan ritarimerkin voi saada tietyn, ohjesäännössä mainitun suorituksen nojalla. Mieskohtainen rohkeus, jota se edellytti, saattoi kuitenkin joissakin tapauksissa aiheutua myös uhkarohkeudesta, pelosta tai epätoivosta. P. Yrjön ritarikunnan ohjesääntö korosti ehkä eniten "esimerkillistä" urhoollisuutta, joka vaati sotilasta hyökkäämään ensimmäisenä, olipa sitten kysymyksessä maihinnousu, linnoituksen valtaus tai rintamahyökkäys kentällä. Esimerkiksi kelpaavaa on kuitenkin nyky-aikaisenkin sodan vaatima sitkeyteen, kylmäveriseen harkintaan ja oma-alotteisuuteen perustuva urhoollisuus, joka tahtoon eikä tunteeseen perustuvana on kestävämpää kuin harkitsematon toiminta. Mainitut, suomalaisen sotilaan tyypilliset ominaisuudet olivat jo monilla Miekkaritarikunnan suurristin ritareilla etualalla, kuten taisteluraporttien kuvaukset kunnostautuneiden ja palkittaviksi esitettyjen suorituksista osoittavat.

KIRJALLISUUSVIITTAUKSIA:

I.

1) Pietari Suuren mainitaan suunnitelleen P. Ludvigin ritarikunnan tapaista sotilasritarikuntaa. Vrt. Квадри, В. & Конаржевский, К., Россійскіе императорскіе и царскіе ордена, Pietari 1901, s. 22. —

Saksin kuningaskunnan "Militär St. Heinrichs—Orden" oli perustettu jo v. 1736, mutta mainitaan elinvoimaisena luokkaritarikuntana vasta v. 1807. Preussin kuuluisa "Pour le Mérite" v:lta 1740 taas ei ollut puhdas sotilasritarikunta.

2) Areen, Ernst E. & Lewenhaupt, Sten, De nordiska ländernas riddarordnar, Eskilstuna 1942, osa I, s. 169.

3) Suomessa käytetty "suurristin ritari"-nimitys on oikeastaan harhaanjohtava. "Suuri risti" oli vain "pienemmän ritariristin" vastine.

4) Areen, Ernst E. & Lewenhaupt, Sten, e.m. teos, osa II, liitteet, ss. 52—54; ohjesääntö.

5) "Kustaan sodan" neljästäkolmatta suurristin ritarista seitsemän oli suomalaissyntyistä: Otto Henrik Nordenskjöld (1788), Kaarle Olavi Cronstedt, Kustaa Mauri Armfelt, Berndt Fredrik Stackelberg, Carl Gustaf Ehrnrooth, Göran Henrik Jägerhorn ja Erik Ludvig Armfelt (kaikki 1790). Pommerin sodan viidestä suurristin ritarista yksi oli suomalainen: Johan Henrik Tawast (1807). Suomen sodassa k.o. ritarimerkin ansaitsi yksitoista suomalaista: Hans Henrik Gripenberg, Kaarle Juhana Adlercreutz, August Fredrik Palmfelt, Odert Reinhold von Essen, Enok Furuhjelm, Johan Fredrik Eek, Gustaf Adolf Ehrnrooth (kaikki v. 1808), Gustaf Aminoff, Carl Leonard Lode (1809), Kaarle Wilhelm Malm ja Ernst Gustaf von Herzen (1810). Joakim Zakris Duncker sai nimityksen suurristin ritariksi, mutta kaatui ennen sen julkaisemista. Vrt. Rancken, I Oskar J., Fänrik Ståls hjeltar, Tukholma 1864, s. 63. — V. 1814 lyötiin kaksi suomalaista upseeria suurristin ritareiksi: Gustaf Magnus Adlercreutz ja Gustaf Reinhold Boije. Suomen Marsalkka Mannerheim vastaanotti k.o. arvon kahdentenakymmenentenä ulkomaalaisena v. 1942.

6) V:n 1814 ohjesäännön mukaan. Vrt. Areen, Ernst E. & Lewenhaupt, Sten, e.m. teos, I osa, s. 207.

II.

- 1) Vrt. Военный Орденъ . . . Георгія, Pietari 1869, s. 47.
- 2) Mm. edellä mainittu suurristin ritari Erik Ludvig Armfelt.
- 3) Ohjesääntö 26. 11. 1769. Vrt. esim. Исторический очеркъ російскихъ орденовъ, Pietari 1892, s. 130.
- 4) Vv. 1769—1869 jaettiin — e.m. teoksen mukaan — yhteensä 13 ensimmäisen luokan, 84 toisen, 466 kolmannen ja 2.073 neljännen luokan yryönristiä.
- 5) Vrt. e.m. teos, s. 14.
- 6) Vrt. e.m. teos, s. 133.
- 7) Ohjesääntö, 4. painos 15. 7. 1915, Pietari 1915, s. 11, § 7.
- 8) E.m. ohjesääntö, ss. 26—27.
- 9) Suomalaiset 3. luokan yryönritarit olivat jalkaväenkenraali Oskar Ferdinand Gripenberg (4. luokka kapteenina Turkestanissa v. 1867: ennätti ensimmäisenä Samarkandin valleille; 3. luokka everstinä Turkin sodassa v. 1877: Arab—Konakin taistelu) ja kenraaliluutnantti Carl Woldemar Johan Alfthan (ainoana Haminan Kadettikoulusta lähteneenä upseerina; vrt. Finska Kadettkårens elever o. tjänsteman 1812—1912, Supplement II). Muita suomalaisia yryönritareita: Nikolai Briskorn (1832), Göran Robert Brunnow (1832?), Karl Ernst Kyander (1844), Peter Briskorn (1854), Alexander Elfsberg, Oskar von Kraemer (luutnanttina Sevastopolissa v. 1855), Axel Gadolin (1855), Mikael Gustaf von Wulffert (1865), Michael Währnhjelm (1866), Sten Carl Tudeer, Albert Leonard Kuhlström, Johan Fredrik Gustaf Aminoff, Henrik Bogislaus Nilsson, Onni von Schoultz (kaikki vv. 1877—78), Wladimir Boisman (aliluutnanttina v. 1904), Robert Wiren (1904), Carl Gustaf Mannerheim, Ernst Löfström, Johannes Holmsen, Eugène Högström, Herman Björkman (kaikki vv. 1914—1915 kuten e.m. Alfthankin).

III.

- 1) Myös 1. luokan vapaudenristiä jaettaessa on kiinnitetty huomiota henkilökohtaiseen urheuteen ja johtajanansioihin.
- 2) Vrt. Suomen Senaatin päätös vapaudenmitalien ja vapaudenristin ritarimerkkien väliaikaisista säädöksistä, annettu 4. 3. 1918. Asetuskokoelman n:o 65 v. 1918. Vrt. myös Wrede, Finlands Utmärkelsetecken, Helsinki 1946, s. 97.

3) Vrt. Asetus lisäyksistä ja muutoksista vapaudenmitalien ja vapaudenristin ritarimerkin antamisen perusteista 8 päivänä joulukuuta 1939 annettuun asetukseen, annettu 16.12.1940 (n:o 748).

4) 1. ja 2. luokan ansiomitalit "sotilaallisista ansioista ja uutteeuudesta sekä sodan aikana myös siviilihenkilöille kansalaisansioista". V:n 1944 ohjesäännön (alav. 6) mukaan: "Vapaudenmitali annetaan sotilashenkilöille ja Vapaudenristin ansiomitali siviilihenkilölle." Näin ollen viimeksi mainituista on tehty siviilikunniamerkki, vaikka niistä aluksi näytti kehittyvän entisen Suomen sotaväen "uutteeuudesta" (za ycepdie)-mitalin vastineita. K.o. ansiomitali kultaisena muodostaa erikoiskunniamerkin, joka myönnetään "erikoisen suurista ansioista".

5) Presidentti Ryti ojentaessaan sotamarsalkka Mannerheimille 1. luokan Mannerheiminristin (7.10.1941).

6) Vrt. asetus Vapaudenristin ritarikunnasta 18.8.1944 (n:o 550).

7) Vielä harvinaisempi on Suomen Valkoisen Ruusun ansiomerkki sodan aikaisena, s.o. pronssista valmistettuna urhoollisuudenristinä miekoin. Tätä Viktoria-ristin suomalaista vastinetta ei ole jaettu kertaakaan.

8) Upseereita 191. Mannerheiminristin ritareita oli (7.5.1945) 110; ylipseereita ja kapteeneita 60, sotamiehiä ja korpraaleita 27. 1. luokan Mannerheiminristin ritarit: sotamarsalkka Mannerheim ja jalkaväenkenraali Heinrichs. Toistamiseen ovat 2. luokan ristin saaneet eversti Martti Johannes Aho (16.10.1944), lentomestari Eino Ilmari Juutilainen (27.6.1944), kapteeni Hans Henrik Wind (27.6.1944) ja kenraalimajuri Aaro Olavi Pajari (16.10.1944).

FROM THE ORDER OF THE SWORD TO THE MANNERHEIM CROSS

Knighthood came to Sweden-Finland comparatively late. The Order of the Sword (Svärdorden), the second of the three orders founded in 1748, had as model the Order of St. Louis of France (L'Ordre de St. Louis) established in 1693. The badges of this order were awarded even to unprivileged officers both for valor in action and for twenty years of irreproachable service. The rank

of commander was a prerogative of the nobility up to the year 1809. In addition to the three earlier orders Gustavus III founded one called the Knights with the Great Cross. This cross was awarded only in a state of war for "extreme valor" and "deeds of real heroism". The cross was given only to knights who were at least regimental officers. From 1788—1814 also twenty Finnish officers were knighted with a great cross for valor and for victories gained.

During the Russian rule, 1809—1917, Finland in spite of its autonomy, had no knighthood of its own. In 1769 the St. George Order of War was founded to replace the Order of the Sword. This new order had four ranks, of which the lowest could be reached by all officers. The three highest were awarded for valor and heroic deeds on the front, in the same manner as the crosses of the lower order founded in 1807. On the contrary the Cross of St. George of the 4th class was also given for 25 years service as an officer in the field army or navy (in the latter 18/20 6—7 months' sailing was considered sufficient). However, in the regulations of 1833 participation either in one military expedition or at least in one battle was required in addition. In 1855 orders were given that the crosses of St. George were to be awarded only as a reward for exceptional heroism and outstanding military deeds and not for service merits. The 4th class orders of St. Wladimir and of St. Anna, the former with a sword and bow, were also crosses awarded for valor. When the award of the crosses of St. George was stopped in time of peace, the cross of St. Wladimir was once more given for "25 years of irreproachable service as an officer". It was possible to become a knight of St. George by performing one of the numerous heroic deeds laid down in the regulations. It was also a condition for obtaining a 3rd class cross of St. George, and thus the share of incidental valor was eliminated.

The military order of the Cross of Freedom was established in 1918 by independent Finland. Its decorations and medals have been awarded for both military and civil merit. In some cases the 3rd and 4th class crosses of Freedom have been given for valor even to non-commissioned officers and soldiers. A special medal, the 1st class medal of freedom with a bow, is presented only as a reward to high ranking officers of units composed of various arms for military operations performed with outstanding success. Up

to the present only one medal of this kind has been awarded. After the winter war of 1939—1940 the Order of the Cross of Freedom was made a permanent order of merit. The Mannerheim Cross first awarded for gallantry to the Finnish soldier during the winter war is the most noteworthy of the recent special orders. It is a badge with two classes, which may be presented "to any soldier in the Finnish army irrespective of his military rank as a reward for outstanding gallantry, results of extreme importance gained in battle or particularly meritorious operations". The 2nd class cross may be presented a second time for renewed merits of the same type. During World War II nearly 200 soldiers were made Mannerheim knights; two were given the 1st class badges of knighthood and four a 2nd class cross for the second time. There were 27 soldiers, and 12 generals among those who received the cross. Mannerheim, a knight of St. George of World War I and the only knight of the great cross of the Order of the Sword is the most meritorious bearer of the Finnish cross of gallantry dedicated to his name.

Kauko Rekola:

SUOMALAINEN SOTILASPÄÄHINE VENÄJÄN- VALLAN AIKANA *)

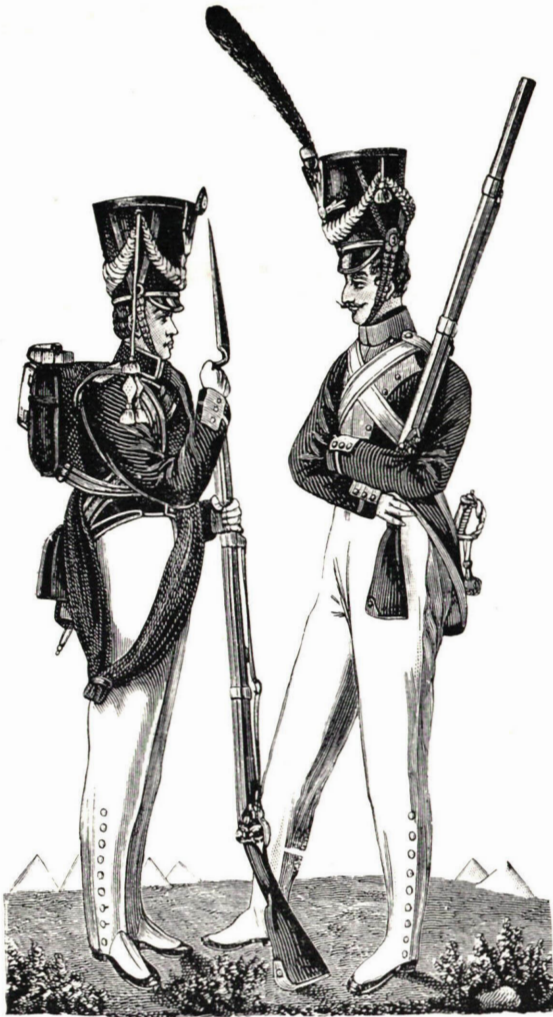
Kun Suomen sodan jälkeen v:na 1812 perustettiin ensimmäiset suomalaiset joukko-osastot, kolme jääkärirykmenttiä, tuotti näiden varustaminen suuria vaikeuksia. Ensimmäisenä tuli kuntoon 3. eli Viipurin rykmentti, joka kevättalvella 1813 joutui Pietariin vartiopalvelukseen. Molemmat muut rykmentit ehtivät saada jokseenkin täydelliset varusteet vasta v:n 1814 pääkatselmukseen mennessä.

Päähineenä oli näissä rykmenteissä alusta lähtien venäläisen esikuvan mukaiset kiiverit. Näistäkin oli kuitenkin vielä keväällä 1813 niin paljon puutetta, että Viipurin rykmentille sen lähtiessä Pietariin ei sen tärkeästä ja edustavasta tehtävästä huolimatta voitu jakaa näitä paraatipäähineitä muuta kuin 200 kpl. Tästä syystä suuri osa rykmenttiä sai pysyä syrjässä paraateista ja muista vastaavista juhlatilaisuuksista. Molemmat ensimmäiset jääkärirykmentit saivat kiiverit vasta v:na 1814.¹⁾

Tshakon nimellä länsi-Euroopassa yleisesti tunnettu kiiveri oli Venäjällä otettu Ranskan esikuvan mukaisesti käy-

---

*) Suomen meriekipaashit ja kadettikoulu ovat jääneet tämän katsauksen ulkopuolelle.

*Kuva 1. Suomalaisia jalkaväkisotilaita v:na 1826. M. v. Wrightin piirustus Gottlundin Otavassa.
Finnish infantry soldiers in 1826.*

täntöön vv. 1803—05. Se oli nahasta tai huovasta kovaksi tehty, silinterimäinen, mutta tavallisimmin ylöspäin laajeneva ja päältä tasainen hattu, jossa varsinaisen lipan lisäksi saattoi takana olla lipanomainen niskansuojus. Kiiveri oli koristettu yleisesti — Venäjällä v:sta 1809 lähtien — n.s. kisketein (etishketein), joilla tarkoitettiin hatun yläreunasta, sen keskeltä eteen ja taakse riippuvia valkoisia lankapunoksia niihin liittyvine molemmilla sivuilla riippuvine tupsuineen. Viimemainituista oikeanpuoleinen ulottui olkapään korkeudelle vasemmanpuoleisen ulotuksessa vain kiiverin alareunaan saakka.²⁾

Lisäksi oli kiiveri varustettu sen eteen kiinnitetyin mesinkikranaatein sekä yläreunaan kiinnitetyin, aluksi villalangasta tehdyin komppaniamerkein, jotka olivat eri kompanioissa erilaiset. Esimerkkinä mainittakoon, että 1. Jääkärirykmentin pohjaväriltään punaiset komppaniamerkit olivat Turun pataljoonan kompanioissa varustetut erilaisin merkin keskellä olevin pyörylöin, Hämeen pataljoonassa pystysuorin erivärisin raidoin. 2. Jääkärirykmentin komppaniamerkkien pohjaväri oli vihreä.³⁾

V:na 1819 Suomen Jääkärirykmentiksi nyt nimitetty entinen Viipurin rykmentti sai uudet kiiverit, jotka eivät kuitenkaan malliltaan liene poikenneet v:n 1812 kiivereistä. Samana vuonna jalkaväkirykmenteiksi muutetut toiset suomalaisrykmentit sen sijaan saivat käyttää v:n 1814 kiivereitään aina vuoteen 1827 saakka. Kiivereiden koristelussa tapahtui kuitenkin v:na 1819 eräitä muutoksia, vaihdellen tämä koristelu komppanioittain.

Venäläisen esikuvan mukaan kuului nimittäin jokaiseen pataljoonaan yksi krenatööri- ja kolme musketöörikompaniaa, joista ensinmainitustakin vain puolet eli I joukkue oli krenatöörejä toisen joukkueen ollessa tarkk'ampujia.

Toisten komppanioiden yksiliekkistä, valkoisesta peltistä tehtyä kiiverikranaattia vastasi krenatöörikomppanioissa kolmiliekkinen. Krenatöörijoukkueella oli lisäksi komppaniamerkin taakse kiinnitetty korkea jouhesta tehty tøyhtö, n.s. sulttaani. Miehistösulttaani oli musta, aliupseerien sulttaanin kärki oli valkoinen. Soittajien sulttaani oli joko kokonaan punainen tai — aliupseeriarvoisilla — valko-huippuinen. Nyttemmin puusta tehdyt, veralla päällystetyt komppaniamerkit näyttävät myöskin olleen krenatöörillä erilaiset kuin muulla miehistöllä.⁴⁾

Samana vuonna otettiin keisarillisen määräyksen mukaisesti käytäntöön nahkaiset leukahihnat, jotka oli päällystetty valkoisin, suomunkaltaisin metallilevyin. Viimeksimainittuja oli molemmilla puolilla 18 kappaletta. Miehistökisketit pysyivät ennallaan, mutta aliupseerien kisketitupsut olivat tästä lähtien mustan- ja oranssinkirjavat. Edelleen määrättiin otettaviksi käytäntöön mustat, palttinaiset kiiverisuojuukset käytettäväksi marsseilla ja harjoituksissa.⁵⁾

Kiiveri oli kieltämättä komea, mutta samalla myös toisaalta epäkäytännöllinen päähine, joskin sillä oli omat käytännöllisetkin puolensa "perunajääkäreidemme" käytäessä sen korkeaa kupua piippunsa, tuluksien ym. pikkutavaran säilytyspaikkana. Kiiverin ohella käytettiin kasarmioloissa ("i mindre tjänstgöring") sitä puolta matalampaa, lipatonta ja koristeetonta myssyä n.s. furaskaa, upseerifuraskan ollessa kuitenkin lipallisen. Tämä päällykseltään vihreä päähine oli suomalaisissa joukoissa varustettu vaaleansinisin paartein ja reunusnauhoin.⁶⁾

Upseeripäähineenä pysyi kiiverin ohella käytössä — "i mindre tjenstgöring" — venäläismallinen kolmikolkkahattu mustine tøyhtöineen, kokardeineen ja kultaisine ko-

kardikaluunoinen. Kolmikolkkahattu jäi pois käytöstä sekä Suomessa että Venäjällä 1833, säilyen kuitenkin kenraalipäähineenä vuoteen 1855 saakka.⁷⁾

Kun Suomen sotaväki v:nä 1827 muutettiin tarkk'ampujapataljooniksi, vahvistettiin näille keisarin määräyksestä myös uusi pukumalli. V:n 1814 kiiverien tilalle saatiin nyt uudet, todennäköisesti v:n 1817 venäläistä mallia olevat kiiverit. Nahkaisen, veralla päällystetyn kiiverin korkeus oli tällöin 4 versokkaa (versokka = 4,445 sm). Sen ylimmäinen läpimitta oli $2\frac{1}{4}$ versokkaa alinta suurempi. Kiiverin ylä- ja alareunat oli vahvistettu kiiltonahkareunuksin. Molemmilla sivuilla oli lisäksi alhaalta vinosti ylös kulkevat kiiltonahkavahvistukset. Kiiltonahkainen lippa oli ylhäältä 5 versokkaa pitkä ja keskeltä $1\frac{1}{2}$ versokkaa leveä.

Kiiverin koristelu pysyi ennallaan lukuunottamatta sulttaaneita, jotka jäivät nyt pois käytännöstä. Yhteisenä kiiverikoristeena tuli sulttaanin tilalle käytäntöön komppania-l. pataljoonamerkin taakse kiinnitetty, villalangasta valmistettu pyöreä n.s. pompon-töyhtö. Vanhat kiiverit, sulttaanit, kolmiliekkiset kranaatit ym. myytiin huutokaupoissa varuskunnittain.⁸⁾

Kun Helsingin Opetustarkk'ampujapataljoona heinäkuussa 1829 koroitettiin kaartin arvoon eli Henkivartiöväen Suomen tarkk'ampujapataljoonaksi, tapahtui sen puvustossa myös eräitä muutoksia. Jo keväällä samana vuonna oli tälle pataljoonalle määrätty uudet kiiverit. Ajatus toisten tarkk'ampujapataljoonien lakkauttamisesta, joka sitten tapahtui toukokuussa 1830, näyttää nyt jo olleen vireillä, koskapa nimenomaan määrättiin, että uusien kiivereiden hankkiminen niitä varten saisi jäädä odotta-

*Kuva 2. Suomen kaartin päähine
1830-luvulla.
The cap of the Finnish Guard in
the 1830's.*

maan, kunnes niiden tulevasta kohtalosta olisi päätetty ("tills afgörande af deras blifvande bestämmelse").⁹⁾

Kaartin uudet kiiverit olivat v:n 1828 venäläistä mallia, ollen ne 1 ½ versokkaa entisiä korkeammat sekä ilman sivuilla olevia kiiltoonahkavahvistuksia. Kiiverin alareunassa kulkeva kiiltoonahkainen remmi oli — kuten ennenkin — kiinnitetty takana kuparisoljella.

Kiiverin koristelussakin tapahtui jälleen muutoksia. Pitkät kiskettitupsut jäivät pois käytännöstä, ja tilalle tuli hatun yläreunaa kiertävä valkoinen punos oikealla puolella kiiverin alareunan tasalla riippuvine kaksine tupsuineen. Nämä kiskettitupsut olivat miehistöllä edelleen valkoiset sekä aliupseereilla mustan- ja oranssinkirjavat.

Kiiverikranaattien asemasta määrättiin 1829 otettaviksi käytäntöön valkoiset, "englantilaisesta peltistä" tehdyt kil-

vet kaksipäisine kotkineen ja keskellä olevine Suomen vaakunoineen.

Leukahihnat pysyivät ennallaan. Kaartin pataljoonan pomponit olivat vaaleansinisestä villalangasta. Uudet kiiverisuojuukset olivat valmistetut mustasta kiiltopalttinasta ja varustetut keltaisin komppanianumeroin.¹⁰⁾

Kiiveri pysyi suuremmitta muutoksitta käytännössä sekä Suomessa että Venäjällä 1840-luvulle saakka. V:n 1843 uusi, entistä hiukan matalampi venäläinen kiiveri ei varmaankaan ehtinyt tulla käytäntöön Kaartin pataljoonasamme, sillä jo seuraavana keväänä luovuttiin kiiveristä tykkänään. Sen asemasta tuli nyt käytäntöön preussilaisytylinen piikkihuippuinen kaski, Suomen kaartissa kuitenkin vasta v:n 1845 alusta.¹¹⁾

Tämä mustasta kiiltonahasta valmistettu päähine oli sekä edestä että takaa lipallinen kummankin kiiltonahkaisen lipan liittyessä loivasti kaartuen itse päähineeseen. Pähineelle antoi lujutta sen päällä, piikin juuresta alas niskansuojuksen reunaan kulkeva messinkinen lista, joka upseereilla oli hopeoitu. Piikin alaosa oli putkimainen ja varustettu kahdella pienellä reiällä, jotka putkea kiertäen voitiin avata ja sulkea. Piikin yläosaan oli juotettu yksiliiekkistä kranaattia esittävä koristeellinen kappale. Piikkiin voitiin kiinnittää mustajouhinen — soittajilla punainen — molemmille sivuille laskeutuva sulttaani, jonka käyttämisestä ja käyttämisajoista annettiin yksityiskohtaiset määräykset.

Uuteen kaskipähineeseen kiinnitettiin entisten kiivereiden kaksipäiset kotkat, samaten metallisuomuiset leukahihnat nahkaisine alusremmeineen. Upseerit saivat palveluksen ulkopuolella käyttää leukahihnaa lipan päälle nostettuna. Upseeritunnuksena otettiin myös kaskissa ke-

35

Kuva 3. Suomen kaartin sotilaita 1840-luvun lopulla kaskipäähincineen. Vasemmalla seisovan eversti Kothenin kaskin kyljessä näkyvissä upseerikokardi.
Soldiers of the Finnish Guard with helmets in the 1840's. The officer's cockade visible on the helmet of Colonel Kothen standing at the left.

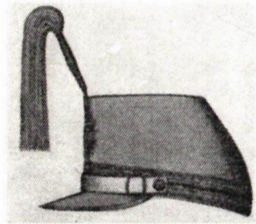
*Kuva 4. Suomen kaartin tshako
(kiiveri) v:nä 1855.
The shako of the Finnish Guard
in 1855.*

väällä 1845 käytäntöön sama kokardi, joka oli ollut käytännössä kolmikolkkahatussa. Tämä kokardi kiinnitettiin nyt kaskin oikealle puolelle leukahihnan alle.¹²⁾

V:nä 1844 tulivat käytäntöön myös uudet furaskat, jotka poikkesivat siihen asti käytännössä olleesta v:n 1811 venäläisestä mallista ainoastaan mitoiltaan, ollen mm. sitä hiukan korkeammat. Miehistöfuraskassa oli edessä pariteessa komppanian numero, upseerit saivat v:n 1844 lipalliseen furaskaansa soikean metallikokardin.¹³⁾

Itämaisen sodan aikana osoittautui kaskimallinen päähine epäkäytännölliseksi, josta syystä v:n 1855 keväällä määrättiin otettavaksi uudelleen käytäntöön kiiveri eli tshako.

Nahasta valmistettuna säilytti tämä uusi päähine kiiverille ominaisen jäykkyyden, mutta kuosiltaan se oli valtan erilainen kuin vuosisadan alkupuoliskolla käytetyt

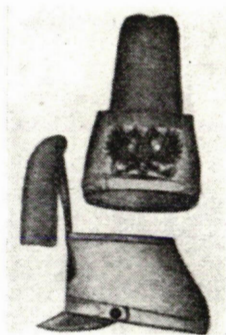
Kuva 5. V:n 1862 kepipäähine.
The kepi in the year 1862.

kiiverimallit. Kun nimittäin viimeksimainituissa malleissa kiiverin kupu oli ollut ylöspäin laajeneva, oli se nyt päinvastainen. Sen suora ja $4 \frac{2}{8}$ veršokkaa korkea etureuna laskeutui $\frac{5}{8}$ veršokkaa taaksepäin pyöristyen sitten pään mukaisesti.

Tämä uusi kiiveri oli veralla päällystetty, ja sen eteen kiinnitettiin vaakunakilpi, jonka alareuna ulottui lipan reunaan saakka. Vaakunakilven yläpuolella olevan soikean kokardin yläreuna ulottui kiiverin yläreunan tasalle. Kisketit jäivät pois yleisestä käytöstä, mutta kuitenkin määrättiin mm. Suomen kaartille elokuussa 1855 kiskettipunos oikealla puolella riippuvine tupsuineen. Kiiverin suojuksena käytettiin edelleen vahakangassuojusta.¹⁴⁾

V:na 1854 muodostettujen ruotujakoisten tarkk'ampujapataljoonien päähineenä oli aluksi kaski ja sitten v:sta 1855 lähtien edellä kuvatunlainen kiiveri. Näissä pataljoonissa oli kiiverin koristeena pataljoonan numerolla varustettu kilpi sekä sen yläpuolella Suomen leijonalla varustettu kaksoiskotka. Sulttaanin asemasta — sen kuullaessa nykyisin ainoastaan kaartin- ja krenatöörijoukoille — käyttivät suomalaiset tarkk'ampujapataljoonat vaaleansinisestä villalangasta — upseereilla hopeaista — pompomia.¹⁵⁾

V:na 1862 kaski jäi vuorostaan pois käytännöstä, ja sen

*Kuva 6. V:n 1873 tshako ei kuosiltaan suu-
restikaan eronnut aikaisemmasta kepistä.
In 1873 the shako did not differ much in style
from the earlier kepi.*

tilalle tuli ranskalaisperäinen kepi. Tämä kevyt verasta valmistettu päähine oli kuitenkin huomattavasti kaskin kaltainen. Sen korkeus edestä oli $1\frac{1}{2}$ veršokkaa ja takaa pään mukaan pyörityen $2\frac{1}{2}$ veršokkaa. Suomen kaartin kepi oli valkoinen ja sen $\frac{6}{8}$ veršokkaa leveä paarretummanvihreä vaaleansinisin paartein. Kepin yläreunaa kiersi esiupseereilla hopeainen, muilla vaaleansininen reunusnauha. Pähine oli varustettu mustalla, kiiltoonahkaisella leukaremmillä sekä samanlaisella lipalla. Viimeksi mainittu oli keskeltä $1\frac{2}{8}$ veršokkaa leveä liittyen miltei suorakulmaisesti itse päähineeseen.

Kepin vaakunakilpi oli upseereilla hopeainen, aliupseereilla ja miehistöllä valkoista peltiä. Sen yläpuolelle hiukan kepin yläreunan ylitse ulottuen oli kiinnitetty $\frac{5}{8}$ veršokkaa korkea ja $\frac{4}{8}$ veršokkaa leveä soikea kokardi. Kokardiin liittyi paarten yläpuolelle napilla kiinnitetty kokardikaluu, joka upseereilla oli hopeainen ja koristeltu poikittain mustin, valkoisin ja oranssinvärisin silkkiraidoin. Aliupseerien kokardikaluu jakaantui pystysuoriin kenttiin: mustan keskusraidan molemmin puolin oli ensin kaksi

Kuva 7. V:n 1882 turkislakki kaartintunnuksineen (Andreaksentähti).

The fur cap of 1882 with the guard emblems (The star of Andrew).

oranssinväristä ja sen jälkeen kaluunan reunoissa valkoiset raidat. Miehistön kokardikaluuna oli Suomen kaartissa vaaleansininen.

Kepin koristeluun kuului edelleen musta, hiukan eteenpäin kallistuva sulttaani, jonka alareuna ulottui paarteiden yläreunan tasalle. Sulttaania käytettiin kuitenkin ainoastaan paraateissa ja muissa vastaavissa juhlatilaisuuksissa.

Myös suomalaiset ruotujakoispataljoonat saivat v:na 1862 kepin. Se oli väriltään musta mustin paartein ja vaaleansinisin paartetta kiertävin reunusnahoin. Kepin yläreunaa kiertävä punos oli esiupseereilla kultainen, muilla vaaleansininen. Upseerien kullattua vaakunakilpeä vastasi aliupseereilla ja miehistöllä messinkinen. Kokardikaluuna oli upseereilla kultainen, aliupseereilla ja miehistöllä samanlainen kuin kaartin päähineessäkin. Myös näiden pataljoonien kepiin liittyi mustajouhinen sulttaani.¹⁶⁾

V:na 1873 kiiveri eli tshako tuli vielä kerran käytäntöön

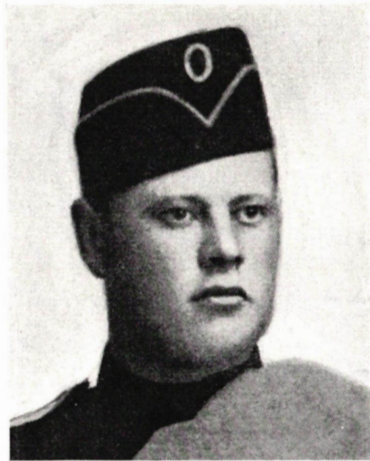
mm. Suomen kaartissa. Kuosiltaan ei tämä uusi päähine suurestikaan eronnut entisestä kepeistä, mutta viimeksimainitun ollessa pehmeää verkkaa oli kiiverin runko kovitettua verkkaa tai huopaa päällystettynä mustalla veralla. Kiiverin korkeus oli $2\frac{1}{2}$ — $2\frac{3}{4}$ veršokkaa. Sen verkainen, mustaksi maalattu ja kiilloitettu yläpinta oli epäsäännöllisen soikea, t.s. takaa hiukan leveämpi kuin edestä. Paarteen asemasta kiersi päähineen alareunaa mustasta kiilto-nahasta valmistettu $\frac{1}{2}$ veršokkaa leveä remmi. Kiilto-nahasta olivat myöskin lippa sekä leukaremmi. Kokardin ja vaakunakilven lisäksi kuului kiiverin yleiskoristeluhuuhkä edelleen musta — soittajilla punainen — sulttaani.

Kiiverin yläreunaan oli ommeltu kenraaleilla $1\frac{2}{8}$ veršokkaa leveä kenraalikaluuja ja esiupeereilla $\frac{5}{8}$ veršokan levyinen esiupeerikaluuja. Yli- sekä aliupeereilla kiersi päähineen yläreunaa molemmilla näistä ryhmistä oma kolmivärinen punoksensa.¹⁷⁾

Syksyllä 1881 otettiin Venäjän armeijajoukoissa käytäntöön musta lammasnahkapäähine, joka seuraavassa maaliskuussa määrättiin myös eräiden kaartin joukko-osastojen, siten myös Suomen kaartinpataljoonan, paraatipäähineeksi. Tämä turkislakki oli $2\frac{1}{8}$ — $2\frac{3}{16}$ veršokkaa korkea ja sen päällystä oli mustasta verasta. Upseeripäähine oli muuten miehistöpäähineen kaltainen, mutta sen turkispaarre oli valmistettu karitsannahasta.

Päähineeseen kiinnitettiin eteen soikea, $\frac{21}{32}$ veršokkaa korkea ja $\frac{1}{2}$ veršokkaa leveä uushopeainen kokardi. Kokardissa oli neljä soikeata keskustaa konsentrisesti kiertävää rengasta, joista uloin oli kirkasmetallinen, toinen ja neljäs oranssinväriset, kolmas musta samoin kuin keskusoikiokin. Kokardi kiinnitettiin päähineeseen siten, että sen yläreuna oli päähineen yläreunan tasalla. Sen ohella

*Kuva 8. V:n 1881 kevyt reservi-
läispäähine l. furaska.
The light "furaska", head-dress of
the soldier in the reserves from
1881.*

liittyi päähineeseen uushopeainen — upseereilla hopeainen ja keskeltä emaloitu — n.s. Andreaksentähti kiinnitettynä siten, että tähden pitkä yläsäde ulottui kokardin keskussoikion päälle.

Miehistöpäähineenä jäi myssy eli furaska pois käytöstä kaartin tarkk'ampujapataljoonissa, joten siis turkispäähinettä käytettiin mm. Suomen kaartissa ympäri vuoden. Upseerifuraska oli tummanvihreä samanvärisin paartein ja vaaleansinisin paarretta sekä furaskan yläreunaa kiertävin reunusnauhoin.¹⁸⁾

V:n 1881 alussa muodostetuissa asevelvollisissa suomalaisissa pataljoonissa tuli alusta lähtien — eli siis jo aikaisemmin kuin venäläisissä joukoissa — käytäntöön paraatipäähineenä turkislakki. Tämä oli kolme versokkaa korkea ja kuosiltaan "erikoista suomalaista mallia". Eräs silloinen pääkaupunkilaislehti antaa päähineestä seuraavan.

Kuva 9. Uudenmaan rakuunarykmentin turkispäähine m/1889. The fur cap of the dragoon regiment of the province of Nyland, 1889 model.

kuvauksen: "En med färskinnsbräm försedd rund mössa, så inrättad, att den främre delen kan nedfällas till skydd vid skjutning för ögonen och det öfriga brämet vid kall väderlek låter vika sig ned öfver öron och nacke, hvarigenom den s.k. baschliken kan undvaras. På den främre uppvikne delen af mössan är anbragt en liten dubbelörn med finska vapnet." ¹⁹⁾

Tämä "baschliken korvaava" turkislakki vahvistettiin keisarillisen määräyksen mukaisesti vielä kenraalikuvernöörin päiväkäskyssä kesäkuussa 1882 olevaksi käytännössä mainituissa tarkk'ampujapataljoonissamme.

Turkispäähineen ohella käytettiin asevelvollisissa pataljoonissa jatkuvasti myös arkikäyttöistä furaskaa. Tämä oli v:na 1881 annetun kenraalikuvernöörin päiväkäskyn mukaisesti samanlainen kuin samassa päiväkäskyssä vahvistettu reservikompaniain päähine, ollen siten sekä norjalaiseksi että myös skotlantilaiseksi mainittua mallia ja

*Kuva 10. Upseerien kenttälakki eli furaska m/1881.
The field cap or "furaska" of the officers 1881 model.*

muistuttaen jossakin määrin meikäläistä v:n 1922 "venelakkia". Tämä lipaton vihreä verkkalakki oli varustettu ruskealla, edessä ja takana syvin leikkauksin varustetulla paarteella. Paarteen yläreunaan oli ommeltu vaaleansininen reunusnauha.²⁰⁾ Tällaisena pysyi furaska käytännössä tarkk'ampujapataljoonissamme vuoteen 1892 saakka, jolloin niissäkin määrättiin otettavaksi käytäntöön venäläismallinen pyöreä myssy vaaleansinisine reunusnauhoineen. Reserviläiset käyttivät tätä alkuperäistä päähinettä vuoteen 1895 asti.²¹⁾

V:na 1889 perustetun Uudenmaan Rakuunarykmentin turkispäähine oli kuosiltaan edellä selostetun reserviläispäähineen kaltainen, v:n 1882 venäläistä ratsuväkimallia. Sen katkaistun kartion mukainen kupu oli tummanvihreätä verkkaa, korkeudeltaan $2\frac{3}{4}$ veršokkaa. Samanlaisesta verasta tehty soikea päällystä oli läpimitaltaan $3\frac{1}{4}$ — $2\frac{7}{10}$

veršokkaa. Puolisuunnikkaan muotoisiksi leikatut paarteet olivat lammasnahkaiset ja 2 veršokkaa korkeat. Paarten yläreunat kiinnitettiin hakasin itse päähineeseen. Päähineen yläreunaa kiersi vaaleansininen reunusnauha. Upseeripäähineessä sen alle vielä ommeltiin pyöreä kultapunos, joka takana muodosti kolme solmuketta. Päähineen eteen paarteiden väliseen leikkaukseen kiinnitettiin kokardi ja vaakunakilpi.

Tämän turkispäähineen ohella käyttivät rakuunat pyöreätä ja lipatonta tummanvihreätä furaskaa upseerifuraskan ollessa kuitenkin lipallisen.²²⁾

Sotilas-päähineessä ei tämän jälkeen enää Venäjän-valtan aikana tapahtunut varsinaisia muutoksia. Asevelvollisissa tarkk'ampujapataljoonissamme, joissa "suomalainen päähine" oli jo vaihdettu venäläismalliseen ja kaartin pataljoonassamme käytettyyn malliin, jäi tämä turkislakki ainoastaan paraatikäyttöiseksi v:na 1895. Kenttäpuvussa käytettiin pyöreätä verkamyssyä sekä sen ohella bashlikkaa.²³⁾

Bashlikka, joka Venäjällä oli ollut käytännössä jo v:sta 1862 lähtien — suomalaisilla sotilasvälskäreillä v:sta 1883 — oli kamelinkarvaisesta verasta tehty suojapäähine, jonka kartiomaisen terävä huppu jatkui molemmilla sivuilla pitkänä kielekkeinä. Viimeksimainitut voitiin tarpeen vaatiessa kietoa suojaksi kaulan ympärille. Kun bashlikkaa ei tarvittu varsinaiseen tarkoitukseensa, kannettiin sitä kokoon käärittynä päällystakin päällä ja olkapään ylitse kulkien molemmat päät pistettyinä vyön alle.²⁴⁾

LÄHDEVIITTAUKSET:

1) Anteckningar, 1892, s. 303, 348. Tavastehus bataljon: mönsterverk 1814. 2) Adjeshdi X, s. 223. 3) Tavastehus bataljon: Bref ifrån Krigskommissariatet 1812—24, n:o 47 (26. 3. 184). 4) Adjeshdi X, s. 25, 207, 211, 245. 5) Helsingfors undervisningsbataljon: munderingshandlingar 1812—26, munderingsförslag 1819. Tavastehus bataljon: mönsterverk 1823. 6) Finska Gardet s. 145. Viborgs bataljon: ankomne bref och handlingar 1812—18 (H. Reutersköld t. öfv. leutn. Broberg, Åbo d. 29. decemb. 1818). Tavastehus bataljon: mönsterverk 1824. 7) Viborgs bataljon: ankomne bref och handlingar (H. Reutersköld t. öfv. leutn. Broberg, Åbo d. 29. decemb. 1818). Adjeshdi XIX, s. 179. 8) Tavastehus bataljon: bref ifrån krigskommissariatet (d. 4. juli 1828), mönsterverk 1827. Adjeshdi XIX, s. 222. 9) Gardet: akter, adjutantexpeditionens och ekonomiska 1830, n:o 186. 10) Gardet: mönsterverk 1832. Adjeshdi XIX, s. 177. 11) Gardet: akter 1844, n:o 1678. 12) Adjeshdi XIX, s. 188. Sotamin. mää. n:o 1/4. 2. 45. 13) Adjeshdi XIX, s. 218. 14) Sotamin. mää. n:o 106/7. 5. 55 ja 181/31. 8. 55. 15) Törne, s. 41. 16) Sotamin. mää. n:o 45/2. 3. 62. 17) Sotamin. mää. n:ot 43/3. 2. 73 ja 196/28. 6. 73. 18) Sotamin. mää. n:ot 313/14. 11. 81 ja 86/25. 3. 82. 19) Helsingfors Dagbladet 19. 12. 80. 20) Sotakommissariaatin päiväkäsky n:o 4/14. 1. 82. 21) Kenr.kuv. päiväkäsky 49/92. Den finska milit. reserv. 1883—1901, s. 664. Gadolin s. 629. 22) Sotamin. mää. n:ot 325/82 ja 121/89. 23) kenr.kuv. päiväkäsky 33/95. 24) Sotamin. mää. n:o 45/62.

KÄYTETYT LÄHTEET.

Sota-arkisto: V:n 1812 värvätty sotaväki: asiakirjat ja katselmusluettelot. — Kaarti: asiakirjat ja katselmusluettelot.

Valtionarkisto: Kenraalikuvernöörin päiväkäskyt. — Suomen sotakommissariaatin päiväkäskyt.

Kirjallisuutta: 1) Den finska militärens reserv 1883—1901 (Finsk Militärtidskrift 1901), 2) Författningar rörande militärväsendet i Finland, 3) G. Gadolin: Den finska militärens kasärnetablissemang och dess ekonomi 1881—1901 (Finsk Militärtidskrift 1901), 4) G. A. Gripenberg: Anteckningar rörande den år 1812

uupsatta finska militärens historia (Finsk Militärtidskrift 1892—94), 5) G. A. Gripenberg: Finska Gardet, 1905, Helsingfors, 6) Huhtala P. Suomen Valkoinen Kaarti, 1935, Helsinki, 7) Törne: Till den indelta finländska militärens historia 1854—1868 (Historisk Tidskrift för Finland 1923), 8) Историческое описание одежды и вооружения российских войск (Adjeshdi) X, XIX, 9) Приказы по военному ведомству (Sotamin. määräykset).

THE FINNISH SOLDIER'S CAP DURING RUSSIAN RULE

After the war of 1808—1809 the grand duchy of Finland established in 1812 its first unit of three enlisted Jaeger Regiments. The uniform of these regiments followed, except for a few details, the Russian style. The cap was a so-called shako and the decorations for grenadiers and musketeers differed slightly (Each battalion consisted of one grenadier company and three musketeer companies. Half of the grenadier companies were actual grenadiers, the other half sharpshooters). In addition to the shako a light field cap called a "furaska" was also in use. The officers used a three-cornered hat "in service of less importance" up to the year 1833.

In 1829 the Finnish Sharpshooter Battalion of the Guards, which from 1830 on remained for long time the only infantry unit, was given new shakos, which in size and decoration differed from the earlier ones. This style of cap remained in use up to the year 1845 at the beginning of which the soldiers of the Guard began to use a Prussian style helmet. The following change took place in 1855 during the Crimean war when the impractical helmets were changed for a new style shako. This shako was also used by the Finnish sharpshooter battalions of that time. In 1862 the light kepi of French origin was brought into fashion in both the Finnish Guard as well as in the said sharpshooter battalions. This in turn was superseded in 1873 by a shako of approximately the same style.

In 1882 a sheepskin cap made according to the Russian model and worn all the year round was taken into use in the Finnish Guard. The fur cap of the Finnish battalions formed at the be-

ginning of 1881 by soldiers in compulsory military service differed from the Russian model in so far that the peak of the cap and the ear-flaps could be turned down. In addition to the fur cap these battalions also used a "furaska". The head-dress of the Finnish cavalry, the Dragoon Regiment of the Nyland Province, founded in 1889 and also a sheepskin cap was, however, of a special cavalry style. After this time no considerable changes took place in the military caps during Russian rule. In 1901 the Finnish army was exterminated by oppression, and in 1905 the Finnish Guard.

E. A. Hallakorpi:

TYKKIEN NAULALUKUNIMITYKSET JA TYKISTÖN MITTAVIIVOITIN.

Nykyään nimetään tykit kaliiperinsä millimetрилuvulla ohjesääntökieltä puhuen esimerkiksi 75 K:sta tai 152 H:sta, jolloin kirjain tarkoittaa kanuunaa tai haupitsia. "Epävirallisessa" esityksessä ja varsinkin suomennoksissa näkee joskus senttimetрилukuja kuten esimerkiksi 40 senttimetrin mörssäri. Tuumalukuina lausutut kaliiperit esiintyvät vielä varsin usein anglosaksisten maiden tykkien yhteydessä. Tykkien nimitykset kaliiperin tuumalukuina tulivat käytäntöön vasta 1800-luvun alussa. Sitä ennen puhuttiin esimerkiksi 6 $\%$ — tai 6-naulaisista kanuunoista, jollaisesta nykykieleen sopisi ehkä sanonta 6-nauliokanuuna. Tykin nimeäminen ammuksen painon naulaluvulla on peräisin uuden ajan alkuvuosisadoilta. Kaliiperi tarkoittaa nykyään putken poikkileikkausympyrän halkaisijaa, mutta sana johdetaan latinan sanonnasta "qua libra" eli "mikä paino eli naula" tai oikeammin "millä painolla". Naulan lyhennysmerkki $\%$ on muunnelma "libran" kirjaimista lb. Vielä kauemmaksi ajassa taaksepäin mennessä tulevat vastaan pelkät tykkien nimet useimmiten ilman mitään lukuja, kuten esimerkiksi bombardi, kar-

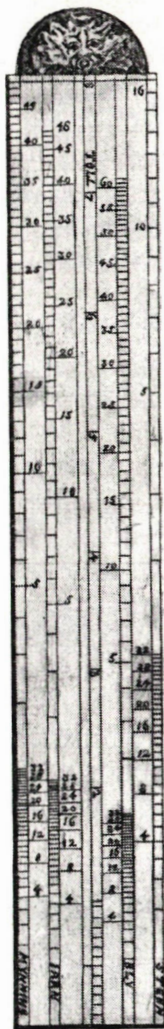
Kuva 1. Kanuuna ja mörssäri 1700-luvun alkuvuosilta latausvälineineen ja ammuksineen.
 Cannon and mortar with their rammers and balls from the beginning of the 1700's.

tauni, slanga, serpentiini, falkoni, falkonetti jne., joiden nauhojen ja tuumien selvittely vaati jo melkoista asiantuntemusta.

Suulataustykkien aikana oli tykinrakentajien ja tykkinmiesten pulmana toisiinsa kuuluvien tykinkaliiperin ja ammuksen kaliiperin sekä painon määrittely. Putken kali-

perin piti olla "pelivaran" (Spielraum spelrum, vent du boulet) eli välitilan verran suurempi ammuksen kaliiperia, jotta lataus putken suun kautta yleensä kävi päinsä. Ammuksen paino oli myös tunnettava, jotta sitä ja asianomaista laaka- tai kaaritykkiä vastaava ja sopiva latauspanoksen paino saatiin määritellyksi. Ammukset olivat aluksi pallon muotoisia kivi- tai lyijykuulia, kunnes valurautakuulat ja -kranaatit tai -pommit pääsivät tykeissä vallitseviksi. Pallokuulan paino riippui paitsi sen koosta tietenkin siitä aineesta, josta se oli tehty. Samanaineisten mutta erikokoisten kuulien painojen tiedettiin olevan verrannolliset niiden halkaisijoiden kuutioihin ja kääntäen halkaisijoiden verrannolliset painojen kuutiojuuriin. Näihin aikoihin oli eri valtakunnilla ja jopa samankin valtakunnan suurilla kaupungeilla tai maakunnilla omat mitta- ja painojärjestelmänsä. Samassa painojärjestelmässäkin saattoi olla erilaiset painoyksiköt punnittavan tavaran laadusta riippuen. Kun kymmenlukujärjestelmää ei oltu sovitettu mittoihin ja painoihin, olivat yksiköiden alajaotukset varsin mielivaltaisia ja muunnoslaskutoimitukset hankalia. Pituusyksikkönä ollut kyynärä jakautui kahteen jalkaan ja jalka kahteen kortteliin eli 12 tuumaan. Tuuma jakautui puolestaan 12 linjaan. Jalan kymmenesosatuumat eli kymmenestuumat saattoivat myös olla käytännössä. Painoyksikkönä ollut naula jakaantuu 32 luotiin ja luoti neljään kvintiiniin. Varsin tarkkoja mittauksia varten oli vielä linjan ja kvintiininkin alayksiköt. Ymmärrettävää on, että tällaisissa oloissa kaliiperien ja painojen potenssi- ja juurilaskut olivat varsin hankalia. Täysin laskutaitoisia tykkimiehiä ei liene kovinkaan runsaasti ollut tarjolla ja yksinkertaisimmille oli keksittävä helpotajuisemmat keinot toisiinsa kuuluvien kaliiperien selville saamiseksi.

Nürnbergin St. Sebalduskirkon kappalainen, Kölnissä teologiaa ja matematiikkaa opiskellut Georg Hartmann (1498—1563) keksi vuonna 1540 tykistön mittaviivoittimen (Artillerie-Massstab, Kaliber- tai Kugelstab, artillerimåttstock, scala librarum). Hän valitsi peruskaliiperiluvuksi puolet "Nürnbergin tykistöjalkaa" eli 6 tuumaisen korttelin (292,8 mm: 2 = 146,4 mm). Sitten hän laskennollisesti ja punnitsemalla määräsi korttelin kaliiperisen lyijykuulan painoksi 37, rautakuulan 24 ja kivikuulan 8 Nürnbergin naulaa (N:n naula = 0,510 kg). Näistä perusnaulaluvuista lähtien olivat nyt niitä suurempien ja pienempien tasaisten naulalukujen kaliiberit tuumissa helposti laskettavissa. Jo pelkkä taulukko oli hyvä apukeino tykkien suunnittelijoille ja rakentajille samoin kuin käyttäjillekin. Oleellista Hartmannin keksinnössä oli kuitenkin se, että hän asetti tulokset graafiseen muotoon mitta-asteikoksi, joka oli luonnollista eli 1:1 kokoa. Sitä käyttäen kaliiperit voitiin välittömästi mitata ja naulaluvut lukea, eikä luku- ja laskutaito ollut tarpeen numeroitten tuntemista pitemmälle. Hartmannin mittaviivoittimen erään alkumuodon kerrotaan olleen neliönmuotoisen vaskilevyn, jonka yhdellä sivulla oli asteikkona "tykistöjalka" tuumineen ja "minuutteineen" ($1/4$

Kuva 2. Ruotsalainen tykistön mittaviivoitin 1700-luvun alusta.
The gauge of the Swedish artillery at the beginning of the 1700's.

tuumaa) ja kolmella muulla sivulla olivat "lyijy-, rauta- ja kivilinjojen" asteikot naulalukuineen. Tällainen viivoitin riitti noin 100 naulan lyijy- ja rautalinjan kaliipereihin, mutta vain noin 60 naulaan kivilinjalla, jolta kaaritykkien suuret kaliiperit piti ottaa. Toisen tiedon mukaan olivat lyijy-, rauta- ja kivilinjat rinnakkain metallilevyllä ja asteikko ulottui kvinttiinistä 100—125 naulaan asti.

Hartmann totesi edelleen, että lyijykuula sopi pehmeän metallin ansiosta suunnilleen kaliiperiaan vastaavan aseennä putkeen, vaatien vain pienen pelivaran. Sitävastoin ei korttelin putkeen suinkaan sopinut 24-naulan rauta- tai 8 naulan kivikuula. Hartmann arvioi tarvittavan pelivaran siten, että korttelin putkea vastasi 21 naulan rauta- ja 7 naulan kivikuula. Näistä kaliiperiperusnaulaluvuista lähtien voitiin laskea arvot kahta uutta "linjaa" varten nimittäin kanuunan ja kaaritykin putkien kaliiperilinjat. Perusnaulaluvun kohdalla oli sekä kanuunan että kaaritykin pelivara noin 6,0 mm, mutta se oli verrannollinen naulalukuun ja sen takia muodostui suurissa tykeissä haitallisen suureksi.

Nürnberg oli Hartmannin aikaan huomattava tykki-teollisuuskeskus, jonka tuotteiden mukana tykistön mittaviivoitin levisi varsin nopeasti Alppien pohjoispuoleisen Euroopan melkein kaikkiin tykistöihin paitsi Ranskaan ja Englantiin. Näihin maihin se syystä tai toisesta ei kotiutunut. Pohjoismaat ja Venäjä saivat aluksi tykkimestaritkin Saksasta, mikä tietenkin edisti tykistön mittaviivottimen leviämistä. Viivoittimen mukana levisivät Nürnbergin mitat ja painot odottamattoman laajalle. Naula- ja tuumaluvut olivat samoihin aikoihin muuallakin pohdittavana. Ballistiikan ja tykistöopin kuuluisa uranuurtaja brescialainen matemaatikko Niccoló Tartaglia (1500—1557) julkaisi

Venetsiassa kaksi teostaan "Della nuova Scienza" 1537 ja "Quesiti e invenzioni", joista jälkimmäinen sisälsi naula- ja tuumataulukot niinkuin arvellaan Hartmannin laskelmista tietämättä. Mittaviivoitin jäi kuitenkin Hartmannin keksintönä tykistön historiaan. Sen käyttöaika venyi lähimmät kolme vuosisataa kestäväksi. Tällaista menestystä keksinnölleen tämä kunnianarvoisa kirkonmies tuskin saattoi kuvitella enempää kuin sitäkään, miten oleellisesti se vaikutti tykistön kehitykseen ja mihin kaikkeen jälki-maailma sitä sitten käytti. Myöhempi arvostelu on muun muassa kummastellut sitä, miksi Hartmann otti perustaksi tasaiset naulaluvut, jotka johtivat hankaliin tuumamurtolukuihin, eikä lähtenyt päinvastoin tykin kaliiperien tasaisien tuumalukujen ja niitä vastaavien olkoonkin yhtä hankalien naulamurtolukujen tielle. Pääsyyinä oli epäilemättä se, että hänen aikanaan oli jo ammuksen painon naulaluku vakiintunut tykin päätunnukseksi sekä tykin tehoa parhaiten kuvaavana että latauspanoksen takia välttämättömänä tarkalleen tuntea. Sitäpaitsi vaikka tykin kaliiperi olisikin ollut tasainen tuumaluku, niin kuulun kaliiperi olisi pelivaran takia kuitenkin muodostunut tuumamurtoluvuksi. Luultavaa myöskin on, että sen aikaisilla valamis-menetelmillä niinhyvin tykin putkien kuin ammuksienkin valupinnat olivat melkoisen karkeat ja aiotut tuumaluvut pyöristyivät hyvinkin mielivaltaisesti.

Tykistön mittaviivoittimeen oltiin epäilemättä aluksi varsin tyytyväisiä, mutta vähitellen metallien ja nimenomaan raudan käsittely- ja valutaidon kehittyessä siinä ilmeni vi-kojakin. Liian suuri pelivara oli pysyvänä epäkohtana ja 1600-luvulla kanuunan kaliiperi ja rautalinjojen perus-naulalukujen ero 24—21—3 naulaa oli tykkimiesten mie-lestä liian suuri. Sopivammaksi arvioitiin 1 naula 10 nau-

lan, 2 naulaa 20:n ja 3 naulaa vasta 30 naulan kohdalla, siis kuitenkin yhä edelleenkin kaliiperin mukana suureten. Vaskiputkien valaminen oli ilmeisesti helpompaa kuin rautaputkien ja edellisten sisäpinta saatiin ilmeisesti sileämmäksi kuin jälkimäisten, koskapa vaskiputki vaati vain puolet vastaavan rautaputken pelivarasta. Toisena epäkohtana olivat Nürnbergin mitat ja painot, jotka poikkesivat "kansallisista" tuumista ja nauloista. Saksalaisten tykkimestarien tilalle oli kasvanut kotimaisten ammattimiesten polvi, eivätkä valimo- ja seppämestarit ilmeisesti pitäneet hankalista muunnoslaskuista mittajärjestelmästä toiseen siirryttäessä. Ruotsissa esitti Kaarle XI:n aikana Tukholman taisteluvälinemestari (tygmästare = tykki- ja asevarikon päällikkö) Samuel Öhrn tai Örn 1684 Ruotsin tuumiin ja nauloihin lasketun tykistön mittaviivoittimen, joka käskettiin heti ottaa käytäntöön. Ruotsin painot ja mitat oli Kaarle XI:n alaikäisyyden aikainen holhoojahallitus vakiinnuttanut 1665. Ruotsin jalka (296,8 mm) oli tosin 4,1 mm suurempi nürnbergiläistä ja korttelien eroksi jäi 2,05 mm. Tätä Örn tuntuu pitäneen käytännöllisesti katsoen mitättömänä erona, koskapa hyväksyi Hartmannin perusnaulaluvut 37 naulaa lyijyä, 24 rautaa sekä 21 naulaa kanuunan ja 7 kaaritykin kaliiperilinjalle sellaisinaan. Viimeksimainittua linjaa hän sanoi jostakin syystä "kivilinjaksi". Ruotsin painojärjestelmän useat punnittavasta tavarasta riippuvat yksiköt näyttävät aiheuttaneen häiriöitä. Kenraalitaisteluvälinemestari ¹⁾ Jo-

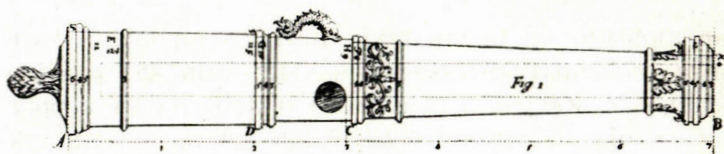
¹⁾ Kenraalitaisteluvälinemestari — generalfältygmästare — oli armeijan korkein tykistökomentaja rauhan ja sodan aikana. Kaarle XII:n virka-arvojärjestelmän mukaan hän oli sotamarsalkkain jälkeen seuraava mies ja siis korkeampi jalka- ja ratsuväen kenraaleja. "Kunink. Tykistörykmentti", joka käsitti maa-armeijan koko

han Siöbladh sai tämän takia 1694 aikaan määräyksen, jonka mukaan tykistöissä sai käyttää vain kahta painoyksikköä. "Kevyen painon" (lätt vikt, järn-eller kopparvikt) naula (markpund = 0,340 kg) oli tarkoitettu tykkien ja niihin kuuluvien rauta- ja vaskiosien punnitsemiseen. "Raskaan painon" (svår vikt, victualie- eller handelsvikt) naula (skålpund = 0,425 kg) oli kaikkien muiden esineiden, osien ja aineiden painoyksikkö. Niinkuin nähdään on kevyt naula vain vajaat $\frac{2}{3}$ Nürnbergin naulaa, josta johtuen Örnin 24-naulan rautakuula painoi nimellisarvonsa sijasta ainakin 36 kevyttä naulaa. Rautalinjan naulaluvut olivat siis muuttuneet vain nimellisarvoiksi kuulan painaessa todellisuudessa $1\frac{1}{2}$ kertaa sen kevyissä nauloissa. Kivilinjan naulaluvut olivat jo aikaisemmin ja kaikkialla, missä Hartmannin tykistön mittaviivoitinta käytettiin, muuttuneet mielivaltaisiksi nimellisarvoiksi valurautakranaattien ja -pommien syrjäytettyä kivet kaari-tykkien ammuksina.

Örnin mittaviivoitin antoi nürnbergiläistä suuremman korttelinsa ansiosta hiukan suuremman pelinvarankin. Örnin kivilinjasta mainittiinkin jo edellä ja kranaattilinjan arvot saatiin siitä 1699 annetun käskyn mukaan siten, että putken tuumaluvusta vähennettiin pelivaraksi tarkoitettu $\frac{2}{49}$, joten kranaatin ja putken kaliiperin suhde oli 47:49 Kaarle XII:n sodissa varsinkin suurten tykkien pelivara havaittiin alusta alkaen liian suureksi. Edellä mainittu Johan Siöbladh sai aikaan 1705 käskyn, jonka mukaan kaaritykkien pelivaraa piti pienentää kolmanneksella, joten se sai olla enää $1\frac{33}{49}$ putken kaliiberista. Kanuunan-

---

tykistön oli Kaarle XI:n määräyksen mukaan 1681 lähtien henkivartiorykmenttien (kaartien) jälkeen arvokkain joukko-osasto ja siis arvojärjestyksessä edellä kaikkia armeijan jalka- ja ratsuväkirykmenttejä.

Kuva 3. 24-nauliokanuunan putki koristeellisine perätappeineen ja delfiineineen.
The barrel of a 24-pound cannon with its decorated cascabel and dolphins.

kuulien halkaisijaa käskettiin 1706 suurentaa siten, että pelivara pieneni neljäsosan mittaviivoittimen arvosta. Tästä oli seurauksena, että rautalinja menetti tasaista korttelia vastaavan perusnaulalukunsa. Pienennettykin pelivara oli varsin suuri. Se pysyi yhä edelleenkin verrannollisena kaliiperiin, josta syystä se suuremmissa tykeissä oli haitallisen suuri. Ilman tykistön mittaviivoitinta tuskin olisi kenenkään päähän pälkähtänyt vaatia 36 naulan tykille kahta kertaa suurempaa pelivaraa kuin 6-nauliolla. Tykkien valmistustaito kehittyi tietenkin jatkuvasti ja vaikka ne 1700-luvun alussa vielä valettiinkin sisustankoa käyttäen, saatiin niistä siksi sileät, ettei vaski- ja rautaputkien erilainen pelivara enää ollut tarpeellinen.

Venäjän sotalaitos ja erikoisesti sen tykistö joutui Narvan tappion jälkeen 1700-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla varsin perinpohjaisen uudistuksen kohteeksi. Pietari Suuren tiedetään olleen erikoisen kiinnostunut tykistön parantamiseen ja hän oli siinä epäilemättä kaukonäköisempi kuin päävastustajansa Kaarle XII. Tykistö ei ollut erikoisemmin Kaarle XII:n suosiossa, sillä se oli marssilla ja taistelussa vaikeasti liikkuva aselaji. Pietari Suurella oli länsimaiseen tapaan jo ennen Narvaa kenraalitaisteluvälinemestari ruhtinas Aleksander Jmeretinski, mutta juuri Narvassa tämä joutui ruotsalaisten sotavankeuteen,

minne sittemmin kuolikin. Seuraaaja oli tykistö- ja insinööriupseerikoulutuksen saanut kreivi Jakov Vilimovits Brjus. Brjus oli 1600-luvulla Venäjälle siirtyneen skotlantilaisen poika. Toinenkin poika Roman Vilimovits Brjus oli kenraalina Ison Vihan aikana Suomea — Käkisalmea ja Viipuria — valloittamassa ja Länsi Suomea rauhoittamassa. Jakov Brjus oli mukana 1721 Uudenkaupungin rauhaa tekemässä jättäen hänkin siten jälkensä maamme kotaloihin. Roman Brjus kirjoitti Suomessa ollessaan nimensä Robert Bruce ja esiintyi siis Bannockburnin kuuluisan voittajan kaimana ja nimellä. Veljekset lienevät siitä päättäen olleet tai laskeneet olevansa entisten Skotlannin kuninkaiden heimoa. Uudistukset aloitettiin varsin luontevasti tykistön mittaviivoittimen tarkistuksella. Pietari Suuri määräsi rautalinjan perusnaulaksi kahden Englannin tuuman (Englannin ja myös Venäjän tuuma = 25,4 mm) kaliiperisen rautakuulan painon. Kaliiperi kaksi tuumaa = 50,8 mm oli vain 0,05 mm suurempi Nürnbergin mittaviivoittimen antamaa arvoa. Painoksi määrättiin $1 \frac{1}{5}$ kertaa Venäjän kauppanaulan paino (0,410 kg), joten tulos 0,492 kg vastasi aika hyvin Nürnbergin naulaa 0,510 kg. Täten voidaan sanoa Hartmannin mittaviivoittimen rautalinjan jääneen entiselleen käytännöllisesti katsoen. Pelivaraksi määrättiin $\frac{1}{28}$ kuulan kaliiperistä, joten kaliiperinlinjan arvot saatiin suoraan lasketuksi rautalinjasta. Suurimpien kanuunain pelivara oli jonkun mm:n nürnbergiläistä pienempi täten laskettuna.

Kaaritykkien kaliiperi- ja kranaattilinjat johdettiin omintakeisella tavalla. Saman kaliiperisen kuulan ja kranaatin painojen suhteen oli nimittäin todettu olevan 4:5 eli käytännöllisesti katsoen sama kuin Venäjän kauppanaulan ja yllämainitun perusnaulan tai likipitäen Nürnbergin nau-

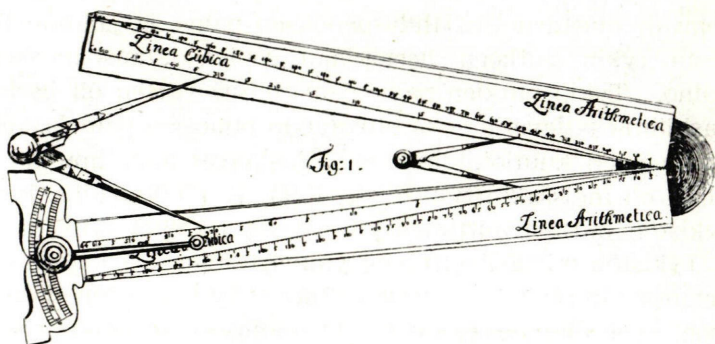
lan suhde. Tällä perusteella laskien saatiin yhden naulan kranaatin kaliiperiksi noin 55,0 mm Hartmannin vastaavan arvon ollessa 75,0 mm. Kranaattilinjan arvoista saatiin vastaavat kaaritykin kaliiperilinjan arvot lisäämällä edellisiin pelivaraksi tarkoitettu $\frac{2}{46}$ kaliiperista. Kaaritykkien pelivara oli tällöin suunnilleen samaa suurusluokkaa kuin Hartmanninkin järjestelmässä. Joka tapauksessa venäläinen tykistön mittaviivoitin antoi kaaritykkien kranaattien naulaluvuiksi arvot, jotka todella vastasivat niiden kauppanaulapainoa, eivätkä olleet pelkkiä nimellisarvoja kuten muualla. Pietari Suuren perusnauula sai nimen "Brjusin nauula" tai "Venäläinen tykistönauula" (Brjusovskii tai Rossiiskii artilleriiskii vjes), mutta vahvistettiin vasta 1737 viralliseksi, siis kauan Brjusin ja Pietari Suuren aikojen jälkeen, vaikka lieneekin ollut käytännössä jo 1701 lähtien.

1700-luvun ruotsalaisessa tykistön mittaviivoittimessa olivat tarvittavat kolme ammuslinjaa ja kaksi putkien kaliiperilinjaa sekä tuuma-asteikko joko kalutuumissa (verkum = $\frac{1}{12}$ jalkaa) tai kymmenystuumissa (decimatum = $\frac{1}{10}$ jalkaa). Siöbladhin pelivarakorjausten jälkeen oli jonkin aikaa käytännössä erillisinä vanha ja uusi rautaja kranaattilinja, kunnes vain uudet linjat jäivät jäljelle. Venäläisessä 1700-luvun loppupuolen tykistön mittaviivoittimessa oli kokonaista kahdeksan linjaa ja tuuma-asteikko yhdeksäntenä. Lyijy-, rauta- ja kranaattilinjat samoin kuin kanuunan kaliiperilinjakin olivat kuten ruotsalaisesakin viivottimessa. Sitä vastoin kaaritykin kaliiperilinja puuttui, sillä sen arvothan johdettiin laskemalla kranaattilinjasta niinkuin edellä jo selitettiin. Ruotsalaiseen verrattuna kokonaan uusia linjoja olivat pallo- ja lieriöruutilinjat. Edellisestä saatiin kranaatin tai pommin onteloon

sopivan mustaruutiräjähdyspanoksen paino ja jälkimmäisestä tykin putkeen lieriötilaan sopiva latauspanoksen paino. Tykin putkien painomäärittelyjä varten oli lieriövaskilinja ja lavetin sekä etuvaunun puuosien painolaskelmia varten kuutiotammilinja. Vastaavanlaisia aputaulukoita oli muissakin tykistöissä 1600- ja 1700-luvuilla joko tykistön mittaviivoittimen yhteydessä tai siitä erillään.

Tykistön mittaviivoittimen ymmärtäminen ja käyttö oli sinänsä yksinkertaista tuumastukin käyttöä, joten upseerien, jopa aliupseerienkin piti luonnollisesti se hallita. Sen eri linjojen ja naulalukujen arvojen laskeminen ja viivottimen piirtäminen piti tykistöupseerien osata, joskin sitten sen kaivertaminen metalli- tai puulevylle olikin jo käsityöläisammattitaitoa vaativa asia. Paperille piirrettynä ei mittaviivoitin ajanmittaana ollut luotettava, vaan paperin venymisen tai kutistumisen takia epätarkka. Sen takia se kaiverrettiin metalli- tai puulevylle — "auf Silber, Kupfer, Mösch oder Buchseholz" — niinkuin eräässä 1700-luvun alkupuolen tykistökäsikirjassa sanotaan. 1700-luvun tykistöopeissa esiintyykin jo valmiita taulukoita eri linjojen ja naulalukujen kaliiperipituuksista, joskus jopa korttelin tuhannesosissa, mikä onkin aivan graafisen tarkkuuden rajalla eli 0,15 mm:ssä. Laskennollisen ratkaisun lisäksi oli kehitetty geometrisiä konstruktio menetelmiä, joissa perusnaulalukujen kortteleista lähtien piirtämällä saatiin eri naulalukujen kaliiperiarvot ja pelivarat.

Muuan apukeino mittaviivoittimen laatimiseksi vähäisemmän laskutaidon omaaville — "Som uti Arithmetice ey så särdeles förfarne äro" — oli proportionaaliharppi. Sen muodosti kaksi levyä, jotka toisesta päästään olivat kääntyvästi kiinnitetyt akselitappiin. Akselitapista lähti kumpaakin haaraa pitkin "Linea Cubica" kokonaislukujen

Kuva 4. Proportionaaliharppi.
A proportional compass.

1:stä 64:ään kuutiojuuret graafisena asteikkona. Ensimmäisen naulan kuutiojuuri pituusyksikkönä sai olla mielivaltainen ja sen valinnasta riippui harpin varren pituus, sillä kuutiojuuri 64:stä oli tietenkin 4 yksikön pituinen. Kun tiettyjä naulalukuja vastaavat kaliiperit suhtautuivat kuten naulalukujen kuutiojuuret, perustui proportionaaliharpin käyttö yhdenmuotoisten kolmioiden sääntöön. Esimerkiksi rautalinjan kaliiperien määräyksen ollessa kyseessä avattiin harppi siten, että lukujen 24 väliin jäi perusnaulaluvun kortteli (kuvassa isompi käsiharppi). Asteikon muiden naulalukujen kohdalta saatiin nyt vastaavat kaliiperit (kuvassa pienempi käsiharppi ottamassa 1 naulan kaliiperia). "Linea arithmetica" oli jaettu 200 osaan, siis yhden naulan yksikkö 50 osaan. Sitä tarvittiin mittaviivoitinta laadittaessa yli 64 naulan kaliipereille Proportionaaliharpin kääntöpuolelle sopi sitten sijoitettavaksi valmis tykistön mittaviivoitin, lataus- tai räjähdyspanostaulukoita — "åthskillige Slags vichter" — tai muita hyödyllisiä "Inventioner". Niinpä kuvan esittämän harpin toisen haaran

päässä näkyy 20°:n kvadrantti luotiheilureineen. Sen avulla voitiin tykille antaa haluttu korotuskulma.

1700-luvun tykistöupseerikokelaan opiskeluajasta tykistöupseeritutkintoa varten kului epäilemättä melkoinen osa tykistön mittaviivoittimen sangen perinpohjaisten laatimista ja käyttöohjeiden oppimiseen. Jokaisessa tykistössä pyrittiin täsmälliseen tykistöjärjestelmään tykkikaluston tarkkoine mitoituksineen. Aikaisemmin piti tuumastukin tai rengastulkin avulla lajitella samankin tykkilajin ammukset sopiviin putkiinsa sillä putkien ja kuulien valmistus ei ollut kovinkaan tarkkuustyötä. Tykin putket ja kuulat tosin olivat tehdasvalmisteita, mutta lavetit tehtiin vielä 1800-luvun alussa joukko-osastoissa, joissa seppä- ja puuseppämestarit ne rakensivat. Ruotsissa valettiin tykin putket 1770-luvulle asti sisustangon ympärille ja vasta sen jälkeen pystyttiin reikä valmistamaan poraamalla. Tykin ammukset osattiin hiomalla kalibroida jo 1700-luvun alusta alkaen. Putken kaliiberi vakiintui tykin mittayksiköksi, jolla mitoitettiin putken pituus, sen seinämän vahvuus eri kohdissa ja muut ulottuvaisuudet. Lavetin ja etuvaunun piti olla suhteellinen putken kokoon, joten kaliiperi otettiin niidenkin mittayksiköksi. Kaliiperin alayksikkönä oli ruotsalaisilla kanuunia varten $\frac{1}{24}$ ja kaaritykkeitä $\frac{1}{40}$ kaliiperia, venäläisten vastaavien luku-ollessa $\frac{1}{28}$ ja $\frac{1}{48}$. Tietyn tykin ammuksia ja latausvälineitä ei saanut eikä voinut mitoittaa putken vaan nimenomaan pelivaran verran pienemmällä ammuksen kaliiperilla. Muuan 1790-luvun ruotsalainen tykistön mittaviivoittimen arvostelija ihmettelikin, miksi valjashihnojen ja ohjaksien mitoitus oli jätetty tuumissa eikä sekin kaliiperissa tehtäväksi. Tykistön mittaviivoittimen ansiosta oli jouduttu naulaluvuista johtuviin tuumamurtolukuihin

ja näiden käyttö yksikköinä tykin osien mitoitukseen oli johtanut varsin mutkikkaalle ja kaikkea muuta kuin helpotajuiselle kiertotielle. Verrattain yksinkertaisten tuumien sijasta joutui tykin suunnittelija hankaliin laskutoimituksiin kaliipereineen ja niiden murto-osineen. Saatuaan piirustukset mittataulukkoineen valmiiksi joutui hän muuntamaan mitat kuitenkin tuumiksi, sillä käsityöläismestarit, jotka rakensivat tykin, eivät sitä osanneet tehdä eivätkä saaneet kaliipereista tykkiä kokoon. Tykistön mittaviivoitin alkoi 1700-luvun lopulla olla vanhentunut keksintö ja 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä vähitellen jäi pois käytännöstä. Ruotsissa siitä luovuttiin lopullisesti vasta 1831 tykistön kaliiperiuudistuksen yhteydessä.

1700-luvun tykkien ja käsiaseidenkin kaliipereita verrattaessa toisiinsa on tykistön mittaviivoittimen yhdenmukaistava vaikutus selvästi havaittavissa. Jyrkkiä muutoksia ei esiinny siirryttäessä Kaarle XII:n ja Pietari Suuren päivistä Kustaa IV Aadolfin ja Aleksanteri I:n aikoihin.

Kanuunien ja niiden kuulien kaliiperit mm:ssä ovat eri mittaviivoittimien mukaan seuraavat:

	Hartmann	Ruotsi	Venäjä	Kuulan paino noin kg.
3-naulaa	76/ 73	78/ 75	76/ 73	1,5
6- „	96/ 92	98/ 94	96/ 92	2,7— 3,0
12- „	122/116	123/119	122/116	5,8— 6,0
18- „	139/133	142/137	138/133	8,8— 9,0
24- „	153/146	155/150	152/147	11,8—12,0
36- „	175/168	178/172	174/168	16,7—18,0
48- „	193/184	196/189	192/185	23,6—25,0

Näistä kaliipereista esiintyivät vain 3-, 6- ja 12-nauliokanuunat varsinaisessa kenttätykistössä ja suuremmat.

tamia satoja grammoja samankin kaliiperin kuulissa riip-puen valmistusmaasta ja -vuosisadasta. 1700-luvun kon-kaavi-kuulat ovat ontelonsa ansiosta täysikuulia keveäm-piä. Tässä yhteydessä on ehkä syytä mainita, että anglo-saksisten maiden melkein meidän päiviimme asti säilyneet naulalukunimitykset tarkoittavat nimenomaan ammuksen todellista painoa myöskin lieriöammusten tultua käyttöön.

Kaaritykkien — haupitsien ja mörssärien — sekä niiden kranaattien tai pommien kaliipereista saadaan vastaavasti seuraava taulukko:

	Hartmann		Ruotsi	Venäjä	Kranaat- paino noin kg.
10-naulaa eli $\frac{1}{4}$ puutaa	—	—	—	122/117	4
20- ” ” $\frac{1}{2}$ ”	—	—	—	155/149	8
8- ”	153/146	155/150	—	—	10
10- ”	165/158	167/162	—	—	10
16- ”	193/184	195/190	—	—	16
40- ” eli 1 puuta	—	—	—	196/188	16
20- ”	207/199	210/205	—	—	20
80- ” eli 2 puutaa	—	—	—	247/237	33
40- ”	262/250	265/258	—	—	40
60- ”	300/287	305/295	—	—	60
80- ”	330/315	334/325	—	—	80
200- ” eli 5 puutaa	—	—	—	331/337	82
100- ”	355/340	360/350	—	—	100
360- ” eli 9 puutaa	—	—	—	388/362	145
200- ”	447/428	454/441	—	—	200
300- ”	512/490	519/505	—	—	300

Hartmannin ja Ruotsin mittaviivoittimen kivilinjan eris-kummallisuus näkyy selvästi taulukosta. Ruotsalainen kaaritykki ampui $2\frac{1}{2}$ kertaa nimellisen naulalukunsa pai-noisen ”keyvissä nauloissa” punnitun kranaatin. Venäläi-

set kranaatit sitävastoin painoivat "nimellisarvonsa". Kranaattien ja pommien painot riippuivat kuoren paksuudesta ja ovat vain ylimalkaisina esitetyt taulukossa. Venäläiset nimittivät alle 1 puudan (40 naulaa) painoisia nimenomaan kranaateiksi ja sitä isompia pommeiksi. Muualla oli raja mielivaltaisen vain yleensä pienempien pommien ollessa kranaatteja. Joskus rajoitettiin kranaatti tarkoittamaan vain rautalinjaa kulkevia 3- ja 6-naulan käsikranaatteja tykinammusten ollessa kaikkien pommeja. Mustaruutiräjähdyspanoksen osuus pommin painosta oli sangen vaatimaton, sillä 16—100 naulan painoiset "raskaat" sirpalepommit sisälsivät noin 1—4 kg ruutia ja ohutkuoriset "kevyet" miinapommit 1,3—5,9 kg.

Ruotsalaisia 8- ja 16-naulan kenttähaupitseja vastasivat Preussin kaliiperit 7 ja 10, mutta ranskalaiset haupitsit esiintyivät jo ennen suurta vallankumousta Gribeauvalin järjestelmässä alusta lähtien uudenaikaisen nimisinä 6 ja 8 tuuman haupitseina. 16- ja 20-naulan mörssäreitä esiintyi myöskin kenttä sodassa, mutta muuten ovat kaikki suuremmat kaliiperit linnoitus- ja piiritysmörssäreitä. Venäläisillä oli omintakeinen kaarirykkinsä — jedinorog eli yksisarvinen —. Tämä kanuunan ja haupitsin välimuoto (putken pituus 10 kaliiperia kanuunan 18—20 ja haupitsin 4—5 kaliiperin sijasta) otettiin 1759 käytäntöön keisarinna Elisabethin kenraalitaisteluvälinemestarin kreivi P. I. Shuvalovin toimesta. Kenttätykistön $\frac{1}{4}$ ja $\frac{1}{2}$ puudan yksisarvisia nimitettiin sittemmin naulaluvuilla ensin 10 ja 20-naulioiksi ja sittemmin 12- ja 24-naulioiksi yhdenmukaisesti vastaavien kanuunien kanssa. Yhden puudan yksisarvinen kuului linnoitustykistöön. Yksisarviset olivat sangen hyviä tykkejä, joilla voitiin ampua sekä kuulia että kranaatteja ja tietenkin myös kartesseja. Ne olivat 1800-

lunun pommikanuunoiden edeltäjiä ja pysyivät käytännössä kierrettykkien käytäntöön tuloon asti. Yksisarvisen nimi johtui siitä, että putken perässä olevan ”rypäleen” ja putken päällä keskikohdalla vaskiputkiin tavallisesti kuuluvien ”delfiinien” eli nostoripojen koristeen muoto kuvasi tätä satueläintä ja oli aihe otettu Shuvalovin vaakunasta. Shuvalov järkytti aikakautensa tykistön mittaviivoitinta ja tykin rakentajia myös ”salahaupitseillaan”, jonka putken poikkileikkaus ei ollut pyöreä vaan ellipsin muotoinen. Näitä tykkeitä oli jo aikaisemmin muuallakin kokeiltu ja tällaisen ”Shuvalovin” piti kartesseilla antaa tavallista edullisempi sivusuunnassa levenevä osumakuvio. Fredrik Suurta vastaan niitä yritettiin käyttää, mutta kun tulokset eivät vastanneet toiveita, niin he hävisivät varsin pian käytännöstä.

Taulukkojen kaliiperilukuja tarkastettaessa huomataan, että monet nykypäivien tutut kaliiperit näyttävät olevan peräisin tykistön mittaviivoittimen ajoilta, josta ne kierrettykkien kautta ovat siirtyneet takaalataustykkeihin ja nykyaikaan. Taulukot puoltanevat tässä paikkansa siinä mielessä, että niiden avulla voidaan nähdäkseni erilaisten museotykkien- ja ammusten alkuperäisten naulalukunimityksien selvittelyssä helpommin päästä tulokseen kuin hankalilla laskutoimituksilla kussakin erikoistapauksessa. Tarvitaan vain yksinkertainen kaliiperimittaus ja ammuksen osalta ylimalkaisen painon selvittäminen.

Tykin naulalunun selvittäminen ei muuten tunnu olleen tykistön mittaviivoittimenkaan aikoina suinkaan aina yksinkertainen tehtävä. Siitä voi mainita esimerkkinä vaikkapa Revonlahden sotasaalistykit Suomen sodasta 1808. Kuten ehkä muistetaan valloitti Savon prikaati Revonlahden taistelussa 27. 4. 1808 kaksi kanuunaa ja kaksi ”hau-

pitsia". Näiden mainittiin Klingsporin voitonraportissa olleen 8-naulan kanuunia ja 16-naulan haupitseja. Kesään mennessä muuttuivat kanuunat sitten 6-naulioiksi ja hau-pitsit 4-naulioiksi, joita 12-naulioyksisarviset lähinnä oli-vatkin ruotsalaisen "kivilinjan" mukaan. Savon tykki-komppanian upseerien virhepäätelmät vielä ovat ymmär-rettävissä, sillä he olivat jo aikaisemmin Leppävirralla ja Toivolassa, luulleet nähneensä 8-naulan kanuunia ja 16-naulan haupitseja. Sitävastoin päämajassa olisi luullut olleen enemmän vastustajan tykkimallien tuntemusta, var-sinkin kun vanhimmat tykkimiehet olivat jo sodassa 1788—1790 olleet venäläisten tykkien kanssa tekemisissä. Toi-sena esimerkkinä ovat venäläisten 3-naulan kanuunat, jotka virallisesti olivat tulleet kenttätykistöstä poistetuiksi sodan 1808 alkuun mennessä. Ruotsalaisten taistelurapor-tit niitä kuitenkin väittävät monissa paikoissa olleen. Mahdollista on, että kalustouudistus saattoi olla kesken tänne lähetettyjen tykkikomppanioiden osalta, joten näitä kanuunoita on voinut ollakin muutamia mukana. Olivat-han ne epäilemättä Suomen maastoon ja teille sopivampia ja kevyempiä kuin 6-nauliokanuunat. Nyt kuitenkin tie-detään osalla venäläisistä kevyistä tykkikomppanioista ol-leen 12-naulioyksisarvisen sijasta 3-naulioyksisarviset ni-menomaan jääkärirykmenttien tukemista varten. Luul-tavampaa onkin, että joku täällä toimivista tykkikomppa-nioista oli varustettu näillä 3-nauliokanuunaa tuntuvasti heikompitehoisilla tykeillä.

Lopuksi lienee syytä kosketella muutamalla sanalla lyijy-linjankin aseita ja kuulia. Ruotsin lyijylinjasta on muis-tettava, että paino ei ollut niinkuin tykeistä puheen ollen "kevyttä" vaan nimenomaan "raskasta" painoa ja naula siis 0,425 kg ja luoti 13,3 g. Tavallisen jalkaväen kiväärin

kaliiperi oli 3 luotia vastaten 20,04 mm, mutta kuula painoi $2\frac{1}{2}$ luotia, eli noin 33,3 g. Tämä kaliiperi oli muuttumattomana käytössä 1600-luvulta 1800-luvun alkuun. Vastaavan ajan venäläinen kivääri oli kaliiperiltaan noin $2\frac{2}{3}$ luotia ja 19,6 mm, jolloin kuula painoi 8 solotnikkaa eli 32,8 g. Ruotsalainen karpiinikaliiperi oli $2\frac{1}{2}$ luotia eli 18,55 mm ja n.s. vanhempi pistoolikaliiberi $1\frac{1}{2}$ luotia eli 16,03 mm. Upseeripistoolin kaliiperi oli 15,5 mm ja sitä sanottiin uudemmaksi. Venäläisen rakuunakiväärin ja pistoolin kaliiperi oli 2 luotia eli 17,1 mm kuulan painaessa 6 solotnikkaa eli 24,9 g. Ruotsalaisen jääkärikiväärin eli vuosien 1776 ja 1778 Sprengtportenin tussarin kaliiperi oli 19,03 mm, mutta 1790-luvun Jägerhornin tussarin 16,03 mm eli sama kuin vanhan pistoolin. 1800-luvun alun kokeilutussarin kaliiperi oli 15,5 mm, josta nähdään pyrkimys tussarin ja pistoolin samaan kaliiperiin. Venäläisen jääkäritussarin kaliiperi oli 15,0 mm. Muuten sodan 1808 museokiväärien joukossa saattaa olla englantilaisia kivääreitä m/1762, joiden kaliiperi on 21,0 mm taikka Ruotsiin Englannista sodan alussa ostettuja muunneltuja preussilaisia kivääreitä, joiden kaliiperi on 19,2 alkuperäisen 17,5 mm:n sijasta. Venäläiset siirtyivät Aleksanteri I:n aikana kaikkien käsiaseiden kaliiperina 17,5 mm:iin. Napoleonin aikaisen ranskalaisen kiväärin kaliiperi oli 19,5 mm. Museokiväärien luokittelussa on kaliiperi vain yhtenä tunto-merkkinä ja muihinkin ominaisuuksiin ja mittoihin on kiinnitettävä huomiota, vaikka $\frac{1}{10}$ mm:n lukemiseen riittävä kaliiperimittari olisikin käytettävänä. 3-naulioita pienempien tykkienkin mainitsin edellä olevan lyijylinjan aseita tavallisesti. Yleensä käsiaseiden ja pienten tykkien kuulien luokittelussa on muistettava, että isompien tykkien kartessien rautakuulat tai lyijyraehaulit saattavat olla

käsiaseiden kuulien suuruus- ja painoluokkaa. Kartessin kuula painoi yleensä tykin naulaluvun verran luoteja, joten 3-nauliokanuunan kartessin kuulat vastaavat musketin kuulia ja 36-nauliokanuunan ampumat painavat toista nau-
laa. Nykyään vielä käytännössä oleva haulikkojen kaliiperi-
järjestelmä on perintöä tykistön mittaviivoittimen ajoilta. Haulikon kaliiperiluku 10, 12, 16, 20 jne. merkitsee mon-
tako kyseisen kaliiperin kuulaa voidaan nauhasta lyijyä valmistaa. Eri maiden eripainoisten naulojen takia ovat nykyinen haulikkojen kaliiperien millimetрилувut monien kansainvälisten kokousten, neuvottelujen ja sopimusten tulos. Joka tapauksessa esimerkiksi 12 kaliiperin haulik-
koa sanottaisiin mittaviivoittimen luvulla $2\frac{2}{3}$ luodin ka-
liiperiseksi, mikä siten vastaa suunnilleen 1700-luvun pii-
lukkomuskettia.

LÄHTEET:

- D. Grundell: Artilleriet till Lands och Siös, Stockholm 1705.
H. Vogel: Kurtzer Bericht der Artillerie Wissenschaft. Zürich 1739.
Joh. Törngren: Artillerie Theorie Cours. Stockholm 1794.
O. H. F., "Tankar rörande Svenska Artillerie Måttstocken". Svenska Krigsmanna Sällskapets Handlingar År 1797. Stockholm 1798.
"Afhandling om Ryska Artilleriet sammandragen af de år 1792 i Artilleri- och Kadett-Corpsen i Pettersburg på Ryska Språket hållna föreläsningar". Kongl. Krigsvetenskaps Akademiens Handlingar År 1808. Stockholm 1811.
M. Meyer: Handbuch der Geschichte der Feuerwaffen-Technik. Berlin 1835.
M. Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften I—II. München—Leipzig 1890.
Generalstaben: Sveriges krig åren 1808—1809 I. Stockholm 1892.
A. Нилусъ: История матеріальной части артиллерии. Санкт-Петербургъ 1904.
Th. Jakobsson: Artilleriet under Karl XII:s tiden. Stockholm 1944.

THE RELATIONS BETWEEN THE CALIBRES OF THE OLD-FASHIONED CANNONS AND THE CALIBRES AND WEIGHTS OF THEIR BALLS

Far into the eighteen hundreds the cannons were called by the number representing the weight of their balls and not by the number of inches, centimeters or millimeters of the calibre as at the present time. The weight of the shot showed graphically the size and efficiency of the cannon and in addition the weight had to be known for gauging the ball to be loaded. In almost all the artillery in Europe, with the exception of those in France and England, the artillery gauge invented in 1540 by George Hartmann, a curate of Nuremberg, was in use for approximately three centuries. From the scale of the gauge one could obtain in inches the calibres corresponding to even numbers of pounds, and with it one could measure the calibres of cannons and balls.

This gauge had an important effect on the development of artillery equipment, which fact is clearly visible in the uniformity of the cannon calibres of different countries. In 1684 Sweden changed the gauge to correspond to the weight and measure system of the country. In Russia, Peter the Great renewed the gauge in the beginning of the 1700's and the change was most considerable as regard the guns for high-angle firing (the howitzers and the mortars).

The gauge also affected the calibres of hand weapons. The lead line represented the calibre of both the weapon and the ball, as the lead was of soft metal. There was to be 'windage' between the iron or stone ball and the cannon itself in order that the ball when loaded would fit into the barrel. Thus in a complete gauge there was five lines i.e. a lead, iron, stone (later on a shell line) lines for balls and calibre lines for cannons and guns for high-angle firing.

It seems that in both Sweden and Russia the artillery gauge became old-fashioned and went out of use at the beginning of the 1800's when inches came into general use for measuring calibres.

Kauko Rekola:

"RELATION OM DE I ST. MICHEL INRÄTTADE
TYG- OCH FÖRRÅDS- HUSEN FÖR KONGL. SAVO-
LAXSKE BRIGADEN — ÅR 1789."

Med ovannämnda rubrik försedda redogörelse över för-
rådshusets i St. Michel verksamhet år 1789 ansluter sig
till den dokumentsamling i Riksarkivet, som behandlar
kriget åren 1788—90.

Denna redogörelse är författad av rustförrådens dåva-
rande chef, förre majoren vid Karelska Dragonregementet
Sven Christofer Duncker. Denna major Duncker, som var
farbror till hjälten i Finska kriget 1808—1809 Joachim
Zacharias Duncker, var född i Jääskis socken den 12. 1.
1734.¹⁾ Han inträdde år 1751 som volontär till Savolax
infanteriregemente och blev år 1757 befördrad till rust-
mästare. Från år 1762 tjänade han som fältväbel vid Ka-

---

¹⁾ Stamfadern till ätten Dunckers finska gren Joachim Dunckert
hade flyttat på 1650-talet med sin familj från Tyskland till Fin-
land. Han tjänade som ryttmästare vid överste Pistolhielms dra-
gonregemente samt sedermera vid v. Burghausens dragonrege-
mente och var bosatt i Siitola by i Ruokolaks socken. Joachim
Dunckert stupade i slaget vid Lund år 1676. Sven Christofer Dunc-
kers far, Joachim Henriksson, var född i Ruokolaks år 1682. Han
tjänade först i Stora Nordiska Kriget som volontär vid Karelska

relska dragoneskadronen samt från år 1770 som premieradjutant vid samma eskadron. Han tog avsked från armen med majorsgrad och bosatte sig på sin egendom Tuppurala i St. Michel socken, var han avled den 29. 5. 1811.

År 1789 kommenderades major Duncker, som då redan tagit avsked från armen, av Savolaxbrigadens dåvarande kommandör till chef för brigadens rustförråd i St. Michel.

Denna uppgift lämpade sig Duncker ytterst väl, ty vid sidan av sina tjänstegöromål kunde han ha uppsikt över skötseln av sin lantegendom: "såsom den enda resours för min framtid till bergning för mitt husfolck af 25 personer."

Duncker inträdde sin nya tjänst i St. Michel den 1 februari år 1789. Sina tjänstegöromål skötte han särdeles samvetsgrannt, till och med till den grad, att han utom den ordinarie officiella bokföringen antecknade i sin egen annotationsbok alla ankomna samt vidare befordrade vapen- och rustförsändelser. Dunckers redogörelse grundar sig till största del just på dessa sistnämnda anteckningar, ty när ryssarna kom till St. Michel efter slaget vid Porrassalmi råkade Dunckers officiella papper på Tuppurala gård i ryssarnas händer.

Till största del är redogörelsen förteckningsmässiga dagboksnoteringar över varuförsändelser och den innehåller säkerligen för forskning värdefulla fakta angående Savolax brigadens beväpning samt dess förplägnad under Gustaf

---

kavalleriregementet och blev tillfångatagen år 1704 i Narva. Han rymde från krigsfångenskapen och tjänade därefter fortfarande vid sitt gamla regemente och blev befordrad till löjtnant år 1708, men blev ånyo tillfångatagen år 1710 i Viborg. Efter kriget tjänade han med kaptenskaraktär vid Nyländska och Karelska dragonregementen samt från år 1740 som chef "vid Weckelax Compagnie" i sistnämnda regementet. Deltog år 1741 i slaget vid Villmanstrand. Han avled år 1765.

III:s krig. De första anteckningarna är från den 1 februari, då lagren i St. Michel var tomma, och därefter har de anlända och avgångna försändelserna antecknats nästan dagligen.

Slutdelen av redogörelsen, i vilken Duncker från sin egen synpunkt refererar slagen vid Porrassalmi och händelserna i St. Michel samtidigt samt därefter, avviker från berättelsens förteckningsmässiga stil och är i den grad intresseväckande, att dess publicering i denna årsbok säkerligen är på sin plats.

— — —
Junii 12. Med patron arbetet Continuerades til den 12. Junii då jag bekom ordres at afsända all ammunition, undantagande de färdige skått som Troupperne hade af nöden och hwilcka äfven deraf uttogo sitt fulla behof, till Piexemäki ut med Landsvägen. Detta blef genast wärckställdt, sålunda, 73: Cent: krut, 69 lådor blykulor, 7 lådor flintar afsändes, samt tillika 39:st: mörk blått Kläde, 3:d:o Golt, 39:st: Tält, 215 Savolax Infanterie Monderingar och 35:st: Sjö artilleriet d:o, jemte 23:st: järn beslagne kärror, så vida den skiutsande allmogen sielfve icke hade kärror till fyllest. Denne Transport afgick således samma dag under Fendrich Neglicks inseende åt Piexemäki, med ordres at på 4: mils afstånd härifrån stadna och afwakta vidare ordres.

D:o d. 13: under påstående Battaille i porassalmi ankom ifr. Heinola 12: Centner Krut och med en hop artil. ammunition och andre persedler emottogs. — Sedan slaget i porassalmi om aftonen den högste vare prisad! lyckeligen aflupp och fienden blef tillbaka drifven, begyntes samma afton med patron arbetet med större antal manskap, samt inrättades et annat laboratorium till förfärdigande af Ca-

non Skått, emedan åtgången i Porrassallmi under 19 timmars ständig eld var så stor, at föga öfverblef af den förra ammunition som var omkring 40000 Mousqvette skott och 400: Canon Skått.-Till fält följande af detta arbete eftersände jag den 14. Junii om aftonen som den 15. om morgonen ankom 12: Centner Krut och en låda flintor emedan det spordes något behof deraf. Således hade jag 24: Centner Krut med de 12 Centner inberäknade som under Battailen d:13: ankom, 12 lådor Mousqvette kulor som ei voro bortsända och 2:ne lådor flintor, så vida en förut var lemnad til Troupernes behof. — Arbetet uti Laboratorierne fortsattes med all drift dagar och nätter, samt troupparne föresågs dageligen och efter det de hunno ankomma med sina behofver, såsom Gefvär Ammunition, beklädning, kärror, Tält, säckar med mera.

Junii d: 17, ärhöll jag general ordres at med en Express eftersända den Transport som med fendrich Neglick den 12: Junii åt Piexemäki afgick: Detta wärkstältes genast och Sergeant Hammarbeck afgick med ordres till fendrich Neglick at ofördröjeligen åter komma med sin Transport, hwilcken ock emot aftonen den 18: Junii ankom, då alla de persedlar han med sig haft blefvo efter befallning i Tyghusen insatta.

Dito d: 19: om morgonen började fienden åter attackera våra i Porassallmi varande Troupper, likwäl något lamt, men i det ställe tog en omwäg med en annan Collonne och sökte med force tränga sig igenom Watila by fram till St. Michel. Detta gaf den upmärksamhet at jag genast lätt pålasta så mycket af ammunition som jag kunde få skjuthästar til, om jag rätt påminne mig var det 30 Centner Krut, lika så många lådor med bly kulor och alla flintlådor, samt 25 Tält hwilcka äfven tjente at omswepa krut

St. Michel år 1776 enligt G. M. Sprengtportens manöverkarta. Munderingsbodnar vid Naisvuori. Av S. C. Duncker ägda Tuppurala (Tuparila) på andra sidan om Saimen-viken. — Adlersparre: Krigssamlingar IV.

Centnerne som redan woro tämmeligen gisnade, hwilcket, alt efter handen som någon skjutshäst fick blef på lassadt och stod färdigt at aftåga på St. Michels Malm — wid pass par timmar derefter blef jag underrättad derom at våre Troupper fått ordres at retirera och at Magaziner och Förrådshus skola upbrännas, hwarom fendrich Neglick fått ordres at anstalta om antendningen då fienden skulle nalkas St. Michel och at Bagaget skulle gå förut åt Jockas och på en mils afstånd afbida tils alt Bagaget djt ankommit: hwarföre så snart någon del af Trouppernes Bagage började at tåga, afgick jemväl desse Ammunitions och Tält lass under betäkning af någre man utaf Savolax Infanterie wargeringen och stötte till Carelska Dragonernes Bagage fihl. — Under det som Bagaget småningom alt som det ankom ifrån Troupperne flockvis tågade, blef man warse någre hästar här och där som då ankommo, dock utan kärror, hwilcka då genast af mig och Lieutnanten Nils Grotenfelt, som war mig biträdig, togos, spändes för Förrådets kärror som stodo wid Bodarne och lassades på ifrån Tyghusen 39: Buntar blått Commisskläde, hwilcka innehöllo 1337:alr, Golt kläde i 3 buntar 85 $\frac{1}{2}$:alr, foderboij 156:alr, foderwäf 893:alr, Blåwalmar 818:alr, alla nya koppar kitlar, et partie skiortor, Tält, remtyg persedlar, Gefwär och Monderingar som dels woro i ouslagne packkistor och dels ifrån Tyghuset utkastades och på lassadt blef samt efterhanden afskickades till det bestämda stället, hwarmed fortfors ända intil des fienden wiste sig på fältet wid St. Michel samt våre troupper och artillerie drogo sig derifrån, då wi jemwähl måste begifva oss derifrån, Lieutenant Grotenfeldt ridande til våre Troupper men jag som war til fots begaf mig åt stranden, hwarest jag åsåg med blödande hierta Tyghusen brinna med all den Kronans

ägendom som där till stor myckenhet ännu war qvar: hwarefter jag satte mig uti en liten båt som jag djt bestält, då Cosakerne redan kommo åt stranden, och for jag öfver viken til min gård Tuppurila, hwarifrån jag genast utan uppeholl ridande begaf mig genom skogen och letade mig fram till en aflägsen skogs tract Wehmais by 1 1/2 mihl ifrån kyrckan til et hemman som jag där äger, och måste äfven qwarlemna på Tuppurila all min ägendom, som där befants ongefärligen för 300 Rdlrs värde som af fienden blef förstörd och plundrad tillika med såwäl alla till Tyghuset hörande handlingar, som mine enskilte papper.

Enär jag nu således med smärte fult hierta såg Tyg- och Förråds husen brinna med den myckna kronans ägendom som där ännu war qvar, samt förmodande äfven at den del som på förbemälte sätt blef bort skickad wore wäl bärgad igenom det der adjungerades med fördelningens Tråss på anbefalt wist ställe, hwarest förmodeligen sådan bewakning af wederbörande Chefs warit förordnad som tillfället och omständigheterna i sådan Casus fordrat, har jag trodt at min Commission i och med det samma uphördt, hwarföre jag tils widare stadnat qvar på mitt aflägsna hemman i Wehmais by, samt genast, så fort jag blifwit underrättad derom at wåre ifrån St. Michel retirerade trupper stadnat i Jorois, Rapporterat högwälborne Herr Baron, General Majoren och Riddaren af Kongl. Swärdsorden med Stora Korset samt Kongl. franska orden pour le merite von Steding om min vistelse och afwachtadt ordres om något i anseende til mig wore at befalla. — Hwarefter jag jemwäl sedan kort derpå personligen upwachtade högbemälte Herr General i Jorois: och emedan högbemälte herre ei hade något at befalla, afreste jag derifrån åter till min vistelse ort i St. Michel och Wehmais by,

för at söka understödja mitt hushåll som är stort i anseende till mengden af wärnlöst folck, hwilcka alla behöfva min omsorg för brist på lifs uppenhålle som blef fienden till rof: Men jag är hwart ögna blick färdig at med trohet och Nijt upoffra mig till min nådiga Konungs tjenst och fädernes Landets nytta.

St. Michel d. 12. augusti 1789.

S. C. Duncker
afskedad Major.

— — —

Ovan tryckta relation fordrar dock på personhistoriska grunder en viss komplettering. Dunckers tjänstebana slutade nämligen ännu inte vid detta. Han fick mycket snart till uppgift "Parqvens reglerande här i Savolax", såsom han meddelar i sitt brev till Helsingfors rustkammare den 25 oktober. Detta brev förvaras jämsides med hans korrespondens med nämnda rustkammare i Riksarkivets dokumentsamlingar.¹⁾

Denna korrespondens — tillsammans med Dunckers "relation" — skulle säkerligen kunna giva stoff till en vidlyftigare studie över krigshändelserna samt förplägnaden i Savolax. I detta sammanhang må detta dock beröras blott i all korthet för att ge någon uppfattning om de svåra förhållandena, vilka rådde då under krigföringen i Savolax.

Det fattades både arbetsrum, personal och krigsmaterial. Rustkammaren var fördelad till tre olika ställen: Jokkas, Jorois och Varkaus, och på den förstnämnda orten hade arbetsverkstaden till sin disposition blott en klock-

---

¹⁾ Militaria II: 1788 inkomne o. afgående Bref-Böcker wid Tygmästare-Expeditionen i Helsingfors.

stapel och ett stall. Inkvarteringsförhållandena var ytterst primitiva och däri låg säkerligen grunden även till personalbristen. Om dessa svårigheter berättar Duncker bl. a. följande: "Här i Jockas blifwit så Gålf, Fönster, dörrar och Spisar alt ecraserad. Jag är tills dato ännu sielf utan Fönster inlogerad". Jämsides med bristen på ammunition — varom Duncker bl. a. berättar: "wi ofta, från Ryska Batterierne på Lajtasilda, blifwit på en dag, sägnade med mera af denna wara, än hela wår Plan innehåller" — var det brist även på artilleri. I ett brev yttrar Duncker sin förundran över det, till vilken nytta de i stället för 40-pundiga mörsarena skickade 16-pundiga rikochette-mörsarena kunde vara "uti ett Land som icke är danat till Ricochetten".

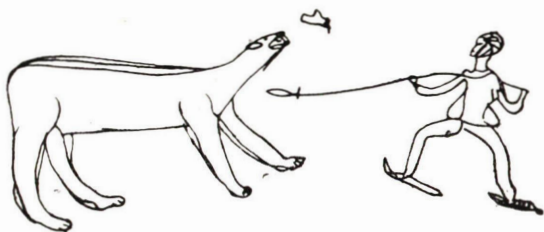
Jag kan inte låta bli att till slut citera Duncckers redogörelse över de bedrägliga omständigheterna i januari 1790: "Mina Gamrater äro till största delen ännu sysselsatta at hålla wakt så i Retranchementet wid Callislax som Pumala; alla wäll ledsna wid en sådan Tjenstgöring, och i daglig bekymmer om Foder. Manskapet deremot har tagit sit Partie at öfwer gifwa werlden, och har jag i 3:ne weckors tid förlorat 12 af mine påliteligaste Karlar wid Compagniet och Resten är mäst sängliggande med ett utseende som de hade fått förgift . . . Men hwarifrån skola alla hästar och Fourage tagas till wåren, det få wi höstas frälst utur allmänna Concursen lära . . ."

Jorma Leppäaho:

HIUKAN HEITTOKEIHÄÄSTÄ JA PEITSITAKTIIKAN SYNNYSTÄ.

Keihäs on ase, jota on voitu käyttää monellakin tavoin. Tarkkaa ja lujaa kättä vaadittiin, jotta moniaan sylen päästä singottu *heittokeihäs* osuisi kohteeseensa, oli sitten sinkoojana jalka- tai ratsumies. Keihään synty on kaukana paleoliittisessa kivikaudessa. Sen ensimmäisiä käyttötapoja emme tunne, mutta selväähän on, että heittämisen on täytynyt olla yhden vanhimmista. Eksoottisten kansain käyttämiin heittopuihin ja sensemmoisiin apuneuvoihin keihästä singottaessa en tässä yhteydessä puutu. Erikoista keihäänheitolle on, että se tapahtuu aina y l i o l a n.

Siten voitaisiin heittokeihäiden suureen ryhmään lukea myös tapaukset, jolloin asetta on käsitelty siten, että vasemman käden peukalo ja etusormi muodostavat ”ohjaushaarukan” ja oikea käsi varren perästä kiinnipitäen survaisee keihään kohti lähellä olevaa kohdetta. Tämä tapa näyttää olleen erikoisen suosittu suurriistan metsästyksessä (Kuva 1). Todellisiin sodan toimiin se ei ole kelvannut, aseellisen miehen kun on sentään ollut helppoa lyödä sivuun tuontapaisessa asennossa oleva keihäs. Aseettoman tai vastustuskyvyttömäksi joutuneen ihmisen surmaami-

Kuva 1. Jääkarhua keihästävä tshukshi. Alkuasukastaiteilija Roshilen piirros. S. P ä l s i n mukaan.
A tshukshi attacking a polar bear with a lance. A drawing of the native artist Roshile. After S. P ä l s i.

seen tapa on hyvin soveltunut. Omituista kyllä Nils E. Hellsten ei teoksessa "Nordisk Kulur, Vapen" s. 180 tunne tämäntapaista keihäänkäsitelyä.

Lähitaistelussa käytettiin keihästä myös siten, että se kohotettiin olan yli tavanmukaiseen heittoasentoon ja singottiin eli paremminkin sanoen iskettiin vain parin metrin päässä tai ehkäpä vieläkin lähempänä olevaan viholliseen. Keihäiden "syökseminen" suomalaisissa muinaisrunoissa saattaa tarkoittaa juuri tämäntapaista keihäänkäsitelyä.

Syöksi miestä syömen kautti,
 Kautti kainaloon vasemen.

(I. 1. 95.)

Syöksi miestä syänalahan
 Vasemesta kainalosta,
 Olkapäästä oikiasta.

(VII 2.946, 942.)

Muinaissuomalaisilla oli voimankoetuksena ja urheilulajina keihään "syökseminen" niin syvään maahan kuin mahdollista. Vanhat runot kertovat tämän, tosin liioitellen, aivan selvästi.

Sylen syöksi keihäsvartta,
Niittyyn nimettömään,
Maahan räikenettömään.

(XII. 2, 6837.)

Sylin syöksin keihäsvartta
Talviseen tantereen.

(VII. 5, 3484.)

tai

Peltoon perättömään,
Maahan aukerettomaan.

(VII. 3, 45.)

tai

Mantuun kariperään,
Maahan mättäättömään.

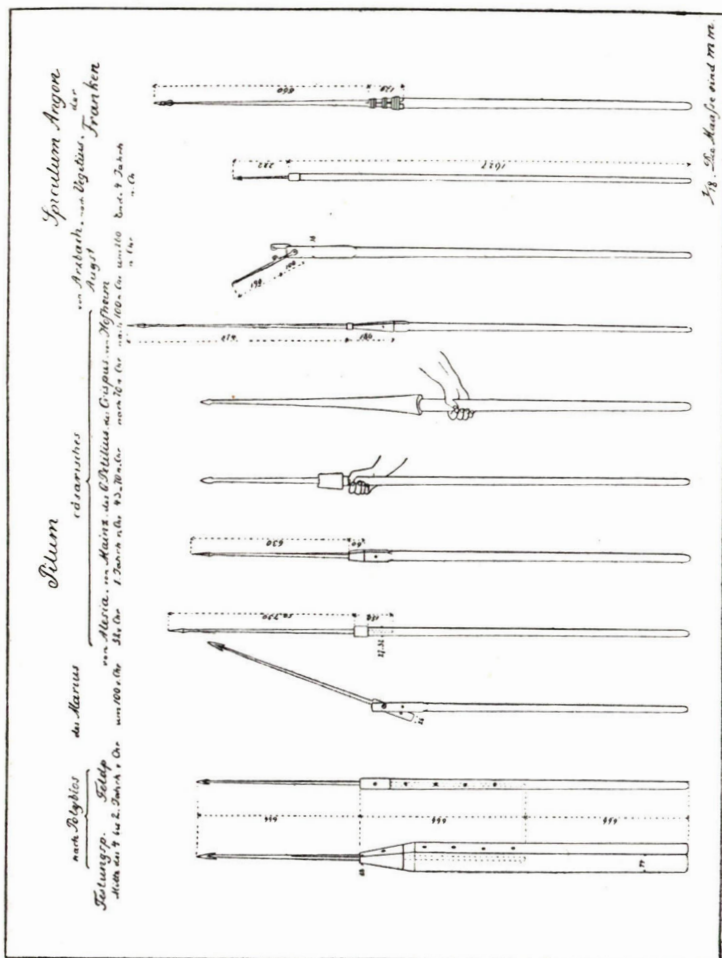
(VII. 3, 41.)

Ja vielä lopuksi koko mahtaileva runon katkelma

Olin mieki miessä ennen,
Uroa arvaeltaessa,
Sylen syöksin keihäsvartta
Peltohon alaperähän,
Maahan mättähättömähän.
Käänsin mä käessä miekan
Niinkuin kevyt haavan lehti,
Eli leppänen palikka.

(VII. 2, 2718.)

Luulisin kuvauksen tarkoittavan aivan lähelle maata kohti tapahtunutta heittoa. Keihään mahdollisimman suuri maahan tunkeutuminen oli tavoitteena. Mitään tyhjän-

Kuva 2. Roomalaiset pilum- ja spiculumkeihäät ja frankkilainen angore. O. Dahmin mukaan.
 The Roman pilum and spiculum javelins and the Frankish angore.
 After O. Dahm.

päiväistä leikkiä ei tuo silloin ollut. Tosi paikan tullen voimamiehen kädestä salamana välähtävää keihästä oli useinkin enää mahdotonta ehtiä väistää tai lyödä kilvellä sivuun. Kaikki puhkova teräs lävisti kilven ja panssari-varusteet ja teki tehtävänsä.

Komeita ovat nuo tuhatvuotiset kuvaukset esi-isämme heittokeihäiden käytöstä. Muinaiset kreikkalaiset olivat taitavia keihäsmiehiä hekin. Jalo Ilias kertoo:

”Keihon kärjekkään takaraivon alle hän iski:
Kielen halkoen hampahien kautt’ ulkovi vaski.”

”Oikeahan pakaraan, läpi lonkan tunkihe keiho.
Työntyi rakkohon, taas nivusluun alt’ ilmeni.”

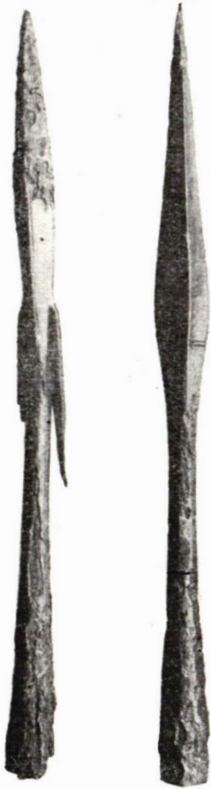
”Jumalainen Akhilleus iski päähän keihäällään
ja se halkesi kahtia aivan.”¹⁾

Heittokeihään historiaa ei voi tällaisessa pienessä kirjoitelmassa ruveta edes suurin piirteinkään hahmoittelemaan. Vain pariin seikkaan kajoan vielä.

Roomalaiset olivat heittokeihään suuria ystäviä. Maailman vallan alkaessa kehittyä syntyi vähitellen kuulu roomalainen *pilum*-taktiikka, jossa heittokeihäiden massa-vaikutus oli kehitetty äärimmilleen. Pilum-keihäs oli eriaikaisissa muodoissaan (Kuva 2.) ruma ja kömpelönnäköinen ase, mutta silloisissa oloissa sotilaallisesti erittäin tarkoituksen mukainen. Rooman legiionasotilaat heittivät ”yhteislaukauksin” sen rivi riviltä vihollisten sekaan ennenkuin kävivät *gladius*miekkoineen ratkaisevaan käsikähmään. Raskas pilum puhkoi helposti kilven ja saattoi vieläpä naulita sen omaan kantajaansa kiinni. Taktiikan pää-

tavoitteena oli juuri vastustajan kilpien taisteluelvottomaksi tekeminen. Raskas varsi painoi kilven alas, kärjen muoto oli sellainen, että sitä oli melko vaikeata irroittaa puhkaistusta kilvestä. Pitkä ja hoikka teräosa oli kärkeä lukuunottamatta pehmeää meltoa, joten se osuman jälkeen saattoi kääntyä mielinmäärin mutkille. Irroittamista haittaamaan saatettiin rautaisen terä- ja puisen varsiosan liitoskohta järjestää helposti sarantuvaksi (Kuva 2, pilum kolmas vasemmalta ja oikealta). Edullista oli tietenkin, jos roomalaiset saattoivat maastossa asettua vihollista korkeampiin aseisiin. Oikealla hetkellä annetut ”pilumiskut” lienevät useinkin ratkaisseet jo heti taistelun alkuvaiheessa sen roomalaisille suotuisan kulun. Linnoitusten ja muiden varustettujen paikkain puolustuksessa käytetty pilum oli varsin järeä (Kuva 2, äärimmäinen vasemmalta.) Tarkoituksena oli puhkoa rynnäkkökatokset ja sen semmoiset suojalaitteet. Rooman vallan loppuaikoina sotilaallisen mahdin heiketessä heikkenemistään peloittava pilumkin näyttää muuttuneen varsin vähätehoiseksi ”*spiculumiksi*” eli suomeksi käännettynä ”pikku piikiksi”. (Kuva 2, toinen oikealta). Spiculum on todella surkean näköinen, kun vertaa sitä frankkien mahtavaan *angoon* (Kuva 2, äärimmäinen oikealta).²⁾ Tämä Klodovigin ja nuorempi-aikaisten merovinkien käyttämä kansallisase on muotonsa puolesta selvä roomalaisen pilumin jälkieläanne. Kronikoiden kertomukset sen käyttötavoista todistavat myös selvää pilumtaktiikan vaikutusta.³⁾

Tanskan kuuluisissa 300—400 lukujen suolöydöissä on pitkiä, hoikkakaulaisia väkäreihäitä, jotka luultavasti on katsottava pilumien vaikutuksen alaisena syntyneiksi.⁴⁾ Pilum-kärjet näyttävät olevan myös oheenkuvatuissa kah-

Kuva 3. Kaksi keihäänkärkeä Muurlain Äijälästä, Varsinais-Suomesta. 400-luvun loppua.

Koko 2/5.

Two javelin blades from Muurlain Äijälä, Finland Proper. The end of the 400's. Size 2/5.

nessa suomalaisessa keihäänkärjessä (Kuva 3), jotka tosin ovat varsin lyhytkaulaisia kappaleita. Tämä suhteellisen harvinainen ryhmä ajoittuu 400-luvun lopulle. Tärkeintä on kuitenkin, että merovinkiaikana meillä (n. 550—800) pilumin ja angon kaltainen ase oli erittäin yleinen päinvastoin kuin esim. Skandinavian puolella (Kuva 4). Suomalaiset angot ovat vastaavia frankkilaisia aseita hennommat, joitakin poikkeuksia lukuunottamatta. Frankkilaiden kappaleiden varren luja rauditus vahvoin siderenkain on puuttunut kokonaan meikäläisistä. Kuten roomalainen pilum rapeutui ennen käytöstä häviämistään varsin mitättömän kokoiseksi, niin kävi myöskin suomalaisen angon (Kuva 4, äärimmäinen oikealla). Luultavaa on, että aseiden erilaisuudesta huolimatta, suomalainen ango on syntynyt frankkilaisen vaikutuksen alaisena. Lisäksi sen täytynee olla kulttuurilainaa suoraan kontinentilta ohi Skandinavian.⁵⁾ Ruotsista Upplannin Vendelistä on löydetty ruhtinaallisen komeastivarustettuja hautoja. Erään loistokypärin koristelevyyden on kuvattu kaksi ango-taistelijaa (Kuva 5). Aivan mahdollisuuksien ulkopuolella ei ole, että levyyn on kuvattu suomalaisia sotureita. Olkoon miten

Kuva 5. Ango-taisteli-joita erään Ruotsin Vendelin ruhtinas-haudan kypärin koristeena.

Ango-warrioris as a decoration of a helmet on a Swedish Vendelin grand ducal tomb.

Kuva 4. Suomalaisia angoja. Vas. vanhin n. vuoden 500 viheilta (Uskela, Isokylä, Varsinais-Suomi). Kesk. kaksi 600-luvulta (Köyliö ja Kokemäki, Satakunta). Oik. 700-lukua Vehmaa, Huolila, V-Suomi). Koot 3/13, 1/8 ja vain 1/5.

Finnish angos. At the left the oldest one from about the year 500 (Uskela, Isokylä, Finland Proper). In the center two from the 600's (Köyliö and Kokemäki, Satakunta). On the right from the 700's (Vehmaa, Huolila, Finland Proper). Sizes 3/13, 1/8 and only 1/5.

tahansa, kuvasta saa jokatapauksessa hyvän käsityksen kuinka angoilla on taisteltu. Kilvestä riippuva ango oli varsin vaarallinen, sillä vastustaja saattoi helposti astua

varren päälle ja painaa kilven alas, niin että todellisin lähitaisteluasein, miekoin ja väkipuukoin oli helpompaa ratkaista ottelu. Näin nimenomaan kertovat frankkien vanhat kronikat taistelun tapahtuneen.

Sakari Pälsi on tehnyt hauskan havainnon, että suurin osa rautakautisista keihäänkärjistä täytyy olla heittokeihäistä lähtöisin.⁶⁾ Niiden varsiputket, kun ovat läpimitaltaan vain 19—22—25 mm. Jälkimäinen luku on jo keskiajan rajamailta, jolloin vanha heittokeihäs jo oli häviämässä. Parinkymmenen mm:n paksuinen varsi ei kertakaikkiaan kelvannut muuhun kuin heittoon ja iskuun. Vääntöliikkeet olivat siltä kielletyt. Kaksin käsin ei karhun tai vihollisen kimppuun sellaisilla aseilla käyty. Varsi siinä olisi helposti katkennut, vaikka sekin olisi ollut keihäspuista jalointa, saarnea. Metsästys tähäntapaan lienee ollut muinaisaikana harvinaista. Jalo heittokeihäs muuttui myöhemmin kömpelöksi, piikkipäiseksi "aisaksi" (Kuva 6), jota ei enää voitu kevyesti käsitellä, niinkuin vanhaa heittoasetta. Vain poikkeustapauksessa rautakautisen keihäsmateriaalin joukossa on niin vankkavartisia (25—30 mm) kappaleita, että pistäminen tällä tavoin kaksin-

Kuva 6. Suomalainen rappeutunut karhukeihäs 1700-luvulta Suomen Kansallismuseossa.

Deteriorated Finnish bearspear the 1700's. The National Museum of Finland.

käsin nykyajan pistintaistelun tyyliin on ylipäänsä saattanut olla mahdollista. Nils Hellsten on muinaisten *lagvåpn*, *skotvåpn* nimitysten nojalla jakanut keihäät kahteen eri ryhmään: työntö- ja heittokeihäisiin. Pidän pakostakin jakoa väkinäisenä. Sama keihäs on taistelussa kulloinkin esiintyvien tilanteiden mukaan joutunut olemaan milloin heitto-, milloin isku- tai työntöaseenakin. Aivan ohutvartinen keihäs vain ei kuten sanottu ole kestänyt rajuja kaksinkäsin vääntöjä. Toisaalta taas kyllä paksumpivartinen (30 mm:n vaiheilla ja ylikin oleva) keihäs on lujakätiseltä mieheltä singonnut moniaita metrejä sekin.

Luja työntö kaksinkäsin keihään varresta kiinnipitäen alempana olevaan saaliiseen tai viholliseen on ollut yksi keihään käyttötapoja. Tämä edellyttää tietenkin lujaa vartta. Samanlainen isku on tietenkin voitu suorittaa myös ylempänä olevaan kohteeseen.

Nils Hellsten esittää vielä, että jalkamies on suorittanut jonkinmoisia työntöpistoja keihäällä, jonka varsi on ollut puristettu kainaloon. Toisinsanoen asetta on käsitelty kuin ratsumiehen peitseä. Tämäntapaisia kuvia onkin joissakin nuoremman keskiajan kirjamaalauksissa. Luulisin kuitenkin, että kuvat saattavat olla myös taistelutapoja käytännössä vähäntuntevain taiteilijain, munkkien ja nunnien erehdyksiä. Ne ovat lisäksi yksinkertaisesti saattaneet syntyä juuri tuon ajan ritarien peitsitaktiikan vaikutuksesta. Oli miten oli, jalkamiehen taistelu keihäs kainaloon puristettuna on kertakaikkiaan ollut avutonta.

Siirtykäämme sitten tarkastelemaan ratsumiesten keihäänkäyttöä. Vanhimmissa ratsusotilaiden esityksissä⁷⁾ keihään heittäminen tai sillä iskeminen ovat varsinaiset taistelutavat, vanhemmat kuin miekalla sivaltaaminen. Nämä säilyivät Euroopassa aina 1100-luvun puolelle asti,

*Kuva 7. Ratsumiesten taistelu. Leidenin Yliopiston ns. Makkabealaiskirja n. vuodelta 925.
Battle of cavalry men. The so-called Maccabean book in the University of Leiden from the year ca 925.*

jolloin peitsitaktiikka ne vähitellen poisti käytännöstä. Leidenin yliopiston kirjastossa säilytetty Makkabealaiskirja (n. vuodelta 925) on loistoesimerkki näistä ratsusotilaiden vanhakantaisista taistelutavoista. (Kuva 7.) *Peitsitaktikalla* ymmärrämme sitä, että ratsumies puristaen kainalossaan pitkää ja vankkaa keihästä nelistää vihollista kohti yrittäen peitsellään hevosensa nopeuden avulla lävistää hänet tai ainakin saada suistumaan satulasta. Mitä kovemmin hevonen nelistää sitä suurempi on peitsen lävistysvoima. Kun muutaman kymmenen, tai satakin raskasvarusteista ratsumiestä ja ritaria aukeassa maastossa kävi jalkaväki-osaston kimppuun, muodostivat he täyttäneliä syöksyen ja

peitset tanassa sellaisen "panssarnyrkin", jonka torjuminen ei ollut leikinasia. Lujasti panssaroitu ritari tuli siis merkitsemään ainakin jossain mielessä samaa kuin panssarivaunu nykyään avomaastossa.

Taktiikan alkujuuret ovat vielä selvittämättä. Saksalainen Julius Schwietering on tutkinut tätä kysymystä 1100-luvun ritarirunouden pohjalta.⁸⁾ Hän toteaa muun muassa, että Rolandin laulussa, joka lienee seipitetty n. vuoden 1130 vaiheilla, esiintyy selvästi vielä heittokeihäs

di haiden ilten dar:
sie wurfen in mit spiezen,
fur toten si in liezen — —

(Rolandslied 231, 4.)

da di gotes herten
mit den spieze orten
scharfen unt wachsen
wurfen sie von den rossen — —

(Rolandslied 151, 1.)

Termillä "uf zucken" näytään tarkoitettavan selvästi myös keihään kohoittamista ylös olan taa heitto- tai iskuasentoon. Rolandin laulussa esiintyy myös "sper neigen". Se tarkoittaa silloin selvästi keihään laskemista heittoasennosta lepoon. Veldeken kuulussa Eneide runoelmassa, joka on n. 1170-luvulla peitsen laskeminen esiintyy kokonaan toisessa merkityksessä tarkoittaen sen tanaan laskemista ennen kuin uroot karauttivat ratsuillaan yhteen

sin ros her mit den sporen nam,
beide sie genanden,
ze samene sie geranden,
ir deweder wolde wenken,
diu sper liezens senken.

— — —

*Kuva 8. Peitsimiehiä (?) Bayeuxin verhosta.
Men with lances (?) from the Bayeux tapestry.*

mit grimmigeme zorne
Turnus Eneam stach . . .

(Eneide 324, 38.)

Hiukan nuoremassa runoudessa esiintyy jo tyypilliset peitsitermit "undern arm slahen" ja "under die üehsen slahen", keihään "lyöminen", puristaminen kainaloon ennen yhteenottoa.

zû ênandir was ir ger,
zu samene neigtin sie ir sper
under die arme sie si slûgen,
die ros sie zu samen trûgen

— — —

dorch die schilde sie sich stâchin — — —

(Tristan 85, 3.)

Bayeuxin verhon taistelijoista on yhdellä jo keihäs kainalossa peitsimiesten tapaan. Voi olla, kuten Schwieterring arvelee, että kuva esittää hyökkäystä ylämäkeen.

*Kuva 9. Peitsimiehiä Donna Sancha Jacan hautamonumentistä
n. 1100.
Men with lances on the tombstone of Donna Sancha Jaca ca 1100.*

koska puolustajat on asetettu ikäänkuin ylemmäksi. Paul Post puolestaan pitää sitä todellisena peitsitaktiikan esityksenä.⁹⁾ Bayeuxin verhossa on myös kolme soturia, jotka nelistävät pitkät keihäät kainalossa (Kuva 8). En arvelisi, kuten Post, niitä peitsimiesten kuviksi, sillä taistelijat näyttävät olevan kokonaisesityksestä päätellen vielä matkamarssilla. Verhon monissa marssikuvissa ratsumiehet näyttävät pitelevän keihäitään, kuten luonnollista onkin, miten vain. Verho, joka kuten tunnettua, kuvailee Vilhelm Valloittajan maihinnousua Englantiin v. 1066 moneen siihen liittyvine tapauksineen, ajoitetaan useimpien tutkijain mukaan viimeistään v. 1077 tehdyksi. Post on löytänyt n. vuoden 1100:n vaiheilta olevan kivisen korkokuvan, jota hän pitää toistaiseksi vanhimpana täysin kehittyneen peitsitaktiikan esityksenä (Kuva 9). Veistokuva kuuluu n. vuoden 1100:n vaiheilla kuolleen Aragonian kuninkaan Ramiros I:n tyttären Donna Sancha Jacan hautamonumenttiin. Se on Pyreneitten Espanjan puoleisella

Kuva 10. Peitsimies Saint-Severin luostarin apokalyptisessä käsi kirjoituksessa (1028—1072).
A lancer in the apocalyptic manuscript of the Saint-Severus cloister (1028—1072).

Kuva 11. Sassanidilainen peitsitaistelukuva 200-luvun lopulta.

Sarren mukaan.

A picture of a battle with lances among the Sassanidae from the end of the 200's. After Sarre.

rinteellä olevassa Santa Cruz de la Seroksen luostarissa. Veistos on barbaarisen alkeellinen ja kaiken lisäksi vielä huonosti säilynyt. Oikeanpuoleisen soturin keihäs on mielestäni kuitenkin siksi korkealla, että pitäisin sitä melkein heitto- eli iskuasentoon kohoitettuna. Ellei sitten aseiden korkealle sijoittaminen ole johtunut vain taiteilijan kömpelyydestä. Vasen soturi sensijaan kyllä taistelee peitsitaktiikan kaikkien sääntöjen mukaan.¹⁰⁾

Olen löytänyt peitsimiehen kuvan, joka on vähintään Bayeuxin verhon ikäinen (Kuva 10.). Se on kirjamaalaus eräässä Saint-Severin luostarissa aikoinaan säilytetyssä apokalyptisessa käsikirjoituksessa. Plakaattimaisen kirjavaksi väritetty codex on nyt Pariisin Kansalliskirjastossa (Ms. lat. 8878.)¹¹⁾. Teos itse sisältää kommentaareja Johanneksen ilmestykseen ja on ne sepittänyt eräs Asturiassa Espanjassa elänyt pappi ennen vuotta 785. Saint-Severin kappale on valmistettu apotti Gregorius Montanerin aikana (1028—1072). Eräässä kirjamaalauskuvasa on taiteilijanimi "Stephanus Garsia Placidus". Garsia-

nimi esiintyy tuohon aikaan espanjalaisten herruuteen kuuluvassa Gascognessa, joten ei ole mahdotonta, että codexin illuminaattorikin on ollut espanjalainen.

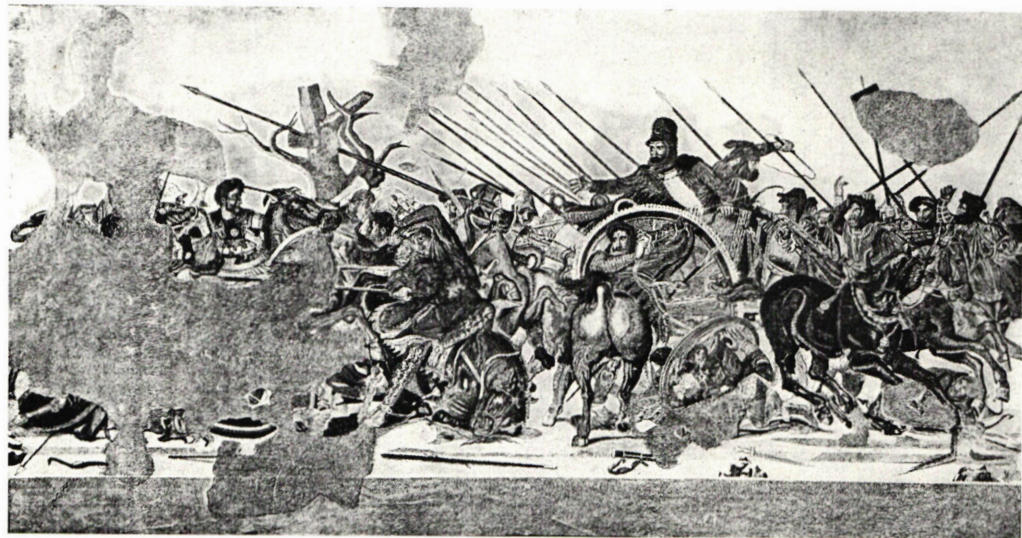
On siis yksi kuva, joka on Espanjan puolelta ja ajoittuu n. vuoden 1100:n vaiheille. Toinen tekijä näyttää olevan espanjalainen mahdollisesti hänkin. Jollei näin olisikaan, espanjalainen vaikutus Saint-Severin kirjamaalaaajiin on otettava huomioon, sillä luostarihan on Gascognessa, joka näihin aikoihin vielä kuului espanjalaisten herruuteen. Normandia, jota "de facto" on pidettävä Bayeuxin verhon valmistuspaikkana ei ole niin ylettömän kaukana sekään mahdollisesta espanjalaisesta vaikutuksesta. Nykyisten tosiseikkojen perusteella näyttää siis todennäköiseltä, että peitsitaktiikan alku länsimaissa on etsittävä jostain espanjalaiselta alueelta Pyreneitten vuoriston molemmin puolin. Espanjalaiset kävivät vuosisadasta toiseen miltei yhtämittaa sotaa maureja vastaan, jotka 700-luvun alkupuolelta lähtien olivat pitäneet hallussaan miltei koko niemimaata. Pyreneitten vuoristo oli se luja "sillanpää" ja tukikohta, josta maurien "vyörryttäminen" oli jo varhain alkava, ja joka vihdoin monen vuosisadan ponnistusten tuloksena päättyi v. 1492. Espanjalaisista kehittyi taitavia sotureita, mutta tämä ei sinänsä selitä peitsitaktiikan syntymistä. Esitän oletuksen, että eikö sittenkin saattaisi olla mahdollista, että espanjalaiset eivät ole taktiikan keksijöitä, vaan oppineet sen maureilta. Oletan samalla, että taktiikka on ollut tunnettu kautta koko muhamettilaismaailman. Tätä ehkä tukisi se seikka, että toisen ristiretken (1147—49) jälkeen uusi taistelutapa nopeasti omakuttiin kaikkialla Euroopassa. Suurusuuntainen retki päättyi niin poliittisesti kuin sotilaallisesti täydelliseen tappioon. Vihollinen osoittautui ylivoimaiseksi ja nimenomaan juuri

sen ratsuväki. Ensimmäisen ristiretken aikana tilanne oli kokonaan toisenlainen. Alakynnessä olevalta viholliselta ei niinkään lainattu uusia taistelutapoja. Mutta nyt saattoi aika olla kypsä siihen.

Olettamukseni islamin kansain mahdollisesta peitsitaktiikan käyttämisestä ei perustu aivan tyhjälle.

Persialaiset parttilaisten kuninkaidensa johdolla muodostivat idässä sen muurin johon Rooman legioonain hyökkäysten oli kerta toisensa jälkeen kilpistytävä. V. 226 Persiassa pääsi valtaan kiihkouskonnollinen suuntaus. Parttilaisen hallitsijasuvun tilalle tulivat sassaniidit. Persiasta muodostui täten entistä vaarallisempi Rooman vihollinen. Läheltä Persepoliksen muinaista kaupunkia on löydetty kallioonhakattuja korkokuvia, joissa peitsitaktiikka esiintyy jo täysin kehittyneenä. Kuvat ajoitetaan 200-luvun lopulle ja arvellaan niiden esittävän roomalaisten ja persialaisten välisiä taisteluja.¹²⁾ (Kuva 11.) Sassaniidilaisissa metsästyskuvauksissa saattaa huomata samoin pitkän työntöpeitsen käyttelyä nelistävän ratsun selästä.¹³⁾ V. 636 Persian valta kukistui muhamettilaisten valloittaessa maan. Tuntuisi näin ollen mahdolliselta, että muhamettilaisten ovat voineet omaksua peitsitaktiikan juuri persialaisilta.

Taktiikan alku näyttää palautuvan vieläkin vanhempiin aikoihin. Pompeijistä on löydetty kuuluisa mosaiikkikuva (Kuva 12), joka esittää Issoksen taistelua, jossa Aleksanteri Suuri löi Persian joukot v. 333 e.Kr.¹⁴⁾ Taisteluesityksessä Aleksanterilla on pitkä ratsupeitsi, jonka hän selviää vastustajansa kupeeseen. Yhdellä Aleksanterin miehistä on samoin peitsi, mutta ennenkaikkea persialaiset ovat aseistetut pitkin ja vahvoin ratsupeitsin. Ne ovat tosin kaikki ehkä mosaiikin taisteluvaikutuksen tehon li-

*Kuva 12. Aleksanterintaistelu. Mosaiikkikuva Pompeijista.
The battle of Alexander. Mosaic in Pompeii.*

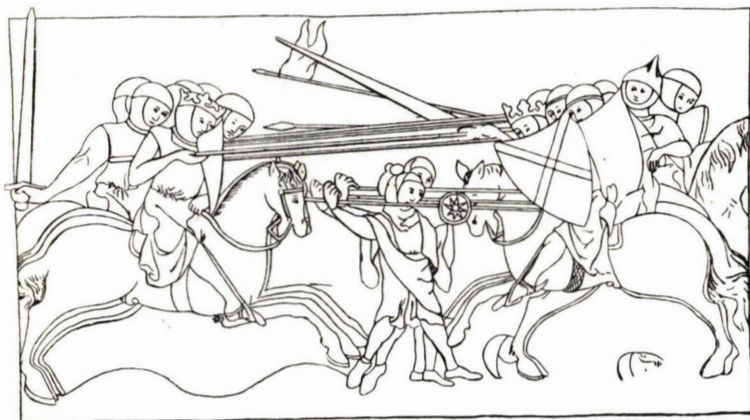
Kuva 13. Osa ns. Aleksanterin sarkofagia. Hellenististä työtä
Sidonista.
A part of the so-called Alexander's sarcophagus. Hellenistic work
from Sidon.

säämiseksi enemmän tai vähemmän vinoisti pystyssä eteenpäin. Oli miten tahansa keihäät ovat niin pitkiä ja järeitä, ettei niitä voi pitää muunlaisina kuin todellisina ratsupeitsinä. Mosaiikki on mahdollisesti vanhan hellenistisen esikuvan mukaan tehty. Vesuviuksen tuhka hautasi sen alle v. 79 j.Kr. Toiselta puolen voi olettaa, että taiteilijalla on saattanut olla ainakin taistelutapojen kuvaamiseen nähden vaikutusta omasta ajastaan. Sen ajan persialaisten ratsumiesten esittäminen mosaiikissa olisi varsin luonnollista. Edellinen parttilaissota oli juuri käyty (58—63). N. vuosisataa varhemmin Marcus Antonius oli kärsinyt verisen tappion persialaisia vastaan taistellessaan. Roomalaisille oli karvain kuitenkin Crassuksen retken (53 e.Kr.) muisto. Silloinhan armeijaa kohdannut tuho oli miltei täydellinen.

Kuulusissa Aleksanterin sarkofaagissa on¹⁵⁾ myös kuvattu Issoksen taistelu (Kuva 13.). Se on varhaiselta hel-

lenistiseltä ajalta, siis varsin läheltä itse taistelun aikoja. Kompositiossa on paljon yhteistä, nimenomaan aiheessa Aleksanteri surmaamassa keihäällään persialaista soturia (persialainen kuninkaallinen prinssi?). Mutta veistoksessa ei Aleksanteri käsittelekään pitkää ratsupeistä vaan vanhakantaista heittokeihästä. Tosin itse keihäs on korkokuvasta hävinnyt, mutta oikean käden asento ei oikeuta muunlaiseen tulkintaan. Tämä seikka mielestäni voi todistaa sitä, että Pompeijin mosaiikissa on myöhempien parttilaissotien vaikutusta. Mosaiikki näyttää lopuksi, että peitsitaktiikka on ollut tunnettu jo ainakin kaksi vuosituhatta. Onko se ollut noista ajoista lähtien yhtämittaa käytössä sassaniidien jälkeen myös muhamettilaisessa maailmassa ja sitä tietä tullut tutuksi ja omaksuttu Eurooppaan suunnilleen vuosien 1050—1150 välisenä aikana on vastaisen tutkimuksen selvitettävä.

Palatkaamme vielä heittokeihäeseen. Jalkaväen aseena se näyttää pysytelleen käytössä ainakin paikoitellen 1300-luvulle asti kuten oheinen kuvamme (Kuva 14.) osoittaa, ehkäpä myöhempäänkin.¹⁶⁾ Mutta raskasaseisten ritarien tärkeimmiksi suojarusteiksi tulivat somu-, liistake- ja vihdoin (1300-luvun alkupuolelta lähtien) lujat levypanssarit. Niihin jalkamiehen kevyt heitto- ja iskukeihäs ei enää pahastikaan pystynyt. Tilalle alkoivat tulla vähitellen lujavartiset *tanko*aseet, joissa pistävien ja viiltävien teräin yhteyteen oli tavallisesti yhdistetty sakaroita ja koukkuja panssaroidun ratsumiehen tempaamiseksi alas satulastaan. Näiden hilpareiden, pertuskain ja sen semmoisten aseiden keksimisessä väitetään sveitsiläisillä vaupussotureilla 1300-luvun lopulla olleen oma tärkeä osuutensa. Jalkaväen keihäs ei sekään hävinnyt kokonaan. Se oli vain muuttunut jalkaväen "piikiksi", joka vanhaan heit-

Kuva 14. Taistelukuva "Kuningas Offan kronikasta".

J. Struttin mukaan.

A battle picture from the "Chronicle of King Offa", After J. Strutt.

tokeihäeseen nähden oli sängen kömpelö ase. Ne saattoivat kasvaa pituutta vallan tavattomasti. Vaikeasti hallittava ja samalla helposti torjuttava oli 5—6 m:n pituinen piikkikeihäs. Ratsuväkihyökkäystä vastaan tällaiset alapäästään vinottain maahan tuetut keihäät soivat tiheään sulloutuneille jalkamiehille melkoista suojaa. Kun sitten vihdoin 1600-luvun lopulta lähtien opittiin muskettiin kiinnittämään pistin, ikivanhan keihään satu alkoi olla lopussa. Tosin se lansiäärien ja ulaanien peitsinä ja kasakkain piikkkeinä eli vielä ensimmäisen maailmansodan päiviin asti, mutta kulttuurikansain sota-aseena se on enää vain historiallinen muisto. Vanhaa keihästä käyttävät sentään vielä monet luonnonkansat samaan tapaan kuin heidän ja miksei meidänkin esi-isämme jo kymmeniä tuhansia vuosia sitten, nimittäin heitto- ja iskukeihäänä. Elinvoimainen

Kuva 15. Peitsimies (?) Geronan apokalyptisessä käsikirjoituksessa (n. 975).
 A lancer (?) in the apocalyptic manuscript of the Gerona (ca 975).

heittokeihäs on vielä hylkeenpyytäjän harppuuni. Se on kuitenkin erikoisase, jolla on takanaan oma, jo yli 10 vuosituhatta pitkä historia. Kalpea muisto jalosta heittokeihästä, yhdestä ihmiskunnan kehityksen tärkeästä ja pitkäaikaisesta apuneuvosta on enää oikeastaan meillä vain sangen omalaatuisen näköiseksi muuttunut urheilukeihäs.

Lisäys:

Kun edelläoleva jo oli ehditty laoto kirjapainossa sain käsiini Wilhelm Neussin teoksen Die katalanische Bibelillustration um die Wende des ersten Jahrtausends und die altspanische Buchmalerei (Bonn und Leipzig 1922.). Kirjassa esitetty kuva-aineisto todistaa, että olettamukseni peitsitaktiikan mahdollisesta espanjalaisperäisyydestä on nähtävästi oikeaan osunut. N.s. Gironan apokalyptisessa käsikirjoituksessa on kuvattuna keihäsmies, joka käsittelee asettaan kutakuinkin samaan tapaan kuin raskasta ratsu-

peistä (Kuva 15). Kirja ajoitetaan vuoden 975:n vaiheille. (Neuss, t. 56, k. 193 ja siv. 66.). Saint Pere de Roda'n ja Santa Maria de Ripoll'in raamatuissa on kummassakin peitsimiesten kuvia. Asetta puristetaan lujasti kainoloon ja hyökätään parvena peitset tanassa (Neuss, t. 28, k. 89 pa t. 45, k. 132 sekä s. 28.). Rodan raamattu on ehken n. vuoden 1000:n vaiheilta ja Ripollin sitä hieman nuorempi. Suoranaisia ratsuväkitaisteluja, jossa miehet peitset tanassa syöksyisivät vastustajansa kimppuun, ei esityksissä ole, mutta joka tapauksessa keihäiden käsittelyssä on selvästi myös peitsitaktiikkaan vivahtavia piirteitä.

LÄHDESELOSTUS:

1) Iliaan säkeet lainatut *Sakari Pälsin* kirjoituksesta "Muistokirjoitus keihäälle" (Sukupolvien perintö, s. 168.). Peitsi-sanan tilalle on säkeisiin sijoitettu keiho, keihäs.

2) *O. Dahm* on esittänyt kirjoituksessaan *Das Pilum (Bonner Jahrbücher XCVI. Bonn 1895, s. 226—.)* laajan ja perusteellisen kuvauksen tästä mielenkiintoisesta aseesta.

3) *L. Lindensmit*, *Handbuch der deutschen Alterthumskunde. Braunschweig 1889, s. 181.*

4) *C. Engelhardt*, *Nydammosefund. København 1865, t. XI.*

5) Näistä vaikutteista katso tarkemmin *H. Salmo*, *Die Waffen der Merovingezeit in Finnland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLII. Helsinki. 1938.*

6) Muistokirjoitus keihäälle, s. 170.

7) Yhtenä esimerkkinä mainitsen vain erinomaisen kuvan teoksessa *Die Kunst des alten Orients k 544 (Propyläen—Kunstgeschichte)*. Se esittää assyrialaista ratsumiestä ja on 600-luvulta e. Kr.

8) *Julius Schwietering*, *Zur Geschichte von Speer und Schwert in 12. Jahrhundert. (Mitteilungen aus dem Museum für hamburgische Geschichte No 3.)*

9) *Paul Post*, *Wann ist der Teppich von Bayeuj entstanden? (Zeitschrift für historische Waffen und Kostümkunde 12. Berlin 1929—1931, s. 64—.*

10) *Paul Post*, em. kirjoitus.

- 11) *Richard Haman—Mac Lean*, Frühe Kunst im westfränkischen Reich. Leipzig. Beschreibendes Verzeichnis der Abbildungen s. II.
- 12) *Friedrich Sarre*, Die Kunst des Alten Persien. (Die Kunst des Ostens V. Berlin 1922.), s. 41 ja kuvat 82—83.
- 13) *Smirnov*, Восточное серебро. Petersburg 1909, t. XXXIV k. 62—63.
- 14) *Anton Springer*, Handbuch der Kunstgeschichte I. Leipzig 1915, s. 372.
- 15) *Anton Springer*, e.m.t. s. 372.
- 16) *J. Leppäaho*, Nousiaisten kultaiset kilven osat. Suomen Museo 1937, s. 63.

SOME FACTS ABOUT THE JAVELIN AND THE ORIGIN OF LANCING TACTICS

At first the investigator deals with the javelin. He finds that the hurling took place over the shoulder and thus accordingly with one hand. The javelin was handled so that the left forefinger and the thumb acted as a "steering fork" and the right hand, holding on to the shaft, hurled the javelin towards the goal close at hand, which perhaps usually was big game (Fig. 1). The author establishes that according to old poems the hurling of the javelin was an important old Finnish military training game. The purpose was to attain as great a piercing force as possible. Then the investigator treats the Roman pilum and the Frankish angon. During the Merovingian dynasty (ca. 550—800) the Finnish angons were true national weapons, which had no parallel e.g. in Scandinavia. In these Finnish weapons a direct central-European influence is apparent, a phenomenon, which has an equal even in the other weapon material of that time. The Finnish investigator Sakari Pälsi found that the barrels of the iron-age weapons were so thin (19—22—23 mm) that they must have been javelins. Using weapons of that type the enemy could not be attacked with two hands. Consequently the picture of the Finnish bear hunter by Acerbi does not represent the old Finnish age. The Finnish spear of the 1700's used in bear hunting had already deteriorated to an awkward shaft weapon. The northern European javelins of the iron age were manipulated with two hands, but the hurling regularly took place with one hand.

Some book paintings of the latter part of the mediaeval age show infantry men hurling the spear which is pressed against the armpit. The writer is of the opinion that the painters were not acquainted with practical military life, and they borrowed the handling of the lances from the cavalry men.

The oldest manner of the cavalry men to handle the javelin was to hurl it in the same way as the infantry men. The tapestry of Bayeux is a splendid example of tactics of this type and at the same time the most recent of its kind (1077?). The origin of the lancing tactics of the mediaeval knight still remains unsolved. Schwietering found that a change took place in Germany between 1130—1170 (Roland's Song; Veldeke's Eneide). Paul Post discovered a northern Spanish monument from ca. 1100 in which lancing tactics is fully developed. He believes that the first signs of tactics of this type appear in the tapestry of Bayeux. The author of the present article found the oldest known picture presenting the handling of the lance. It is a miniature in the apocalyptic manuscript of the Saint Severus cloister near the present Spanish border. The book was made during the time of Gregorius Montanerus (1028—1072). Owing to Spanish features in the oldest lancing tactics pictures the investigator considers that Islam, the weapons of which are very little known, is the place of origin of lancing. The author is also of the opinion that the Mohammedans obtained their tactics from the Sassanidae. This is clearly revealed by the monuments from the end of the 200's. These tactics are also to be seen in the famous "Alexander's mosaic" discovered in Pompeii. The writer presupposes that although Hellenistic painting was the model for the mosaic it may, as to armament, portray the Parthians of his days, the most dreadful enemy of Rome. The original Hellenistic "Alexander's sarcophagus" shows the old-fashioned way of hurling the javelin.

The lancing tactics of knights with reavy bulwark quickly displaced the old javelin. Some examples of its use as the weapon of infantry men during the 1300's still exist.

A d d e n d a.

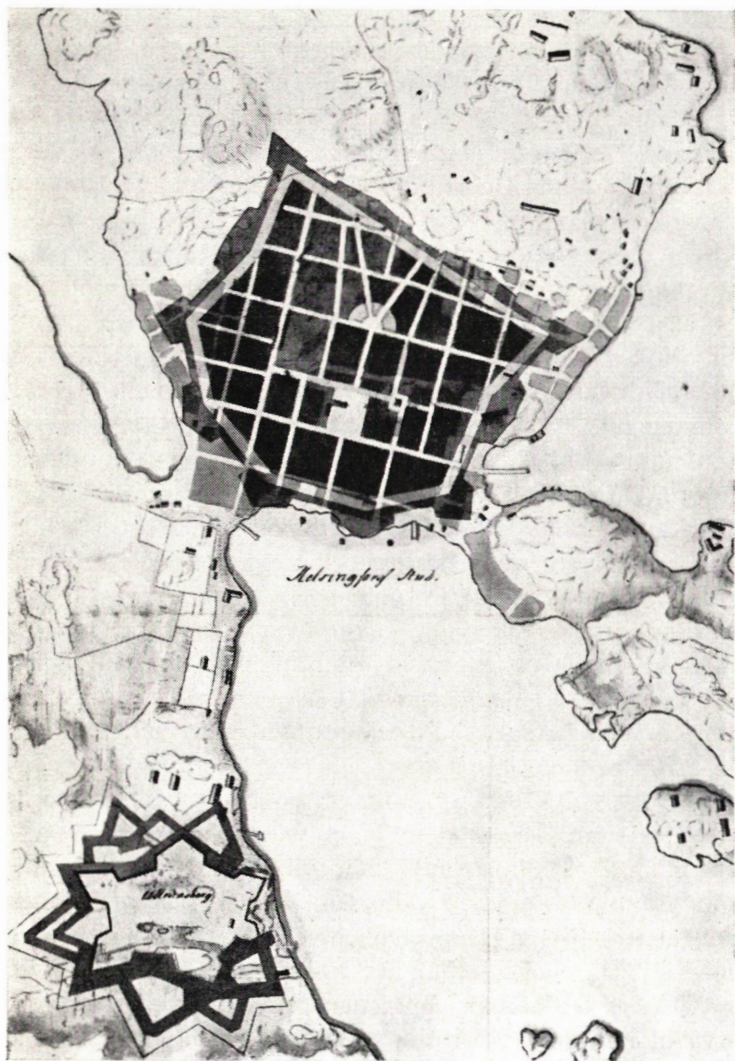
Vide: Wilhelm Neuss, Die katalanische Bibelillustration um die Wende des ersten Jahrtausends pl. 56, fig. 193; pl. 28, fig 89 and pl. 45, fig. 132.

Sylvi Möller:

SOTILASMAJOITUS HELSINGISSÄ KUSTAA III:N SODAN AIKANA

1700-luvun alkupuolella Venäjää vastaan käydyt sodat olivat ankarasti koetelleet Vironniemellä sijaitsevaa pientä kaupunkiyhteiskuntaa. Ison vihan aikana kaupunki oli kokonaan hävitetty ja pikku vihan aikana se venäläisten miehittämänä oli kärsinyt vaurioita, joskin se säästyivät varsinaiselta tuholta. Kolmannessa 1700-luvulla Venäjää vastaan käydyssä eli Kustaa III:n sodassa Helsinki välttyi joutumasta sotatapahtumien näyttämöksi, mutta maan tärkeimmän linnoituksen välittömässä läheisyydessä sijaitsevana ja varuskuntakaupunkina se joutui monin tavoin kestämiin ne vaivat ja rasitukset, joita sodat aina tuovat tullessaan. Ankarin näistä oli sotilasmajoitus.

Kun sotaväki kesän alussa v. 1788 asetettiin liikekanalle, oli Helsinki yksi sen kokoontumispaikoista. Monet rajalle matkalla olevista niin kotimaisista kuin Ruotsista tänne siirretyistä joukko-osastoista kulkivat tätä kautta. Läpikulkumatkalla olevista sotilaista ei Helsingin porvareilla ollut sanottavaa haittaa, sillä sen aikaa, minkä joukot täällä viipyivät, ne olivat leiriytyneinä kaupungin ulkopuolella. Suomalaiset osastot pystyttivät leirinsä Kampin

*Kuva 1. Helsinkiä koskeva linnoitussuunnitelma v:lta 1758.
Helsinki towards the end of the 1700's. The fortress plan visible in the
picture from the year 1758.*

alueelle, kun taas Ruotsista tulleet leiriytyivät Santahaminassa tai majailivat laivoissa. Tilanne muuttui kuitenkin toiseksi, kun syksy saapui ja sotatoimien laimetessa joukot oli sijoitettava talvimajoitukseen.

Rauhan aikana Helsinkiin oli sijoitettu varusväeksi neljä tykistökomppaniaa. Osa niistä majaili perheineen Ullanlinnan parakeissa, mutta osa oli majoitettu kaupunkilaisten taloihin. Sodan aikana Vironniemen porvarien oli huolehdittava heidän lisäksi myös muiden sotilasosastojen majoituksesta, ennenkaikkea ruotsinmaalaisesta Helsingin jalkaväkirykmentistä (Kongl. Helsingeregemente), jonka vahvuus oli 1.050 miestä upseeristoa lukuunottamatta. Kun kaupunki näihin aikoihin oli vielä varsin pieni, on selvää, että majoittaminen tuotti porvareille suurta huolta. Käsittihän kaupungin alue tällöin vain nykyisen Suurtorin tienoot ja Kruunuhaan; nykyisiä nimityksiä käyttäen lännessä oli Fabianinkatu, etelässä Pohjoinen Esplanaadinkatu ja pohjoisessa Liisankatu rajana. Talot olivat enimmäkseen pieniä yksikerroksisia rakennuksia muutamia valtaporvarien taloja lukuunottamatta, jotka sijaitsivat pääkadun eli Isonkadun varrella. Asukaslukukaan ei ollut kuin jonkin verran yli 2.700 henkeä.¹⁾

Kun kysymyksessä oli kokonaisen rykmentin majoittaminen, se uhkasi käydä pienen yhdyskunnan asukkaille ylivoimaiseksi. Maistraatti kääntyikin hädissään ylipäällikön (general en chef) kenraali kreivi Possen puoleen selittäen, että majoitusvelvollisten porvarien luokse voidaan sijoittaa korkeintaan 800 miestä, jolloin kunkin talon osalle tulee 8 sotilasta, jopa enemmänkin. Jo tästä aiheutuva tilanahtaus kävisi niin suureksi, etteivät talonomistajat voisi harjoittaa ammattiaan tai elinkeinoaan, minkä lisäksi tarttuvien tautien leviämisvaara lisääntyisi niin so-

tilaiden kuin siviiliväestönkin keskuudessa. Tästä syystä maistraatti anoi kreivi Posselta, että Helsingin jalkaväkirykmentti majoitettaisiin lähiympäristön kyliin ja Vironiemelle vain niin suuri määrä miehistöä, mitä tarvittaisiin vartiopalvelukseen ja varusväeksi ja mikä viikottain vaihdettaisiin. Tämä olisi sitäkin välttämättömämpää, kun talojen omistajilla ei ollut riittävästi polttopuita ja kynttilöitä majoitettavia varten. Kun anomus ei johtanut suotuisiin tuloksiin, maistraatti kääntyi Södermanlannin herttuan puoleen erittäin perusteellisella kirjeellä, jossa se uudisti pyyntönsä, että edes osa rykmentistä majoitettaisiin maaseudulle. Pyyntö ei johtanut nytkään tuloksiin, mutta myöhemmin sijoitettiin ainakin ponttoonikunta ja osa laivaston miehistöä lähikyliin.²⁾

Kun Helsingin rykmenttiä ei siis saatu sijoitetuksi maaseudulle, maistraatti koetti keksiä muita keinoja tilanahtauden helpottamiseksi. Sen huomio kohdistui nyt tykistökompanian "hantlangarien" perheisiin, jotka rauhan vuosina olivat asuneet Ullanlinnan parakeissa. Kun rakennuksia tarvittiin muihin tarkoituksiin, perheet oli sieltä hädetty ja porvarien oli avattava heillekin kotiensa ovet vallitsevasta tilanahtaudesta huolimatta. Maistraatti ehdotti nyt varamaaherra von Willebrandille lähettämässään kirjeessä, että kysymyksessä olevat perheet, joiden yhteinen jäsenmäärä oli yli 80 henkeä, sijoitettaisiin Helsingin ja Espoon pitäjiin talonpoikain luokse, missä he saisivat asunnon ja lämmön sekä voisivat samalla elättää itsensä tekemällä käsityötä ja kehräämällä. Porvaristo sitoutuisi toimeenpanemaan vapaaehtoisen keräyksen vaimojen ja lasten avustamiseksi, jos he muuttaisivat maalle. Varamaaherran olisi vain annettava määräys asianomaisille nimismiehille asuntojen osoittamiseksi edellämainituissa pi-

täjissä, ja lisäksi nimismiesten olisi pidettävä huoli siitä, että perheet talonpoikain myötävaikutuksella siirrettäisiin heille varattuihin taloihin. Tämäkään ehdotus ei näytä johtaneen tuloksiin, ja niinpä tapaamme "hantlangarien" perheitä muiden majoitettujen joukossa. Viittaavatpa eräät merkit siihen, että Vironniemen porvarien oli majoitettava myös Ruotsista saapuneiden sotilaiden vaimoja, jotka olivat seuranneet miehiään tänne.³⁾

Upseerien majoittaminen aiheutti myös monia huolia kaupungin majoitusviranomaisille. Kustavilaisen ajan hienostelevat upseerit eivät halunneet tyytyä niihin vaatimatomiin asuntoihin, joita helsinkiläiset porvariskodit voivat heille tarjota. Siten kauppias Carl Etholen valitti, että kapteenit Morath ja Tornerhielm olivat saapuneet sotilaspation kera hänen taloonsa pakoittaakseen hänet luovuttamaan heille sen huoneen, minkä he itse haluaisivat valita. Heillä oli raatimies Schwartzin allekirjoittama majoitusmääräys, että koko rakennuksen yläosa, jossa Etholen asui perheineen, oli tyhjennettävä. Etholen oli jo luovuttanut aikaisemmin parooni v. Knorringille huoneen, samoin 3 aliupseerille. Hän lupasi vielä luovuttaa yhden huoneen, mutta halusi itse sen määrätä.⁴⁾ Eräät upseerit taas koettivat hankkia itselleen mukavat olot vuokraamalla itselleen kokonaisia huoneistoja. Kuvavaa tässä suhteessa oli kapteeni Hortulinin menettely. Kapteeni Schoultz oli saanut majoitusmääräyksen sorvarimestari Dahlvikin taloon ja mestari oli luvannut majoittaa hänet talonsa yläkerrassa oleviin huoneisiin. Kun kapteeni sitten lähetti sotilaspalvelijansa viemään tavaroitaan sinne, ei häntä laskettukaan sisään. Kapteeni Hortulin oli tällä välin käynyt mestari Dahlvikin puheilla ja vuokrannut tältä talon koko yläkerran puolen vuoden

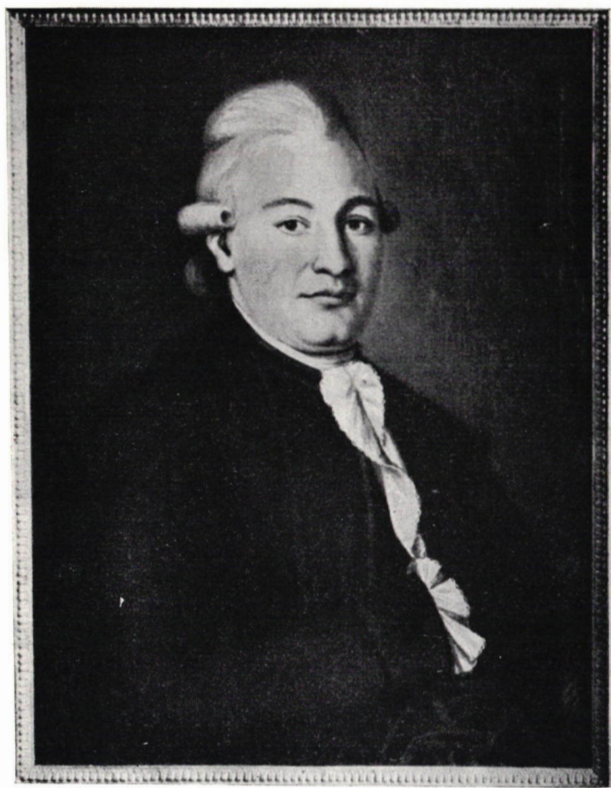
ajaksi. Maistraatti ei kuitenkaan hyväksynyt tällaista menettelyä ja tuomitsi mestarin sakkoihin. Toinen epäkohta oli se, että eräät upseerit pitivät jatkuvasti asuntojaan varattuina, vaikka olivat talven ajaksi lomautettuja tai muualla komennuksella. Näin menetteli mm. kapteeni Mattzen.⁵⁾

Tällaiset tapaukset antoivat kaupunginkomendantti Pfeiffille aiheen antaa julistuksen, jossa kiellettiin talonmistajia vuokraamasta huoneita matkustavaisille tai muille yksityishenkilöille ilman sotilasviranomaisten lupaa. Kun talven lähestyessä tilanahtaus kaupungissa yhä lisääntyi, maistraatti sai aikaan sen, että kreivi Posse lähetti tykistörikaatin päällikölle eversti von Essenille määräyksen, että kahden saman komppanian upseerin tulisi tyytyä asumaan samassa huoneessa, jotavastoin aliupseereja voitaisiin majoittaa useampiakin yhteen huoneeseen sen koosta riippuen. Samalla määrättiin, että heidän tulisi käyttää omia vuodevaatteita, sillä olivathan he muutenkin varustautuneet kenttäoloja silmällä pitäen.⁶⁾

Kaikkein eniten huolta helsinkiläisille koitui sairaiden sotilaiden huoltamisesta. Viaporin sotilassairaala osoitautui alusta alkaen riittämättömäksi niin taistelussa haavoittuneiden kuin kulkutauteihin sairastuneiden sotilaiden hoitoa varten. Aluksi tosin miehistön terveydentila näytti hyvältä, mutta jo heinäkuun loppupuolella 1788 kulkutaudit alkoivat tehdä tuhoaan Viaporissa. Näyttää siltä, että tartunnan levittäjänä olisi ollut Suursaaren meritaistelussa vallattu venäläinen alus *Vladislav*, joka oli vangittuine miehistöineen tuotu Viaporiin. Viaporin sairaalatilat eivät riittäneet, ja kenttäsairaaloita oli sijoitettava kaupungin alueille. Sairaiden majoittamista porvarien koteihin koetettiin kuitenkin välttää perustamalla sotilassairaa-

loita. Jo heinäkuussa 1788 oli kenttälääkäri Salomonin aloitteesta perustettu sotilassairaala Sörnäisten tiilitehtaan alueelle kaupungin pohjoispuolelle, jossa kaupungin "physicus" tohtori Anders Hesselius toimi lääkärinä. Syksyllä 1788 tyhjennettiin tykistökomppanian "hantlangarien" käytössä olleet Ullanlinnan samoin kuin Katajanokan paraakitkin tätä tarkoitusta varten. Tautisuuden yhä kasvaessa sotilasviranomaiset suunnittelivat seuraavana keväänä uuden sairaalan perustamista kruununpolttimon tontille kappaleen matkaa kaupungista etelään päin. Maistraatti asettui kuitenkin pontevasti vastustamaan tätä hanketta, koska "koko tämä kaupunki sekä sen varusväki että asujamet joutuisivat vaarallisten ja kuolettavien tautien tarttumisvaaralle alttiiksi, mikä johtuu siitä löyhkästä ja epäterveellisyydestä, mitä näin lähelle kaupunkia sijoitetusta sairaalasta leviäisi". Sen mielestä Lapinlahdessa, Töölössä, Sörnäisissä ja Vanhassa kaupungissa olisi sopivia paikkoja sairaalaa varten. Töölössä ryhdyttiin rakentamaan sairaalaa sotilaskäyttöä varten ja joulukuussa 1789 se otettiin käyttöön. Mahdollista on, että juuri tämän sairaalan varustamista silmällä pitäen pormestari Anders Byström teki aloitteen, että kaupunkilaiset vapaaehtoisella keräyksellä hankkisivat 50 sairassijaa varten varusteet.⁷⁾

Sodan jatkuessa kulkutaudit levisivät yhä suuremmassa määrässä eikä Töölön sairaalan rakentaminenkaan tuonut tyydyttävää ratkaisua kysymykselle. Jotteri kaupunkilaisien olisi pakko ottaa sairaita taloihinsa, viranomaiset tekivät ehdotuksen maistraatille, että kaupungin ylpeys, kiven triviaalikulurakennus, luovutettaisiin kenttäsairaalaksi ja koulun käyttöön vuokrattaisiin säämiskäntekijä Friskin talo. Maistraatti suostuikin ehdotukseen, kunhan

Kuva 2. Anders Byström, Helsingin kunnallispuormestari vu. 1788—94.
Anders Byström, the burgomaster of Helsinki from 1788—1794.

asialle hankittaisiin tuomiokapitulin suostumus. Tästä huolimatta viranomaiset muutamaa kuukautta myöhemmin esittivät uuden vaatimuksen sairaiden majoittamisesta kaupunkiin. Kulkutaudit raivosivat nim. yhä enentyvässä mitassa sotaväen keskuudessa. Tammikuussa 1790 Via-

porissa oli niin paljon sairaita rannikkolaivaston miehistön keskuudessa, että heitä varten oli ollut pakko ottaa käytäntöön muiden tilojen puutteessa yksin työpajatin, mistä aiheutui, ettei rannikkolaivaston varustamistöitä voitu suorittaa. Tästä syystä sotilasviranomaiset esittivät, että kaupungin oli valmistauduttava vastaanottamaan 400 sairasta. Maistraatti selitti kaupunkilaisten olevan halukkaita suuriinkin uhrauksiin sairaiden huoltamiseksi, mutta heidän majoittamisensa kaupunkiin oli mahdotonta. Kaupungissa oli jo useita sairaaloita, ja niihin sijoitettuna potilaita, jotka sairastivat vaikeita ja tarttuvia tauteja, mitkä olivat tartunnanlähteenä koko kaupungille ja sen asukkaille etenkin, kun Vironniemellä vallitsi suuri tilanahtaus tavallisen sotilasmajoituksen vuoksi. Kenraalimajuri kreivi Klingsporckin oli huomannut tilanahauden ja määrännyt ponttoonikunnan, osan laivaston upseereja ja miehistöä, sairaaloista toipumaan lasketut sotilaat sekä tykistön kuormaston miehistöä majoitettavaksi maaseudulle. Maistraatin mielestä myös kysymyksessä olevat 400 sairasta olisi sijoitettava lähikyliin ja tällöin tulisivat lähinnä kysymykseen Tapanila, Tuomarinkylä, Pakila, Oulunkylä, Tomtbacka, Tolkkila, Skattmansby, Övitsböle, Kaarela, Konala, Tali, Mäkkylä, Leppävaara ja Kilo. Siellä heidät voitaisiin sijoittaa saunoihin, riisiin ja joihinkin asuinhuoneisiin ja lisäksi saavutettaisiin se etu, ettei tartunta leviäisi. Maalla olisi myös olkia vuoteiksi, halkoja polttopuiksi, kynttilöitä ja päreitä valaistusvälineiksi. Lääkärikin voisi hyvin hoitaa sairaita, koska kaikki edellä luetellut kylät olivat kokolaila lähellä toisiaan, noin penikulman etäisyydellä. Näyttääkin siltä, että sairaiden majoittamisesta Vironniemelle luovuttiin.⁸⁾

Porvarien majoitusvelvollisuuksiin kuului myös poltto-

puiden ja valaistusvälineiden hankkiminen majoitukseen oikeutetuille. Etenkin ensiksimmäinnettujen toimittaminen tuotti Vironniemen asukkaille suuria vaikeuksia ja tuon tuostakin esiintyy asiakirjoissa valituksia siitä, etteivät talonmistajat olleet hankkineet halkoja taloonsa majoitetuille sotilaille. Normaali vuosina kaupungin soutumiehet olivat kuljettaneet lotjillaan polttopuita saaristosta ja rannikkopitäjistä Helsinkiin, mutta heti sodan alkaessa heidät oli määrätty kruunun palvelukseen ja heidän lotjansa komissariaatin käyttöön. Kaupunkilaiset jäivät näin ollen haloitta, joita olisi tarvittu tavallista enemmän ankaran majoituksen vuoksi. Kun kenraali-intendentti Piperille tehty anomus, että kaupungin omia lotjia saataisiin käyttää halkojen kuljettamiseen Vironniemelle, ei johtanut tuloksiin, porvarit kääntyivät hätääntyneinä maaherran puoleen pyytäen, että lähiseudun kirkoissa julkaistaisiin kuulutus, missä maaseudun rahvasta kehoitettaisiin tuomaan halkoja paleleville helsinkiläisille. Seuraavinakin vuosina esiintyi puutetta polttopuista ja varmaan moni helsinkiläinen samoin kuin heidän pakolliset vieraansakin saivat jatkuvasti tehdä tuttavuutta kylmyyden kanssa. Polttopuiden vähyydestä johtui myös, että niiden hinnat tuntuvasti kohosivat. Tammikuussa 1789 valitettiin, että puusylin hinta oli kohonnut edellisen vuoden syksyyn mennessä 1 riksiin 32 killinkiin ja kun talvi alkoi tehdä tuloaan syys—lokakuussa, talonpojat perivät sylistä halkoja yli 2 riksiä.⁹⁾

Kun majoitusvelvollisuus rasitti ankarasti Helsingin asukkaita, heidän huomionsa kääntyi siihen, ettei kruunun taholta tehty ponnistuksia sen lievittämiseksi, vaan aloite jäi heille. Jo syksyllä 1788 maistraatti teki viranomaisille esityksiä, että Ullanlinnan ”paviljongit”, jotka olivat rap-

piolla, korjattaisiin sotilaskäyttöön. Sodan jatkuessa porvarit tekivät myös sen havainnon, ettei kruunun omia rakennuksia käytetty kyllin tehokkaasti. Vain yhteen kruunun rakennuksista oli sijoitettu kaupungin varusväkeen kuuluvia upseereita asumaan. Isonkadun varrella sijaitsevan entisen maaherran asunnon yläkerta, jossa kenraaliluutnantti kreivi F. Posse oli asunut, oli syksyllä 1789 tyhjänä, sillä Posse oleskeli näihin aikoihin Tukholmassa. Laivalaiturin lähellä sijaitsevassa ns. kuvernementin talossa ei kukaan asunut sen useita huoneita sisältävässä yläkerassa ja eversti Piper asui vain alakerran sivurakennuksessa. Tästä syystä maistraatti ja kaupunginvanhimmat anoivat, että vallitsevan sodan aikana kruunun omistamiin taloihin majoitettaisiin talven ajaksi niin monta upseeria kuin huoneiden lukumäärä salli.¹⁰⁾

Kun Helsingin porvariensa koteihin oli sijoitettu talvien ajaksi suuri määrä sotilaita, aiheutti se luonnollisesti monia vaikeuksia eikä yhteenottoja majoitettujen ja heidän isäntäväkensä välillä voinut kokonaan välttää. Useimmiten ne selvitettiin asianomaisten kesken, mutta toisinaan täytyi viranomaistenkin niihin sekaantua. Otettakoon tähän eräs esimerkki, joka sattui porvari Eerik Oikelinin ja hänen vaimonsa sekä "konnetabeli" Friisin vaimon Anna Gretan kesken. Anna Greta, joka oli seurannut Gottlanista miehensä mukana tänne, oli majoitettuna Oikelinien luo. Riita johtui siitä, että isäntäväki oli halunnut keskellä yötä karkoittaa Anna Gretan sekä "hantlangari" Rundstenin vaimon Engel Sophian, joka niinkään oli majoitettu samaan perheeseen, pihan perällä olevaan kylmään saunaan haluamatta antaa heille mukaan edes halkoja ja kynttilöitä. Etenkin talon emäntä oli niin suunniltaan, että vaikka paikalle haettiin ensiksi kaupunginviskaali Sen-

nelin ja sitten majoituksesta huolehtiva raatimies Mattens, joka asianomaisia nuhtelemalla koetti palauttaa sovun, hän puhkesi vuolaisiin sadatuksiin ja maistraattia halventaviin lausuntoihin. Ehkäpä yhtenä syynä siihen, että hän oli näin suunniltaan, oli se, että Oikelinien pieneen Suokadun varrella sijaitsevaan talorähjään oli edellämäinnittujen naisten lisäksi majoitettu vääpeli ja kymmenkunta sotilasta.¹¹⁾

Majoitusvelvollisuus koski aluksi vain kaupungin varsinaisia porvareita, jotka omistivat kiinteimistön. Ajan mittaan kävi kuitenkin yhä selvemmäksi, etteivät he yksin jaksaisi kantaa tätä räsitusta ja niin kaupungin vanhimmat päättivät anoa esivallalta, että majoitusrasitus ulotettaisiin koskemaan kaikkia talonomistajia, siis sellaisiakin, jotka eivät olleet porvareita. Tällöin esim. kamreeri Weckström, apteekkari Elg ym. joutuisivat siihen osallistumaan. Södermanlannin herttuan kehoituksesta asetettiin loppupuolella vuotta erityinen majoituskomissioni huolehtimaan majoitusrasituksen tasaisesta jakamisesta kaupunkilaisten kesken. Joulukuun alkupuolella varsinainen porvaristo ja talonomistajat kokoontuivat kunnallisporimestari Anders Byströmin luo valitsemaan edustajat tähän komissioniin. Talonomistajain edustajiksi tulivat asessori Hanck ja tullinhoitaja Turing, porvariston edustajiksi taas kauppiaat Johan Sederholm ja Nath. Heidenstrauch, ruokatavaran-kauppias Gustaf Gardberg, nahkurimestari Johan Dahlman, kultaseppä Henric Sohlberg ja porvari Sven Ström-gren. Majoitusrasituksen arvioitiin nousevan 2280 riksiin ja päätettiin määrätä se kunkin varallisuuden mukaisessa suhteessa. Se oli suoritettava varsinaisen luontaismajoituksen lisäksi. Perittävä summa oli tasoitettava siten, että sellaiset varakkaat kaupunkilaiset, joilla oli ahdasta asun-

noissaan, maksaisivat majoitusrahastoon korvauksen ha-loista, kynttilöistä ja huoneenvuokrasta köyhemmille su-oritettavaksi, joiden oli pakko ottaa luokseen vastaavasti enemmän majoitettavia. Tästä johtuen tilanahtaus köy-hien luona oli varsin suuri. Majoitusrahastoon kertyneet varat, suoritettiinpa ne sitten mielisuosiolla tai ulosmitat-tuna, päätettiin tallettaa kauppias Sederholmin luo, joka sitten jakaisi korvausta siihen oikeutetuille pormestari Byströmin ja raatimies Mattensin määräysten mukaan. Kaupunginviskaali Sennelin sai tehtäväkseen huolehtia ma-joitusmaksujen perimisen.¹²⁾

Ennen majoituskomissionin asettamista pormestari By-ström ja raatimies Mattens olivat huolehtineet majoitus-asioista. Komissionin asettamisenkin jälkeen he saivat huolehtia käytännöllisistä toimenpiteistä. Varsinkin ensiksi-mainitun työtaakka oli suuri, minkä vuoksi maistraatti katsoi kohtuulliseksi myöntää hänelle rahallista korvausta vaivoistaan. Työ oli tietenkin varsin epäkiitollista, sillä he joutuivat olemaan välittäjänä helsinkiläisten ja sotilas-viranomaisten välillä sattuneissa etujen vastakohdissa. Etenkin Byströmiin kohdistettiin moite, että hän tavoitteli viranomaisten suosiota. Niinpä eräessä myrskyisässä maistraatin kokouksessa kesällä 1789 pormestari lausui pahoittelunsa sen johdosta, että mm. kauppias Sunn oli arvostellut hänen toimintaansa, vaikka hän sota-aikanakin koetti toimia porvariston parhaaksi.¹³⁾

Tässä esityksessä kosketeltu ankara majoitus oli voi-massa talvikuukausien aikana. Kesällä kaikki sotaväki oli palveluksessa rajoilla, linnoituksissa ja laivastossa ja siis poissa Helsingistä. Kun kesällä 1789 yhtäkkiä levisi huhu, että vihollinen oli noussut maihin Porkkalassa hyökätäk-seen sieltä kaupunkiin ja tuhotakseen täällä olevat kruu-

nun varastot, pelko valtasi porvarit, sillä kaupungissa ei ollut varusväkeä kuin nimeksi. Sotilaita ei kesäaikaan riittänyt edes kruunun makasiinien vartiointiin, mistä syystä porvarien oli pakko huolehtia tästäkin.¹⁴⁾

Rauha Ruotsi-Suomen ja Venäjän välillä solmittiin elokuussa 1790. Se ei välittömästi tuonut helpotusta majoitusoloihin, vaan päinvastoin tungos kaupungissa lisääntyi, kun rajaseudulta palaavat ruotsalaiset rykmentit kerääntyivät Helsinkiin odottamaan kotiinkuljetusta. Lisäksi kaupunkiin jäi joukko ruotsalaisia upseereita huolehtimaan Suomeen jäävistä sairaista sotilaista, joita ei heti voitu kotiuttaa. Hekin vaativat majoitusta, mutta maistraatin mielestä he voimassaolevien lakien mukaan eivät olleet siihen oikeutettuja. Heidät olisi majoitettava maaseudulle tai heidän olisi itsensä vuokrattava asuntonsa kaupungissa, mikäli tässä onnistuisivat ja mikäli halusivat asua täällä.¹⁵⁾ Vähitellen olot kuitenkin tasaantuivat ja helsinkiläisten kannettavaksi jäi vain vakinaisen varusväen majoittaminen.

1) Arvid Hultin, En beskrivning över Helsingfors vid slutet av 1700-talet. Sv. Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser 25. — Manttaaliluettelo v:lta 1788. — Helsingen rykmentin kokoonpano syksyllä 1788 oli seuraava: Eversti parooni Kaulbars, majurit Tersmeden ja kreivi Frölich, rykmentin majoitusmestari, adjutantti, rykmentin pastori, pataljoonan pappi, sotatuomari, rykmentin komissaari, 3 välskärin kisälliä, 5 katselmuskirjurja ja 1 rykmentin vääpeli, rykmentin välskäri, 7 kapteenia ja 14 luutnanttia ja vänrikkiä, aliupseereja, korpraaleja, sotilaita, rumpaleita ja kuormastoreнкеjä yhteensä 1050 miestä (Maistraatille saap. kirjeet 1788).

2) Maistr. kirjekonseptit 29. 9. 1788, 10. 10. 1788, 10. 2. 1790.

3) Maistr. kirjekons. 19. 11. 1788 ja 1. 12. 1788.

4) Maistr. allegaatit 20. 11. 1789.

5) Maistr. pöytäk. 9. 6. 1788, kirjekons. 16. 11. 1789.

6) Pöytäk. 1. 10. 1788, kirjekons. 10. 10. 1788.

7) O. T. Hult, Forschungen über das Auftreten des Typhus recurrens in Schweden und seine ätiologischen Momente, hauptsächlich bei der Marine 1788—90, s. 5. Nord. Med. Ark. 1913. — K. E. Lindén, Förhållanden und sjukvård under kriget i Finland 1788—1790, s. 24. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 74, 1920. — Saap. kirj. 12. 7. 1788, kirjekons. 10. 10. 1788, 30. 4. 1790, maistr. pöytäk. 16. 5. 1789, 6. 7. 1789.

8) Alleg. 25. 9. 1789, kirjekons. 26. 9. 1789, saap. kirj. 19. 1. 1790, kirjekons. 20. 1. 1790.

9) Kirjekons. 4. 8. ja 16. 10. 1788, 1. 10. 1789, alleg. 2. 1. 1789.

10) Kirjekons. 29. 10. 1788, 10. 11. 1789.

11) Pöytäk. 19. 11. 1788.

12) Pöytäk. 18. 6., 1. 12. ja 20. 12. 1788, kirjekons. 18. 1. 1790.

13) Pöytäk. 11. 7. 1789.

14) Pöytäk. 20. 6. 1789.

15) Kirjekons. 27. 9. 1790.

THE BILLETING OF SOLDIERS IN HELSINKI DURING THE WAR OF 1788—1790

During the war of Gustavus III, 1788—1790, Helsinki was not the actual scene of war, but it was, however, forced to suffer its results in many ways e.g. by a difficult billeting of soldiers. In addition to the permanent garrison i.e. four artillery companies, which had to give up their barracks for other purposes, the inhabitants of Helsinki had also to billet other army units during the winter, above all the infantry regiment of Helsingē (kongl. Helsingē regemente), consisting of 1050 men. This was naturally a severe strain on a small city, the total population of which was at that time about 2400 persons. In addition, the families of the auxiliary artillery, who had previously lived in the Ullanlinna (Ulrikaborg) barracks had to be billeted. The city administration petitioned for them to be quartered in the country, but in vain. It was also a difficult problem to take care of the sick and wounded soldiers, for epidemics raged among the army and above all the coastal fleet, causing great losses. Several field hospitals were founded in Vironniemi (Estnäs) and its vicinity in order that the sick need not be placed in the homes

of the burghers. As, however, the number of sick increased at the beginning of 1790 it was demanded that the people of Helsinki should prepare themselves to receive 400 patients but apparently the city administration succeeded in avoiding the demands. The just allotment of the duty to billet soldiers among those obliged to do so was taken care of by a commission named at the end of 1788, and after the war ended this was a burden to the people of Helsinki at it was an assembly centre from which troops were repatriated to Sweden.

Kauko Rekola:

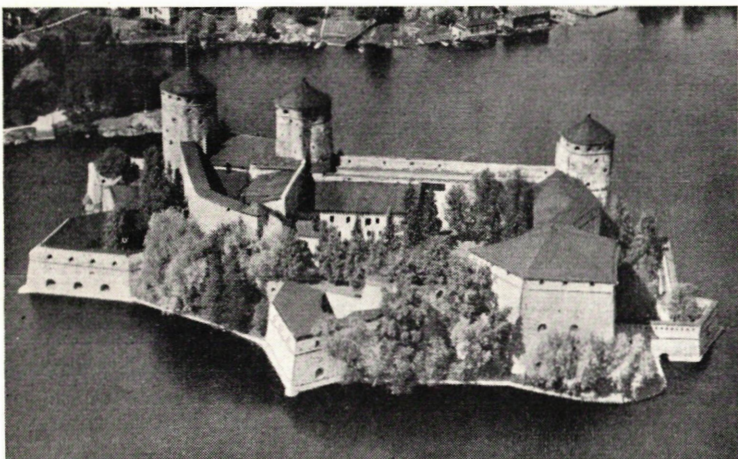
OLAVINLINNA TURUN RAUHAN JÄLKEISENÄ
AIKANA.

Kun maisteri J. R. Aspelin 1870-luvun alussa Valtionarkiston toimesta ja Keisarillisen Senaatin aloitteesta suorittamiensa tutkimusten tuloksina julkaisi Olavinlinnan historiansa,¹⁾ toteaa hän siinä vain lyhyesti osan linnan uudenaikaisista rakennuksista ”erään Suvorov’in ansioksi”. Muutamia erillisiä yksityiskohtia lukuun ottamatta tämä onkin kaikki, mitä hän tietää linnoituksen vaiheista 1700-luvun loppupuolella Venäjän-vallan aikana.

Myöhempi, sinänsä tosin hyvin vähäinen, linnoitusta käsittelevä kirjallisuus näyttää sokeasti polkevan tätä muinaistutkimuksemme uranuurtajan kerran viitoittamaa latua, haluamatta tarttua edes kaikkein luonnollisimpiin tätä aikakautta koskeviin lähteisiin, nimittäin venäläisen kirjallisuuden tarjoamiin. Ihmeteltävää on, että myöskään Aspelin ei ole katsonut tarpeelliseksi käyttää tätä mahdollisuutta, kun hän kuitenkin toisaalta pahoittelee, että Venäjän-vallan aikaisia linnatilejä ei säilytetä Suomessa. Kirjallisia mahdollisuuksia ei kuitenkaan olisi puuttunut,

---

¹⁾ J. R. Aspelin: Savonlinna 1475—1875, Helsinki 1875 (J. R. A.: Olavinlinna, Porvoo, 1886).

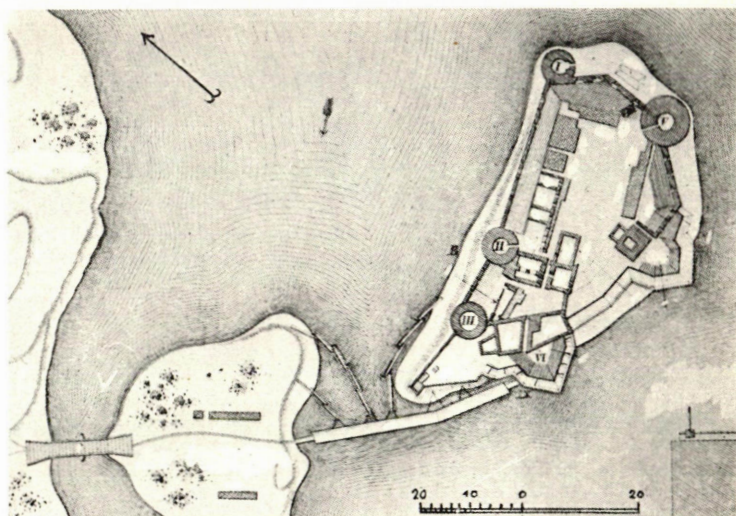

Kuva 1. Olavinlinna nykyisin. Etualalla vasemmalta oikealle Vesiportin, Vähäportin ja Paksun tornin bastionit. Takana Kello-, Kirkko- ja Kijlin tornit.

St. Olof's fortress at the present day.

sillä jo kymmenkunta vuotta ennen Aspelinin "Savonlinnaa" oli ilmestynyt venäläisen linnoitusopin professorin, kenr.luutn. Feodor Laskovskij'n toimittamana alkuperäispiirustuksiin ja -asiakirjoihin perustuva laaja venäläisen linnoitustaidon historian lähde-teos,¹⁾ jossa myöskin Olavinlinna on käsitelty. Asia erikseen on, että tämäkin teos tekijänsä kuoleman johdosta jäi kesken, päättyen siten ennen linnoituksellisesti mielenkiintoisinta Suvorovin aikaa. Mutta Turun rauhan jälkeiseltä ajalta sisältää teos joka tapauksessa sellaista materiaalia, että se vähäisyydestään huolimatta olisi tarvinnut välttämättä ottaa huomioon Ola-

¹⁾ Ф. Ласковскіи: Материалы для исторіи инженернаго искусства в Россіи, С. Петербург, 1866.

Kuva 2. Olavinlinna ja Tallisaari 1740-luvulla. Mittakaava kaikissa kuvissa venäläisittäin sasheneissa (1 sashen = 2,134 m).
 St. Olof's fortress in the 1740's. The scale in all figures in Russian sashens (1 sashen 2,134 m).

vinlinnan historiaa kirjoitettaessa, tyytymättä sen sijaan aina epävarmoihin oletuksiin ja muistitietoihin.

Tarkoitukseni ei ole suinkaan hyökätä erinomaisesti kunnioittamaani tutkijaa vastaan, mutta ilman edellistä selostusta olisi tämän tutkielman julkaisemiselta ehkä näyttänyt puuttuvan riittäviä edellytyksiä. Ja suotavintahan kuitenkin lienee saada vähäisimmätkin totuuden rippeet vielä sangen heikosti tutkitusta sotahistoriastamme esille.

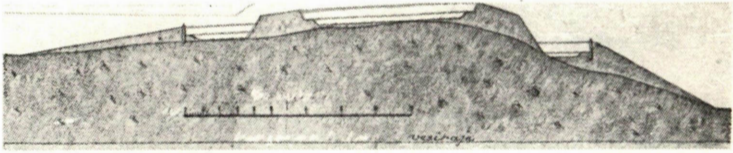
Edellä jo mainittiin, että Laskovskij'nkin teoksen asia-tiedot ovat verrattain suppeat. Tämä johtuu kuitenkin vain siitä, että heti Turun rauhan jälkeen ei kovin perus-

Kuva 3. Olavinlinna ympäristöineen. Vasemmalla Talvisaari, jolla nykyinen Savonlinnan kaupunki sijaitsee, vallituksineen ja redutteineen. Linnan yläpuolella Kyrönniemen varustus.

St. Olof's castle and its surroundings. Talvisaari to the left, on which the present day city of Nyslott (Savonlinna) is located, with its retrenchments and redoubts.

teellisiä linnoitusrakennuksia tällä rajalla katsottu tarpeellisiksi. Kuitenkin tehtiin jo v:na 1745 ensimmäinen suunnitelma linnoituksen puolustusmahdollisuuksien tehostamiseksi. Sen mukaan oli linnoituksen tärkein eli lännen puoleinen varustus, Kirkko- ja Kellotornit (kuva 2, II ja

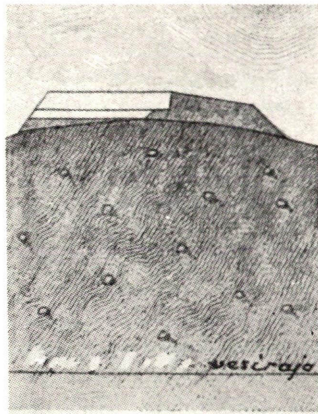
Kuva 4. V:na 1748 rakennettu Talvisaaren redutti profiilipiirustuksena.
The redoubt of Talvisaari built in 1748.

III) sekä niiden välinen ja niihin liittyvä muuri vahvistettava korkealla maavallituksella (B). Tämä suunnitelma, joka johtui tuliaseiden melkoisesta kehittämisestä näiden muurien rakentamisen jälkeen, saattoi kuitenkin Laskovskij'nkin ihmettelemään, miten k.o. vallitus olisi tarkoitustaan vastaavasti rannan jyrkkyyden takia voitu rakentaa. Varmaa lieneekin, että tämä suunnitelma on jäänyt vain paperille.

Tämän jälkeen päättivät venäläiset linnoituksen läntisen puolustuksen vahvistamiseksi siirtää sen etummaisat puolustusasemat Talvisaaren eli siis nykyisen kaupungin alueelle. Tässä tarkoituksessa rakennettiin v:na 1748 saaren eteläpäähän, kaikesta päättäen nykyisen torialueen yläreunaa seuraten, yhtenäinen vedestä veteen ulottuva ja mäkimaastoon sopeutuva vallitus bastioneineen ja puolibastioneineen. Sen taakse rakennettiin ylös mäelle, linnoitukseen johtaneen tien mutkaan redutti, jonka sivut karfasta ja rakennusprofiilista arvioiden olivat 70—80 m. Tältä mäeltä voitiin tykein tehokkaasti tulittaa vallituksen takaista aluetta. Samalla se palveli vallitukselta takaisin linnoitukseen perääntymään pakoitettuja joukkoja suojelevana viimeisenä tukikohtana.

Tähän linnoituksen ulkopuoliseen puolustussysteemiin liittyi vielä salmen toiselle rannalle, Kyrönniemen kärjessä

*Kuva 5. Kyrönniemen varustus profiilipiirustuksena. Mittakaava sama kuin kuvassa 4.
The bulwark of Kyröniemi. The same scale as in Fig. 4.*

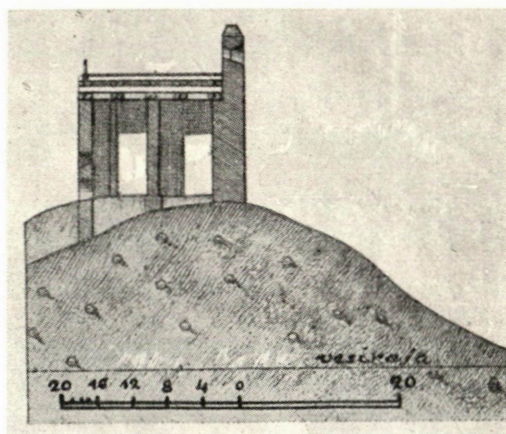

sijaitsevalle pienelle mäelle samana vuonna rakennettu avoin varustettu asema, joka kuvasta päättäen suuntautui lähinnä Haukivedelle päin.

Linnoituksen muista ulkopuolisista rakennuksista mainittakoon vielä Tallisaaren komendantin rakennus sekä samassa saarella tien toisella puolen sitä pienempi yliupseerien talo. Tallisaaren ponttoonisillan sekä puomeilla molempiin saariin kiinnitetyn lauttasillan kautta päästiin linnoitukseen.

Linnoituksessa itsessään suoritettiin korjaustöitä vuosina 1749—1755. Ensiksimmäinen vuonna alettiin korjata Vesiportin-bastionia (kuva 2, VI). Päämääränä oli muuttaa hiukan sen pohjapiirustusta sekä laajentaa sen ulkopiiriä. Sen laudoitetut osat korvattiin myös muurauksin.

V:na 1751 aloitettiin korjata ja myös laajentaa Vesiportin bastionin ja Kellobastionin (IV) välistä kurttiinia. Nämä työt suoritettiin loppuun vuoteen 1755 mennessä. Sa-

*Kuva 6. Kirkkotornin ja Kijlin tornin välinen kurttiini sisärakenteineen korjattuna 1750-luvulla.
The curtain between the Church tower and the tower of Kijl repaired in the 1750's.*

moihin aikoihin korjattiin, mm. laudoitetut osat muurauksin korvaamalla, Vesiportin-bastionin ja Vähäportin-bastionin (VII) välistä kurttiinia. Edelleen korjattiin Kijlin tornin (I) ja Kirkkotornin välistä kurttiinia. Sinne rakennettiin kuvan n:o 6 esittämän rakennusprofiilin mukaisesti kaksi muurin suuntaista seinää, jotka ulottuivat 8 jalkaa muurin yläreunan alapuolelle. Seinien päälle sen jälkeen rakennettu puupermanto palveli ampumakäytävänä. Sisätila käytettiin majoitustarkoituksiin. Jo tällöin suunniteltiin bastionin rakentamista Paksun tornin (V) luona, mutta tämä hanke kuitenkin raukesi, ja k.o. bastioni rakennettiin vasta Suvorovin aikana Paksun tornin tuhouduttua, Aspelinin tietämän kansantarinan mukaan, sodassa 1788.

Kuva 7. Olavinlinna erään 1750 julkaistun kartan mukaan sikäli virheellisenä, että viidettä eli Pyhän Eerikin tornia ei tuona vuonna enää ollut olemassa.

St. Olofs' fortress according to a map published in 1750, incorrect in so far as the fifth or so-called St. Eric's tower no longer existed in that year.

Oheisesta linnan pohjapiirustuksesta käy myös selville, että viidettä eli Pyhän Eerikin tornia ei enää Turun rauhnan jälkeen ollut olemassa. Tämän kirjoituksen loppuun liittyvä, eräästä v:na 1750 julkaistusta saksalaisesta karttalehdestä otettu Olavinlinnan kuva, ei omaa riittävää todistusarvoa, vaikkakin se julkaisijansa mukaan perustuukin sekä venäläisiin että ruotsalaisiin asiakirjatietoihin. (K.o. kartta on jopa sikäli virheellinen, että siinä väitetään kolmea linnan torneista venäläisten rakentamiksi.)

Mitä sisärakennusten käyttöön tulee, oli ensinnäkin suuren linnanpihan eteläpuoleinen, Paksuun torniin päättyvä rakennus päävartiona, jonka tornin puoleisessa päässä oli tilaa vartiomiesten muskettikekoja varten. Paksun tornin ja Kijlin tornin välisen muurin viereinen rakennus oli varuskunnan upseerien käytössä. Pohjoismuurin vierellä olivat Kijlin tornista lähtien insinöörirakennus, tykkisuoja

sekä neljä sotilaiden majoitustupaa. Sen jälkeen seurasi ruutikellari, jonka päälle oli sijoitettu muonamakasiini. Tätä rakennusta vastapäätä, suureen linnapihaan johtavan portin vastakkaisella puolella sijaitseva rakennus oli myös ruutivarastona. Vesiportilta sisään tultaessa vasemmalla sijaitsevassa rakennuksessa olivat komendantin huoneet, rakennuksen alakerrassa toinen muonavarasto. Varsinaisen linnoituspiirin ulkopuolella, saaren Kyrönniemen puoleisessa päässä sijaitsi vielä tykkivarasto. Tälle ulkopuoliselle alueelle tapahtui kulku Paksun tornin viereisestä Örn-portista.

Tähän Laskovskij'n tiedot Olavinlinnasta Turun rauhan jälkeisenä aikana päättyvätkin. Teoksen karttaosaan liittyy kuitenkin vielä oheisten kuvien lisäksi useitakin rakennusprofiileita, joista niistäkin Olavinlinnan tutkijalle saattaa olla monenlaista hyötyä.

THE CASTLE OF ST. OLOF AFTER THE PEACE OF TURKU

The castle of St. Olof is the finest ancient relic of Finland and at the same time one of the best preserved mediaeval fortresses in the northern countries. It is the only Finnish castle dating from the Middle Ages, which was built with a view to the use of firearms and it thus belongs to the third or last period of the fortresses of that time, even though still older features are to be found in it (e.g. the height of the towers and the passages for shooting located high up).

The castle of St. Olof was founded in 1475 by Erik Axelsson Tott, commandant of Viborg castle, on the boundary of the peace of Nöteborg (1323). It was built on an island in a narrow sound between the Saimaa water system and lake Haukivesi in order to prevent the raids made by Novgorodians to the north by water. The castle was named after St. Olof. In the war years of 1495—

1496 the castle's preparedness for defense was put to a severe test against the attacks of the Russians. The fortifications was completed and repaired between 1560—1562 as well as 1604—1608 after which it comprised five round towers (at present three are left). Subsequent to the peace of Stolböva (1617) the fortress loss its significance as the boundary between Sweden and Russia moved eastwards. During the Great Northern War St. Olof's castle came into the possession of the Russians after a siege, but it was restored to Sweden in the peace of Nystad 1721. In the peace of Åbo made after the 1741—1743 war the castle was annexed to Russian Finland. Finally the fortress lost its significance after the war of 1808—1809, and in 1836 it was handed over to Finnish civil authorities.

The previous Finnish survey discusses the repair and completion work carried out by the Russians in the fortress and around it after the peace of Åbo.

SISÄLLYS:

	Siv.
Paavo Talvio: Miekkaritarikunnasta Mannerheimin ristiin	5
Kauko Rekola: Suomalainen sotilaspäähine Venäjän-vallan aikana ..	28
E. A. Hallakorpi: Tykkien naulalukunimitykset ja tykistön mitta- viivoitin	48
Kauko Rekola: "Relation om de i St. Michel inrättade Tyg- och förrådshusen för Kongl. Savolaxske Brigaden — år 1789."	71
Jorma Leppäaho: Hiukan heittokeihäästä ja peitsitaktiikan synnystä	80
Sylvi Möller: Sotilasmajoitus Helsingissä Kustaa III:n sodan aikana	106
Kauko Rekola: Olavinlinna Turun rauhan jälkeisenä aikana	122